

MISKOLCZY GYULA

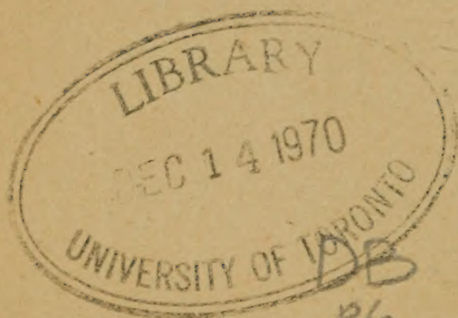
A KAMARILLA A REFORMKORSZAKBAN

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
KÖNYVEI. II.

MISKOLCZY GYULA

A KAMARILLA A REFORMKORSZAKBAN

FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

A «kamarilla».

A «kamarilla» fogalma.

A multnak elfogulatlan, higgadt vizsgálata óva int bizonyos jelszavaknak, a pártpolitikai elfogultság szülötteinek használatától. Különös tekintetet érdemel ez a tartózkodás, amikor a bécsi udvar magyarországi politikájával kapcsolatban felmerül a «kamarilla» fogalma, hiszen az a nemzedék, amely ha távolról is, figyelemmel kísérhette még a háború előtti Magyarország politikai életét, élénken emlékezik a «bécsi kamarilla» jelszavára, mint a közjogi vitáknak százszor idézett és százszor újult erővel ható fegyverére, mint a politikai izgatás és olcsó érvényesülés eszközére.

Bizonyára kevesen tudták azok közül, akik a divatos szót állandóan ajkukon hordozták, hogy a «Kamarilla» fogalma a liberalizmus fegyvertárából származik, sőt év és születési hely tekintetében is ikertestvére a «liberális», «liberalizmus» fogalmaknak. Egy sötét jellemű uralkodónak, VII. Ferdinándnak Spanyolországából indult el a mult század elején hódító útjára s hamarosan be is vonult diadalmasan a politikai élet szótárába. Jelentését hozzávetőleges pontossággal lehet meghatározni; felelőtlen kegyenceknek, rosszindulatú és önző tanácsadóknak szűk körét jelölte, amely a haladás, a szabadság, a polgári erények kifejtésére irányuló mozgalmak ellen tüzeli egy korlátlan hatalom felett rendelkező uralkodónak úgyis csak felébresztésre váró gyanakvását. Lényegéhez tartozik a homály, ahol titokzatos mérges pókként intrikáit szövi,

s a felelőtlenség minden irányban, felfelé az uralkodóval és lefelé a nép tömegeivel szemben. Éppen ezért kormányt sohasem lehet kamarillának nevezni, mert a legkorlátlanabb fejedelem kormánya is hivatalos, felelősséggel tartozó tanácsadók szervezete. Ellenkezőleg, a kormány rendszerint ellentétben áll a kamarillával, mert ez, személyes befolyásokra támaszkodva, gátolja politikai irányának érvényrejutásában.

Az osztrák kamarilla mint közhely.

A világháborút követő összeomlásig csak felületes képet tudott alkotni a történettudomány a reformkorszak kormányának politikájáról, mivel nem volt bepillantása a leglényegesebb iratemlékekbe. Azonban az utolsó húsz év kutatásainak gyümölcse lehetővé teszi a szabadságharcot megelőző időknek tisztult képzetek alapján való megértését s a hatalmas irodalom kritikájának elvégzését, amely a kornak van szentelve. Nem érdektelen feladat a külömböző korokból származó, különféle erkölcsi és politikai nézeteken alapuló szellemi termékekben a régi osztrák kamarilla után kutatni. Legbőségesebb anyagot a negyvennyolcas évek irodalma nyujt. Az új szabadság mámorában számos, aránylag csekély értékű cikkben és röpiratban ünnepelte az addig leigázott politikai szellem saját felszabadulását, szórta pórias hangon nyilait mindazokra, akiket a mult szenvedéseiért felelőseknek tartott, izgatta a tömegeket bosszúra, — még pedig gyakran a «*Kamarilla*» ellen. Ebben a liberális szellemtől átitatott szóáradatban megjelentek a kamarilla-fogalomnak fentebb ismertetett attributumai, a zsarnoki elnyomás, a felelőtlenség, a nép anyagi és szellemi érdekei ellen elkövetett bűnök, — annál nehezebb azonban kihámozni belőle azt, hogy *kik* voltak ennek a sötét társaságnak a tagjai, hacsak meg nem akad az olvasó figyelme egy úntig ismételt néven, Metternichén, az 1848 március 13-án megbukott államkancellárén. Az ő neve forrott össze a gyűlölt rendszer fogalmával a legszorosabban.

A neveknek és a fogalmaknak megvan a maguk sorsa,

mint a könyveknek. 1848 újságírója naiv tájékozatlanságában még különösebb felelősség nélkül beszélhetett a rejtélyes, vészthozó kamarilláról, de már joggal feltűnhetik, ha egy modern történetíró, aki bőséges levéltári kutatások alapján megírta az osztrák-magyar birodalom szétesésének történetét, s a bukás csíráit Ferenc császár-király uralkodásáig vezeti vissza, ugyancsak kamarilláról ír a reformkorszak döntő jelentőségű eseményeivel kapcsolatban. Vagy csakugyan működött valami kamarilla, mint az osztrák kormányrendszernek törvénytelen mellékhajtása, vagy pedig a szerző, akinek liberális ideologiája alig különbözik a negyvennyolcas szabadságrajongókétól, radikális felfogásának erőteljesebb aláfestésére habozás nélkül felhasználta az erős érzelmi hatást kiváltó szót. Az utóbbi feltevés azonban tarthatatlan, mert hiteles adatok bizonysága szerint a liberalizmustól nagyon távol álló körök már egyidejűleg is beszéltek kamarilláról, még pedig a kormány székhelyén, Bécsben. Kübeck Károly Frigyes báró, a régi rendszer utolsó pénzügyminisztere, feljegyzéseiben ismételten megemlékezik arról, hogy Kolowrat Ferenc Antal gróf, a hatalmas belügyminiszter, kamarilla szervezésén dolgozik, hogy császári cégjelzés alatt kamarilla-uralmat alapít, majd valamivel később, — hogy Kolowrat *a kamarilla ura.* Kübeck kétségtelenül oly alaposan ismerte Bécs kormány-régióit, amint csak nagyon kevesen; szavát tehát bizonyára perdöntőnek lehet tekinteni.

A negyvennyolcas idők és napjaink liberális írói azonban egészen más szervezetre gondoltak, mint a jól értesült államtanácsos és későbbi pénzügyminiszter. Kübeck elkeseredett hangú feljegyzéseinek hátterében a régi rendszer drámája játszódik le, két nagyhatalmú vetélytársnak, Metternich államkancellárnak és Kolowrat belügyminiszternek egymás elleni harca. A feljegyzések csupán arról tanúskodnak, hogy a belügyminiszter, aki a belügyek és a rendőrség legfőbb vezetése mellett a pénzügyek irányítását is biztosítani kívánta a maga számára, az államigazgatás mindezen ágában a saját kegyenceit iparkodott

elhelyezni és így hatalmát, befolyását gyűlölt vetélytársával, az államkancellárral szemben lehetőleg kiterjeszteni. Rendszerének jellemzésére ebben az értelemben talán nem is helyes kifejezés a «kamarilla»; inkább «klikk»-ről lehetne joggal beszélni, egy törtető, határtalan becsvágytól fűtött s nem is egészen szilárd erkölcsi alapon álló társaságról, amelynek tagjai közös személyi érdekeket, sőt valószínűleg azonos politikai irányt is képviseltek, de végeredményben nagyrészt felelős állásban voltak. Azért mert Kolowratnak sikerült személyes híveit, Klebelsberg Ferenc grófot s utána Eichhoff Péter Józsefet, az udvari kamara — (a mai pénzügyminisztérium elődé) — elnökeinek kineveztetni, s mert ezekkel a kevésbbé bevált kegyenceivel együtt működött, még aligha lehetne a rossz jelentésű kamarilla szót használni, épp oly kevéssé, mint Metternich-hel kapcsolatban azért, mert személyes híve és politikájának támasza volt Clam Martinitz Károly gróf, az uralkodó szárnysegéde és az államtanács katonai osztályának vezetője, avagy Ficquelmont Károly Lajos gróf, államminiszter és mások. Bizonyára nagy tévedés volna törvénytelen, illetve felelőtlen mellékkormánynak minősíteni ezeket a politikai érdekalakulatokat. Még bonyolultabbá teszi a megítélést a főhercegeknek, az uralkodóház tagjainak résztvétele a politikai cselszövényekben. Ugyanis a monarchia két vezető államférfia egyaránt iparkodott a legfelsőbb körökben párthívekre szert tenni. Így Ferenc király legifjabb fivére, s Ferdinánd alatt a kormányzat feje, Lajos főherceg, egyideig Kolowratot támogatta, míg a trónörökös, Ferenc Károly főherceg (Ferenc József atyja), valamint szenvedélyes, de nagytehetségű és erélyes felesége, Zsófia főhercegnő, nem egyszer az államkancellár pártján állott, ami azonban nem volt akadály, hogy időnkint teljesen meg ne változzék ez a helyzet. Újabb kutatások azt is kiderítették, hogy az elhalt Ferencnek tehetséges, de a politikai életből hosszú idők óta kizárt testvérei, Károly és János főhercegek, egyszer-egyszer megjelentek Bécsben, ahol kísérletet tettek némi közéleti szereplés kierőszakolására, s erkölcsi tekintélyüket a belügy-

miniszter mellett vetették latba, az államkancellár jószándékú javaslatainak elgáncsolására. *Ebből* a magból, az uralkodócsalád tagjainak egymás ellen való fellépéséből, nőhetett volna ki legkönnyebben egy kamarillaszerű rendszer, ha megleттek volna egyéb feltételei is; így, ha Lajos főherceg korlátolt egyéniségének egész erejét nem összpontosította volna állása megtartására, ha a trónörökös tehetségesebb és főképpen erélyesebb lett volna, s ha mindketten nem értettek volna egyet a legkényesebb dologban: az uralkodóház többi tagjainak kizárásában a politikai élet központi vezetéséből. Szomorú és az államra nézve végzetesen káros lehetett az a sok küzdelem, intrika, személyi hajsza, amely a két vezető miniszter között a főhercegek bevonásával lefolyt s csak 1848 március 13-án ért véget, de mindez nem vezethetett volna még a legszomorúbb politikai kinövésre, a kamarilla uralmára, már csak azért sem, mert *két* érdekcsoport osztozott a befolyáson.

«A kamarilla» magyar értelmezése.

A bécsi udvar klikkjeinek elfajult küzdelméről a közvélemény bőven, de felületesen volt tájékozva. Különösen tájékozatlannak mutatkozott 1848 magyar publicistája, de ösztönös megérzéssel mégis megközelítette a helyes nyomot. Számára kamarilla-uralom volt az egész elnyomó, lélekölő rendszer s a kamarillának tagjai voltak mindazok, akiknek döntő szavuk volt a kormánypolitikában és kétségtelen befolyásuk az uralkodó elhatározásaira. A magyar közjogi felfogásra támaszkodva *felelőtlen* tanácsadóknak tekintette a központi kormányzat tagjait, mivel a király politikáját káros beavatkozásukkal a nemzeti kívánságok tagadása felé vezették, mert a nemzet érdekeivel önző kormánycélokat állítottak szembe és juttattak diadalra. A történetírásnak tudomást kell vennie erről a meggyökeresedett véleményről s meg kell állapítania, hogy a többékevésbbé éleslátású magyar politikusok, — még oly lángeszű ember is, mint Kossuth Lajos — *egységes* politikát felelőtlenül űző, intrikus kamarillára gondoltak, mint

minden nemzeti törekvésnek öntudatosan működő ellenségére.

Az adatok szétágazók, a nyomok elmosódottak tehát, de elindulva rajtuk, mégis meg lehet közelíteni a reformkorszak kamarillájának, létrejöttének és működésének problémáját.

A kabinet.

A különféle kamarillák keletkezésének és működésének története azt bizonyítja, hogy minden ilyen képződmény melegágya a kabineti uralom, az uralkodó, a trónörökös, vagy egyéb, a kormányzásra születésénél, illetve közjogi állásánál fogva hivatott egyén referáló és tanácsadó szerve. A kabineti uralommal Bécs is megismerkedett II. József halála után, az új század küszöbén. Ferenc császár és király irtózott az uralkodásnak attól az alakjától, amely korlátlan fejedelem intézkedéseinek is mintegy alkotmányos színt ad: a legfőbb hatóságok vezetőivel való személyes érintkezéstől, tárgyalástól és a kérdéseknek értekezleteken való elintézésétől. Az emlékét különös ellenszenvvel emlegető liberális történetírás ennek okát fiatalabb korában renyheségében, a komoly ügyek intézésétől való félelmében, majd életének delén és pályája hanyatló szakában a gyors elhatározások iránt érzett bizalmatlanságában vélte megtalálni. Kétségtelen tény, hogy egész életében többékevésbbé «kabinetben kormányozott», az államigazgatás felelős vezetőit csak kivételes esetekben fogadta. Minden jelentést írásban kellett benyujtani a kabinetjébe, s ekként a kancellária kormányzati és közigazgatási, a kamara pénzügyi, a legfőbb törvényszékek igazságügyi természetű javaslatai, felvilágosításai és jelentései ugyanazon a csatornán át futottak a rendőrminisztérium titkos aktáival, kegyelmi természetű kérvényekkel, tervkovácsok használhatatlan tanácsaival s száz meg száz egyéb aktával a kabinet vezetőjének kezéhez, aki azokat ura elé terjesztette. Felesleges behatóbban fejtegetni, hogy mekkora hatalmat, milyen roppant befolyást jelenthetett személyek és ügyek sorsára, az egész birodalom minden la-

kosának szellemi és anyagi viszonyaira annak az embernek az állásfoglalása, aki már többnyire kialakult véleménye kíséretében terjesztette az uralkodó elé a hozzá érkezett beadványokat. Az elvi jelentőségű ügyek hivatalosan megszabott útjukra, az államtanács és egyéb hatóságok elé jutottak ugyan a legtöbb esetben, de még így is zavaros vizeken való tovább úszásra várt a személyi ügyek jelentékeny része, a fontos rendőri jelentések feldolgozása pedig kevés kivétellel a kabinet hatáskörében intéztetett el. Ferenc kabinetjének vezetőiről éles profilt tud ma már rajzolni a történetírás, így az öreg, becsületes, de korlátolt Colloredo Ferenc grófról, a példátlanul munkás, de szenvedélyes Baldaccii Antal báróról, vagy a felfelé «térdenállva» könyörgő, lefelé viszont gőgös és rosszindulatú Wallis József grófról. Bármily nevezetes volt is időnkint befolyásuk a birodalom sorsára, kamarillát nem alakítottak ki. Sőt a kabinet vezetői nem egyszer elszigetelve állottak, hatalmuknak pedig határt szabott Ferenc végtelen bizalmatlansága önmaga és mások irányában. Kormányzati működésének vizsgálata azt igazolja, hogy a kabinet vezetőjének véleményezésével sok esetben épp oly kevéssé elégedett meg, mint a legfőbb hatóságokéval, s mielőtt személyek sorsáról vagy ügyek elintézésről döntött volna, meghallgatott másokat is, egy-egy államtanácsost vagy szakembert. Igaz, hogy ekként végtelenül elhúzódott a közigazgatás menete, s kétségtelen, hogy az államigazgatás felelős vezetőire demoralizálón kellett hatnia az ilyen titokzatos, felelőtlen felülvizsgálások tudatának, de legalább nem fejlődhetett ki kegyencuralmi rendszer.

Egyébként, amint éveinek száma nőtt, Ferenc jelleme mind konokabbá és bizalmatlanabbá vált. Talán nem tévedtek a kortársak, — vagy legalább is nem lényegesen — mikor egy Kolowrat, egy Kutschera (a katonai kabinet vezetője), vagy Sedlnitzky rendőrminiszter befolyására vezették vissza a kormányzat sok vétkét és tévedését ; az is megállapítható, hogy derék emberek pályáját kettétörte, másokat érdemtelenül magas állásokba juttatott a kabineti befolyás, de Ferenc általában sokkal kemé-

nyebb és kíméletlenebb egyéniség volt, sokkal biztosabban ismerte a közigazgatás gépezetét, valamint a cselekvésre hivatott embereket, semmint hogy egy kamarilla, vagy akár egy klikk tartósabban érvényre tudta volna juttatni mellette hatalmát.

Kolowrat, a kamarilla megteremtője.

Azonban a beavatottak előtt nem volt titok, hogy Ferenc uralkodásának utolsó éveiben nagymérvű eltolódás állott elő a kormány kebelén belül az erőviszonyokban. 1826 koratavaszán súlyos betegségen ment át az uralkodó, s bár szívós szervezete ez alkalommal diadalmaskodott az elmúláson, szokott hatalmas erélyét nem tudta többé érvényre juttatni. Nem érte még el hatvanadik évét sem, de testben összetörve, már-már belépett az aggastyán korba. Nézetei, elvei, népének irányításáról vallott felfogása nem módosultak ; külsőleg iparkodott a korábbi kérlelhetetlen erőt mutatni, bizalmas leveleiben még erőszakkal fenyegetőzött, naponta több órát töltött íróasztala mellett s az audienciákat is szorgalmasan osztogatta, azonban tettereje meg volt törve, s — talán öntudatlanul — szívesen rakta volna át egy megbízható tanácsadó vállaira a hivatásával járó súlyos gondokat. Elérkezett az alkalmas időpont egy titkos, de annál erőszakosabb kamarilla-rendszer megalapítására, s a sors úgy akarta, hogy ugyanebben az időben e kétesértékű feladat elvégzésére alkalmas egyén is került Ferenc környezetébe, Kolowrat Ferenc gróf személyében Egyéniségéről, kormányzati elveiről és politikája eszközeiről más helyütt lesz szó ; ez alkalommal csak kimeríthetlen hatalomvágyának következményeiről kell említést tenni. Alig került ugyanis a monarchia belügyeinek élére, rögtön elkeseredett harcot indított Metternich államkancellár ellen, hogy megfossza a belpolitikára gyakorolt, egyébként úgysem jelentékeny befolyásától. Minden eszközt megragadott céljai elérésére. Újra kívánta szervezni a hatalma alákerült államtanácsot, hogy ezen az úton korlátlanul irányíthassa a legfontosabb hitel- és pénzügyeket, kabineti referátumát

pedig arra használta fel, hogy a rendőri, belügyi és személyi természetű kérdéseknek teljhatalmú intézőjévé váljék. Közigazgatási pályáján szerzett gyakorlata és némi pénzügyi tapasztalatai segélyével hamarosan nélkülözhetetlenné tudta tenni magát a korán elaggott Ferenc személyében, akit egész életében éppen csak ezek a kérdések érdekeltek behatóbban. Amint bécsi állását kellőképpen megalapozta és tudatára ébredt, hogy valóban pótolhatatlanná vált, jogkörének tágítása végett egyszerűen zsaroláshoz folyamodott: kritikus időkben, amikor Ferenc nem volt hajlandó elfogadni a javaslatait és tágítani a hatáskörét, benyujtotta lemondását és duzzogva visszavonult hatalmas birtokára, természetesen csak azért, hogy rövid idő multával megnövekedett hatalommal és fénnyel térjen vissza a kormányzás központjába. Az 1829—30. évi válság után — tehát a magyar reformkorszak kezdetén — Kolowrat befolyása nagyobb volt, mint valaha; hatalma alá vonta már a birodalom pénzügyeit, mint belügyminiszter pedig valósággal korlátlanul igazgatott, míg vetélytársa, az államkancellár, kénytelen volt a külügyek intézésével beérni. A félelmetesen kifejlett, túltengő osztrák bürokráciát is mihamarább a vezetése alá hajtotta Kolowrat; minden szava döntő súlyú volt a fejedelem előtt a személyi kérdésekben, s ekként valóságos bürokratikus abszolutizmust teremtett. Ez volt az a korszak, amikor Kübeck, a tapasztalt államtanácsos azzal vádolta naplóiban a kielégíthetetlen belügyminisztert, hogy *kamarilla* megteremtésén dolgozik, — s gyanúja kétségtelenül alapos volt.

Ma már úgyszólván lehetetlen közelebbről meghatározni, hogy kik voltak ennek a kifesledező «kamarillaszerű» klikknek a tagjai, csupán annyi bizonyos, hogy Kolowrat elsősorban — bár nem kizárólag — a hatalmas csehországi arisztokráciára támaszkodott, a monarchiának legbefolyásosabb, az uralkodóház előtt is első helyen álló társadalmi rétegére. A bécsi udvar szokatlan intrikák színhelyévé lett ebben az időben; a két vetélytárs közötti harcban többé-kevésbbé tevékeny részt vehettek az udvari és

állami méltóságok, sőt valamelyik párthoz csatlakoztak még az államtanácsnak egyébként megközelíthetetlen tagjai is. Kolowrat, minden kamarilla-lélektanának megfelelő módon, a fontos vezető állásokat iparkodott olyan emberekkel betölteni, akik vagy érdekből, vagy gyengeségből az ő politikáját támogatták s megbízható híveinek bizonyultak. Ilyen volt a már említett Klebelsberg gróf, a belügyminiszter pártfogása folytán 1830-tól a monarchia pénzügyeinek vezetője, művelt és fínom érzésű arisztokrata, azonban egy szellemes történetíró megállapítása szerint «dilettáns államférfiú», akinek működése azáltal vált szomorú nevezetességűvé, hogy bár egyik nagy összegű kölcsönt a másik után vette fel igen terhes feltételek mellett, kénytelen volt az állam függő adósságait is növelni az Osztrák Nemzeti Banknál, s 1834-ben történt elbocsátásának idejéig alaposan tönkretette a monarchiának úgyis kuszált és veszedelmesen ingatag talajon álló pénzügyeit. Utóda 1835-ben Eichhoff József Péter lett, Kolowrat miniszteri irodájának hivatalnoka és bizalmas híve ; ő úgy összeforrott politikában is, intrikában is a pártfogójával, hogy a jólértesültek véleménye szerint nem lehetett tudni, melyikük uralkodik a másikon s melyikük fél a másiktól. Eichhoff gazdálkodásának voltak kétségtelenül jó oldalai is, mint a költségvetés hiányának csökkenése és a közvetett adók hozamának emelkedése, de ezzel szemben joggal vetették szemére bizonyos bankházak túlzott börzejátékának pártolását és az agiotage előmozdítását, ami 1840-ben végre bukására vezetett. Kolowrat és köre ezen a két bizalmi emberükön keresztül gyakoroltak elhatározó befolyást a pénzügyekre, az ipari és kereskedelmi életre, egy végtelenül fontos évtizeden át, amikor nem kisebb problémák kerültek felszínre, mint a magyar gazdasági élet szempontjából is lényeges vámtarifa-reform és a német vámszövetséggel szemben való állásfoglalás. A közigazgatás egyéb ágaiban hasonlóképpen a belügyminiszter körének tagjai helyezkedtek el vezető állásokban s az ő politikáját képviselték. Az eszközökben pedig nem válogattak.

Metternich és az államértekezlet (Staatskonferenz).

Bizonyára nem kizárólag a közjó érdeke vezethette Metternichet, amikor ismételten felszólalt még Ferenc életében a Kolowrat körül csoportosuló kör gazdálkodása ellen. Az intrikálásban és a színlelésben maga is mesteri tökéletességre vitte ugyan, — a legnagyobb osztrák költő, Grillparzer megállapítása szerint addig hazudott, amíg maga is elhitte — azonban jóval tapintatosabb és előkelőbb modorú volt, mint kíméletlen vetélytársa, akivel csekélyebb tettereje nem tudott megmérkőzni. Egyes történetírók az uralkodóban keresték a kormányzat betegségének valódi okát; véleményük szerint Ferenc szándékosan játszotta ki két befolyásos miniszterét egymás ellen, nehogy valamelyikük túlságos hatalmat ragadhasson a kezébe. Bajos megállapítani, hogy mennyi igazság van ebben a felfogásban, annyit azonban a szigorú történeti kritikának is el kell ismernie, hogy Ferenc élete végén fellépésre készülhetett Kolowrat és köre ellen, s legbizalmasabb tanácsadójának mégis Metternichet tekintette. Mikor a gond gyötörte, hogy halála után mi történik az uralkodócsaláddal s a vele összeforrott birodalommal, egészében szintén az államkancellár tanácsát követte. Ugyanis idősebb fia Ferdinánd, testi és szellemi fogyatékossága miatt tulajdonképpen alkalmatlan lett volna az uralkodásra, de Metternich, a legitimitás elvének rendületlen elméleti híve, a törvényes trónörökös érdekében vetette latba befolyását az atyánál. Ferdinándnak magyar királlyá koronázásával (1830) a kérdés el volt döntve. Az egyébként annyira finomszellemű államkancellár elkövette életének legsúlyosabb tévedését, amikor az abszolutisztikusan kormányzott Ausztria trónjára egy bábot emelt, mert ekként megfosztotta a kormányzatot az alapkövét alkotó uralkodói tekintélytől s ellenségévé tette Ferencnek, ha nem is kiváló, de legalább uralkodásra alkalmas második fiát, Ferenc Károlyt s — ami még nagyobb veszélyt jelenthetett személyére — annak égő becsvágytól fűtött nejét, Zsófiát. Időnkint egyes kérdésekben, mint az egyházpolitikaiak-

ban, nem tagadta meg ugyan a trónörököspár támogatását az államkancellártól, de lelkük mélyén tovább izzott az elkeseredés és az ellenszenv. Az agg Metternichet már régen elsöpörte helyéről a forradalom vihara és Zsófia fia az újjászületett birodalom császára volt, amikor az engesztelhetetlen főhercegnő még mindig szemére vetette az államkancellár nejének, hogy férje «egy hülyét» tett meg uralkodónak. Ferdinánd tehetetlensége mellett egyébként az a veszély is fenyegetett, hogy a fejedelmi család idősebb tagjai részt követelnek maguknak a kormányzásban.

Mind Ferenc, mind Metternich előre látták mindezeket a nehézségeket s legalább az utolsó órában igyekeztek kormányzatra alkalmas rendszer alapjait lerakni. Halálos ágyán feküdt már Ferenc 1835-ben, amikor aláírta utolsó akaratát ; ebben a végrendeletszerű iratban egy szóval sem emlékezett meg Kolowratról, s ennek megkerülésével legifjabb fivérét, Lajos főherceget és az államkancellárt jelölte ki szerencsétlen fiának és utódának mintegy gyámjául. Az uralkodó végakaratának megvalósulása mindenesetre véget vetett volna a Kolowrat-kamarilla uralmának, mert Metternich a külügyek önálló vezetése mellett döntő hatalmat nyert volna a belügyek vezetésére és a személyi politika irányítására. Ferenc végrendeletének végrehajtása más tekintetben is előnyére szolgált volna a birodalom kormányzásának. Metternich ugyanis — bárminként ítélkezzék egyébként kormányzati elveiről és módszereiről a történettudomány — üdvös változást iparkodott előkészíteni már évtizedek óta, mikor az uralkodónak ismételten tanácsolta, hogy juttassa a közigazgatás felelős vezetőit az őket megillető irányító befolyáshoz, mivel ilyen rendszerben kamarilláknak és klikkeknek nem lett volna helyük.

Kolowrat azonban ismét szívósabbnak bizonyult, mint vetélytársa, mert másfél éven át -- az 1836. év végéig — töretlen energiával küzdött János főherceg támogatásával hatalmának megtartásáért. Hiába biztatták Metternichet hívei, mindenekelőtt Clam-Martinitz tábornok, akinek elévülhetetlen érdemei voltak a hadsereg szellemének

megjavítása körül, hogy szedje össze minden erejét és számoljon le a Kolowrat—Eichhoff-kamarillával : az államkancellárt gyengesége és a jellemében gyökerező visszariadás minden kemény harctól, kiszolgáltatta ellenfele kíméletlenebb erélyének. Így félmegoldás, az államértekezlet (Staatskonferenz) felállítása lett a hosszú küzdelem vége. Az államértekezletnek az uralkodó névleges elnöksége alatt Ferenc Károly főherceg trónörökös, Lajos főherceg, Metternich és Kolowrat lettek az állandó tagjai, de az elgondolás szerint időnkint — rendszertelenül — bevonattak a tanácskozásokba az államtanács osztályfőnökei vagy egyes tagjai, valamint a legfőbb közigazgatási hatóságok (Hofstelle-k : kamara, kancelláriák stb.) fejei is. Az elnöklésben Lajos főherceg helyettesítette állandóan a tehetetlen fejedelmet, s ő, ha tehetségtelen és lassú volt is, iparkodott az ellentétes pártok felett maradni, amennyire a viszonyok megengedték. Kolowrat azonban módját ejtette annak, hogy döntő befolyást biztosítson magának az új szervezetben is ; ugyanis megfordult kezén minden államtanácsi ügydarab s azokat *belátása szerint* vagy az államértekezlet elé terjesztette, vagy egyenesen az uralkodónak referálta. Az ő ügykörébe tartoztak továbbá a kölcsönügyek és a pénzügyek, éppúgy, mint a rendőrség ; a régi rendszernek ebbe a legfontosabb ügykörébe Metternich csak abban az esetben láthatott bele, ha külpolitikai érdekkel bíró tárgyak merültek fel. Végül az államtanácsnak is Kolowrat lett a személyi referense, s ezzel kiterjesztette hatalmát erre a fontos véleményező szervre. Nem Metternich volt tehát a régi rendszer vezető államférfia, hanem Kolowrat ; ő volt az államtanács feje, a pénzügyek irányítója, az állások osztogatója, a hivatalnokok sorsának intézője, s jogkörének ezek az utóbbi elemei tették meg a *kamarilla urának,* — amint az öregedő és kedveszegett Kübeck államtanácsos megállapította.

Igaz, hogy később próbáltak javítani ezen a tarthatatlan helyzeten. Így 1840-ben a pénzügyek vezetését éppen Kübeckre bízták, akinek eléggé nagy volt a tekintélye és a szakértelme ahhoz, hogy meg tudja őrizni önállóságát.

Viszont Kolowrat sem késett állásának előnyeit kihasználni. A legfontosabb ügyeket is csak töredékesen juttatta az államértekezlet elé, s különösképpen azokat az aktákat iparkodott saját hatáskörében elintézni, amelyekről érthető okokból — nem akarta társait tájékoztatni (ilyen sorsra jutott a nemzetiségi kérdés több fontos dokumentuma), továbbá teljes mértékben fenntartotta magának a kegyelmi és a rendőri ügyek irányítását úgy, hogy végül a kabineti minisztérium vezetésével egy új abszolutizmust teremtett, a kamarilla abszolutizmusát. Hatalmát növelte még az a különös ügyessége, amellyel a főhercegek jóindulatát többnyire meg tudta nyerni ; így állandó támogatója volt János főherceg, nem egy ízben pártjára kelt az államkancellárral szemben Lajos főherceg is, valamint a gyengejellemű, ingatag trónörökös. Ugyancsak mellette állott, az udvarnál is, a kormányban is, a csehországi arisztokrácia, már csak azért is, mert hiába vette Metternich feleségül Kaunitznak, a nagy államkancellárnak unokáját, s hiába szerzett Csehországban birtokot, ezeknek a kiváltságos, magukat elsőrangúnak tekintő arisztokratáknak a szemében mindig az idegen, a betolakodott maradt.

Mi sem bizonyítja megdöbbentőbben a Kolowrat-kamarilla hatalmát annál a ténynél, hogy bár a szabadságharcot megelőző éveknek kevés igazán kiváló államférfia inkább Metternich felé fordult rokonszenvével, a megtört erejű aggastyán — ekkor már hetvenedik éve körül járt — nem tudta eredménnyel felvenni a harcot. Clam-Martinitz gróf, az államkancellár főtámasza, korán meghalt, ugyan, de Metternich politikáját támogatta Kübeck, a pénzügyek nagytekintélyű vezetője éppúgy, mint Ficquelmont gróf államminiszter, az éleslátású politizáló diplomata, sőt időnként Hartig államminiszter is, ez a józan ítéletű, a pénzügyekben és a közigazgatás szövevényeiben egyaránt jártas államférfiú. A két vetélytárs között változatlan élességgel folyt a küzdelem 1848 márciusáig, s annyira nyilvánvaló volt, hogy külföldi ujságok is mint köztudomású dologról írtak róla. A pártok megoszlásáról azonban csak a beavatottak voltak tájékozva, sőt azok sem mindig helyesen.

A kamarilla módszerei. A felelősség kérdése.

Nagy elvi kérdések, világnézeti ellentétek alapjában véve nem választották el egymástól az ellenfeleket, tehát a kormányrendszer eredménytelenségéért, tehetetlenségéért és végső bukásáért mindkettőjüket elítélheti a történetírás. Nam szabad csodálkozni a higgadtabb és tárgyilagosabb államkancellárnak olyan nyilatkozatain, hogy lényegileg mindketten egyformán gondolkoznak, s mindketten ugyanazt akarják, ha Kolowrat néha szeret is maga és mások előtt liberális köntösben tetszelegni. A kamarilla ereje nem is elveiben, hanem módszereinek lelkiismeretlenségében és tisztátlanságában keresendő. Ha az értekezleteken néha nyílt ellentétbe jutott egymással a két vetélytárs, — ami ritkán történt meg, mert főleg Metternich igyekezett a széthúzás látszatának elkerülése végett engedékenynek mutatkozni — többnyire az államkancellár véleménye győzött, amiből azonban édeskevés haszna volt, mert ellenfele, mint kabineti miniszter, erre akárhányszor hónapokig hevertette az ügyeket, úgy hogy Lajos főherceg segítségéhez kellett folyamodni, nehogy megakadjon az államigazgatás. (Különösen a magyar ügyek tárgyalásánál állott gyakrabban szemben egymással a két ellenfél, s ilyenkor fordult a belügyminiszter ahhoz a kevéssé tisztességes módszerhez, hogy a magyarságra kedvező döntéseket lehetőleg halogatta.) Súlyosan szenvedett az állam emiatt az erkölcstelen harc miatt. A legjobbaknak és a legönzetlenebbeknek is szárnyát szegte Kolowrat és kamarillája, mert mindazokkal szemben, akik nem állottak be politikájuk támogatói közé, bőségesen alkalmazta a gyanusítás és a rágalmazás fegyverét. Az ő áldozatuk lett például Mailáth Antal magyar kancellár és Haller Ferenc horvát bán, mindketten az államkancellár bizalmi férfiai. Az állam irányítás és kormányzás nélkül maradt, a közerkölcs lezüllött, milliók anyagi és szellemi jóléte háttérbe szorult az udvari klikkek érdekei mögött. Borzasztó módon bosszulta meg magát Metternich csökönyös ragaszkodása a legitimitás elvéhez, mind önmagán, mind

a birodalmon, mert erősakaratú uralkodó alatt, bármily szűk legyen a látóköre, elképzelhetetlen lett volna ez az államrontó, bukásra vivő küzdelem.

Az önrendelkezésétől megfosztott, politikailag kiskorúnak nyilvánított, a cenzurától és a korlátolt rendőruralomtól megcsúfolt emberi lélek, amelynek kiengeszteléséhez még az anyagi virágzás előnyei is hiányoztak, a forradalom kitörésekor megszabadúlt az elnyomás súlyától, s elkeseredett dühvel kereste, kik voltak bűnösök az elmúlt emberöltő szenvedéseinek felidézésében. Liberális ideológiája minden elnyomás vörös posztójára, a «kamarillá»-ra irányította figyelmét. Azzal azonban alig volt valaki tisztában, hogy valóban volt a tehetetlen uralkodó és korlátolt alteregó-ja mellett egy kabineti kamarilla, Kolowratnak intrikáló, rosszindulatú, de annál gőgösebb csehországi arisztokratákból álló kamarillája, amellyel nzemben Metternich és hívei a korlátlan fejedelmi kormánynendszernek őszinte elvi képviselői voltak. Az elkeseredett nemzedék szemeiben az emberi méltóságnak minden elsyomója csak egy «kamarilla» tagja lehetett ; akár Metternichnek, akár Kolowratnak, akár Sedlnitzkynek hívták a mult képviselőit, ezek együtt bizonyára egy kamarillát alkottak! Kolowrat mesteri ügyességének és jellemtelen játékának egyik eleme volt, hogy a naivabb, politikailag iskolázatlan emberekben azt a hitet tudta kelteni, mintha ő a liberalizmussal kacérkodnék, de Metternich megkötné a kezét. Valóban iróniája volt a sorsnak, hogy mindazok, akik a «kamarilla» ellen mennydörögtek, elsősorban az államkancellárra gondoltak, pedig az sohasem tudott, de nem is akart kamarillát alkotni, ellenben a multnak ugyanezek az elnyomottai nem egyszer bizonyos megértéssel emlékeztek meg a belügyminiszterről, a kamarilla fejéről, akit elsősorban terhelt a felelősség a birodalomnak a tönk szélére juttatásáért.

A kamarilla és a rendszer.

Csak egy dologban nem tévedett a tömegek érzéke : a kamarilla létének feltevésében, bár ez a modern történet-

író számára ugyancsak meghatározhatatlan összetételű marad. Egykorú naplók és emlékiratok szűkszavú adatai alapján nem lehet néven nevezni mindazokat az elszigetelt magasságban élt arisztokratákat, akikben társadalmi és politikai érdekek azonos meggyőződést, azonos törekvéseket fejlesztettek ki, akiknek szava egyformán súlyos volt a főhercegek és az államigazgatás vezetői előtt, csupán annyi bizonyos, hogy képviselőjük Kolowrat belügyminiszter volt. Kamarillává alacsonyította körüket az a tény, hogy csak részben vállalták működésükért a felelősséget, s szívesen folyamodtak államférfiúhoz méltatlan eszközökhöz.

A tömeg előtt jórészt ismeretlenek maradtak korukban is. Így a történetírónak 1848 frazeológiájának «kamarillá»-i mögött azokat kell értenie, akik a forradalom előtt a politikai élet felelős vezetői voltak, így elsősorban Metternichet, Kolowratot és az államértekezlet befolyásos tagjait. Azonban ez a felismerés nem mentesíti a kísérlet alól, hogy a rendszeren belül iparkodjék a tényleges kamarilla felfogását, politikai nézeteit, céljait és módszereit kihámozni. Kormányzatban, közigazgatásban, nemzetiségi kérdésben s a közélet egyéb viszonylataiban nem egy esetben egészen világosan rá lehet mutatni a Kolowrat körül csoportosult klikk elhatározó befolyására, s egyben meg lehet állapítani, hogy a kormánypolitika elvei csak akkor léptek a megvalósulás stádiumába, amikor az a belügyminiszter felfogásának megfelelt. Metternichnek és híveinek kívánságaik és terveik megfogalmazásában, elhatározásaikban mindinkább számolniok kellett a Kolowrat-kör nyílt, vagy homályban maradó, de annál hatékonyabb ellenállásával. A birodalom sorsára életbevágón fontos kérdések közül elegendő lesz a Vámszövetség ügyét idézni. Az államkancellár bevált éleslátását dícsérő világossággal már a harmincas években felismerte a Vámszövetség mérhetetlen jelentőségét Ausztria nemzetközi helyzetére, s nekilendült, hogy a birodalom németországi állását vámtarifa-reform vagy kereskedelmi szerződések útján megmentse, de korszerű törekvéseit elgáncsolták a Kolow-

rat befolyása alatt álló pénzügyi és közigazgatási hatóságok. Az eredmény, Ausztria kizárása a német birodalomból, ilyen zavaros forrásokból fakadt politika következménye volt.

Nagyszerűbb politikai alkotással, új gondolatok kitermelésével és megvalósításával nem dicsekedhetik Kolowrat köre. Kormányzati és államigazgatási elveik jelentékeny részét ők éppúgy Ferenc korszakától örökölték, mint a birodalmi politika másik irányító tényezője, az államkancellár. Ezen a baljós örökségen épült fel a negyvennyolc előtti rendszer működése. Mindezen történeti elemeknek : Ferenc kormányzati irányának s a Ferdinánd alatt hatalmon volt államférfiak elveinek és tevékenységének felfejtése, hozzávetőleg pontos képet nyujthat arról, mit jelentett Magyarország történetében a reformkorszak kormánypolitikája.

Ferenc király, a rendszer kialakítója.

Kevés korszakról mondott a történetírás oly egyhangúan, pártállásra és világnézeti felfogásra való tekintet nélkül, elmarasztaló ítéletet, mint Ferenc uralkodásának idejéről. S mégis, pártatlanul szemlélve ennek a hosszú, negyvenhárom éven át tartó korszaknak a történetét, az elfogulatlan kutató kevésbbé akad benne rosszindulatra, mint inkább megmerevedésre, ritkábban állapítja meg kormányzati bűnök tényleges elkövetését, mint a kedvező alkalmak elmulasztását, az «Unterlassungssünde»-t, sőt a hátramaradás kiütköző jelenségei mögött felfedezheti a jövőre való felkészülésnek, az erőgyűjtésnek elemeit is.

Ferenc arra intette végrendeletében az utódját, hogy ne változtasson az ő kormányzati elvein, s *ezt* az utolsó rendelkezését, a birodalom mérhetetlen kárára, csakugyan jelkiismeretesen végrehajtották a hatalom örökösei. A modern tudomány tisztában van azzal, hogy az ősz uralkodó halálának órájáig tévedés volna a kormányzati rendszert más embernek a nevéhez fűzni, s helytelen volt Metter-

nich rendszeréről beszélni, mert az egész korszakra Ferenc egyénisége nyomta rá bélyegét. Az ő egyénisége pedig kevéssé volt alkalmas, hogy a forradalom és a napoleoni idők súlyos válságai között jó irányba vezesse az egyébként is nehezen kormányozható, mert különfajú elemekből összetett birodalmat, s a válságok elmúltával jobb jövőt biztosítson a Dunamedence népeinek.

Ferenc egyénisége.

Ferenc szellemi alkata már azért sem volt szerencsés, mert hiányzott belőle a mozgékonyság, a készség új eszmék felvételére és átgondolására ; a mélyreható társadalmi és politikai változásokkal terhes idők előrelátást, megértést és símulékonyságot kívántak volna tőle, ezzel szemben ő merevnek, a legjobb esetben ingadozónak mutatkozott. Uralkodói méltóságában széleskörű közigazgatási ismeretekre tett szert, az emberek megítélésében pedig józannak és elfogulatlannak bizonyult, de szellemének korlátokat szabott az átöröklött, a megszokott, a gépies tevékenység kedvelése. Talán nem is egészen igazságos azok ítélete, akik minden újítással, még a kézzelfogható javítással szemben is, tudatos idegenkedést vetnek a szemére : mozdulatlanságának oka erkölcsi félénkségében, jellemének e jellegzetes vonásában rejlett, amelyet vészes mértékben kifejtettek a francia forradalom regicida kilengései és trónjának ingadozásai a napoleoni idők viharában. Ezek a súlyos idők fokozták ugyancsak veleszületett bizalmatlanságát mind mások, mind önmaga iránt. Nem a zsarnok bizalmatlansága volt ez, s a lélek mélységeibe beható kutatás ezért a végzetes vonásáért is kevésbbé ítélheti el, mint az előző kor ellenséges beállítású történetírója nem egy ízben tette. Ha Ferenc elszigetelődött és szinte magányos életet élt a trónon ; ha elvesztette bizalmát testvéreiben, tanácsadóiban, sőt önmagában, mindez nem rideg, közönyre hajló természetének volt a kinövése : elvégre kétségtelenül tehetségesebb testvérei nem egyszer tovább mentek a maguk útján, semmint a szigorúan monarchikus állameszme iránti loyalitás meg-

engedte volna, s az összeomlások idejében Ferenc hideg szívóssága volt az állam fennmaradásának úgyszólván egyetlen biztosítéka. Voltak uralkodása első felében bizalmas tanácsadói, akiknek szellemi erejére szívesen rábízta volna trónja sorsát, de ha tanácsukra hallgatott, országai a romlás szélére jutottak. Fiatalabb korában ismételten figyelmeztették testvérei és őszintébb hívei, hogy komolyabban törődjék uralkodói kötelességeivel, mivel akkor nem volt mentes bizonyos renyheségtől; életének delén már a munkás, kötelességének élő fejedelem mintaképe lehetett, akkor viszont elveszett a részletmunkában, s nem tudott átfogó reformgondolatok megértéséig felemelkedni. A sok súlyos csalódás nem múlt el felette nyomtalanul. Tetterejében bízott ugyan, — s ezt joggal tehette, — ellenben kevésbbé volt meggyőződve ítélőerejének csalhatatlanságáról; ezért ingadozott, nem tudott vagy nem mert dönteni, a fontos reformjavaslatokat évekre, sőt örökre elhevertette dolgozószobájának foliánsai között, vagy egyik hívétől és egyik hatóságtól a másikhoz küldözgette, hogy ekként megnyugtassa a lelkiismeretét. Mikor elmúltak feje felől a viharok és szinte csodálkozva ráeszmélt, hogy trónja ismét biztosan áll és birodalma szilárdabb szerkezetű, mint valaha, a mérsékelt tehetségű ember konok meggyőződésével vallotta, hogy élete e nagy sikerét addig követett elveinek köszönhette. Mindebből levonta mindjárt a következtetést is: feleslegesek az új törvények, mert a régiek jók és elégségesek, csak helyesen kell őket alkalmazni. Nem is tett életének hátralévő felében — mintegy húsz éven át — egy lépést sem előre. Ő volt tehát a stabilitás rendszerének megteremtője és védője. Helyzetét megkönnyítette népeinek ragaszkodása és tisztelete személye iránt. Ferenc tudott ugyan nagyon kemény és irgalmatlan lenni, mikor uralkodásának vagy birodalmának érdekeit kellett megvédenie, de nem nélkülözte az igazságszeretetet, a felsőbb elhivatás tudatából fakadó méltóságot s a kegyességet sem; tudott jutalmazni s tudott jó is lenni, ezért őrizték sokan kegyelettel az emlékét. Nem volt nagy uralkodó,

de nem volt sem zsarnok, sem báb. Jellemének adottságai és későbbi alakulása azonban eleve arra ítélték, hogy a rohamos fejlődéstől izzó időkben uralkodásának ideje meddő kor legyen.

A birodalom problémája.

Mária Terézia öröksége.

Ferenc korszakának meddőségét mindenekfelett a birodalom problémájának elhanyagolása igazolja.

Korunk nemzedéke tanúja volt annak, hogy a világháború véres megpróbáltatása nem egy ízben évtizedek békés munkájánál hatalmasabb erővel kovácsolta össze egy egységbe a tartományi szellem által atomizált néptesteket ; ezzel szemben azok a hosszas harcok, amelyek a mult század fordulóján csaknem negyedszázadon át vállvetett harcra kényszerítették a monarchia népeit, nem jártak a birodalmi gondolat megszilárdulásával. A pragmatica sanctio ugyan már a XVIII. század elején megvalósította a Duna és a Moldvamedence népeinek megszervezését egy dinasztikus meghatározású alakulat keretében, azonban az egyes alkotórészek tartományi érzésében nem idézett elő változást. Mária Terézia uralkodói bölcsesége fejlesztette tovább, a lehetőségek által megengedett határokig, ennek a kisebb közjogi egységekre oszlott területnek a szervezését, s tulajdonképpen őt kell az osztrák államiság előkészítőjének tekinteni.

Mária Teréziának leggyümölcsözőbb tette e téren a közigazgatás államosítása és egységes rendszer alapján való kiképzése volt a monarchia német és szláv tartományaiban. Ez a fejedelmi szervezet modernebb igényeknek megfelelőn pótolta az elaggott rendi igazgatást, lehatolt a társadalomnak minden rétegébe, védelmébe vette és az állam erejének megbecsülésére szoktatta az eladdig elhanyagolt jobbágyságot, a parasztság tömegeit, s egyaránt gondoskodott az alattvalók anyagi és szellemi jólétéről. Az ő osztrák állama a felvilágosult abszolutizmus

jóléti programmját valósította meg. Igaz, hogy ez a racionalista elgondoláson alapuló új alakulat, mai szemmel bírálva, gépiesnek és lélektelennek látszik, mivel nem az állampolgárok politikai öntevékenységének gyümölcseként jött létre, de korszerű volt s hatalmas lépést jelentett előre, a modern állam gondolata felé. Az uralkodónő másik nagy tette a közoktatásnak, főleg a népi iskolának állami megszervezése volt, mert ez az új intézmény egységes osztrák népműveltség melegágyává lett. Végül az egységes népműveltség cementje mellett nagy erővel ható kötőanyagot alkalmazott a királynő az állampolgárok életközösségének megszilárdítására, amikor az egyes tartományok között lebontotta a vámfalakat, s az egységes forgalom, a közös anyagi érdekek és életfeltételek megteremtésével egymáshoz kapcsolta német és szláv népeit. Életének utolsó két évtizedében egy magas tanácsadó szerv, az államtanács őrködött az ekként kialakult egyöntetű szellem felett.

Tudatosan ápolta Mária Terézia a dunavölgyi *birodalom* eszméjének fejlődését is. A hagyományt őrző kegyelete, esküje és a magyar nemzet iránt érzett hálája, de a politikai okosság is visszatartotta attól, hogy erőszakos eszközökkel kísérelje meg az összbirodalom megvalósítását, Magyarország és az osztrák tartományok egybeolvasztását. Nem lehet azonban eléggé értékelni azt a sok türelmet és tapintatot igénylő munkát, amelyet ezen a téren végzett. Nem nyúlt ugyan a magyar közigazgatás szervezetéhez, de erőteljesen érvényesítette királyi jogait, azok segítségével Magyarországon is megvalósította jóléti programmjának leglényegesebb elemeit, s lerakta ekként az egész birodalomban az egységes társadalompolitikai fejlődés alapjait. A magyar főnemességnek átidomítása udvari nemességgé, a népoktatás megszervezése, a bécsi kultúrának fokozottabb erővel való kisugárzása a magyar intelligencia felé, egységes műveltségi tartalom létrejötte, a felvilágosodás közjogi és társadalmi eszméinek meginduló terjedése : — mindezek termékeny elemei lehettek volna a birodalmi gondolat elmélyülésének.

A közbenső vámvonal.

Azonban ennek a finom érzékű, előrelátó uralkodónak is volt egy nagy tévedése, amelynek jelentőségét a későbbi nemzedék nem tudta, vagy nem akarta helyesen mérlegelni s ezzel súlyos csapást mért a birodalmi eszmére: meghagyta, sőt tovább fejlesztette a vámvonalat Magyarország és az osztrák tartományok között. Lucifert űzte ki Belzebubbal! A jóléti programm fokozottabb pénzügyi terhei szükségessé tették volna a magyar nemesi földbirtoknak az osztrákkal egyenlő megadóztatását, a magyar adójövedelem hozamának emelését, s mikor a magyar rendi ellenállás miatt ezt a célt nem tudta elérni, a birodalom érdekeit kénytelen volt elsősorban a cseh-osztrák tartományok anyagi erejével támogatni. Ausztria teherviselő képességének fokozása végett leszorította a magyar gazdasági életet a gyarmatok színvonalára, az ország iparosodását mesterségesen megakadályozta, a közvetítő kereskedelmet az osztrák kereskedelem kezére játszotta, s mindezt hiánytalanul el is érte a közbenső vámvonal reformjával. Végzetes gazdasági különválás útját egyengette mindez a monarchia két fele között. A politikai következményekre már az ő államférfiai is gondoltak. A széles látókörű Kaunitz államkancellár, vagy a tapasztalt és anyagi kérdésekben élesen látó Zinzendorf Károly gróf, sőt egyes államtanácsosok is, számoltak az ekként kezdeményezett gazdasági politikának vészes hatásaival a birodalmi eszmére, s csupán átmenetinek tekintették a vámügyi intézkedéseket; azzal azonban nem számolhattak, hogy a hatalom későbbi birtokosai, akiket hasonló politikai meggondolások nem terheltek, szűkkeblű kincstári szempontból fogják mérlegelni a helyzetet. Hiába lett a központban kidolgozott vámrendszer eredményeként Ausztria a magyar őstermelésnek úgyszólván egyedüli piacává, ez a tény még egy lépéssel sem vitte előbbre a sorsközösség érzését, mint a birodalmi eszme megszilárdulásának lényeges elemét; sőt, a közbenső vámvonal végérvényesen külfölddé tette Ausztriát a magyarság szemében. A vám-

rendszernek ilyen irányú politikai hatása annál végzetesebb volt, mert egyidejűleg elzárta a polgári osztály elől is az emelkedés lehetőségét, pedig ez a származására és nyelvére nézve jórészt német réteg, kellő anyagi erő birtokában, az osztrák kultúra terjesztésére első sorban lett volna hivatva a Duna medencéjében.

II. József és az összállam gondolata.

A bécsi kultúra terjedése, a nemzeti-rendiből udvarivá idomult arisztokrácia, a dinasztikus egység által nyujtott lehetőségeket kihasználó államtanács, egységes politikai irányítás és egységesen megszervezett had- és pénzügy, az államkormányzat egyöntetűsége mellett, termékeny fejlődés magvait rejtette magában. Sikerük annál előreláthatóbb volt, minél kevésbbé hívták ki Mária Terézia módszerei a maguk nőies lágyságában és kendőzöttségében a magyarság gyanakvását. II. József türelmetlen szelleme azonban jelentékeny lépéssel túlment anyjának az adottságokkal józanul számító művén ; ő dunai birodalom helyett egységes osztrák államban akarta megtalálni a vezetésére bízott törzsek politikai életformáját. Álma megvalósítása végett felhagyott az eszközökben való válogatással ; megtámadta az ősi magyar hivatal- és közigazgatási szervezetet, ráerőszakolta Magyarországra is az osztrák földön többé-kevésbbé bevált s az ottani viszonyokra szabott reformjait, s megindította a magyar közélet germanizálását. Következetesen visszatérő tünetté vált ez utóbbi elgondolása a Dunavölgy szervezésének problémájában : az összállam gondolata elválaszthatatlan volt ezentúl a germanizálás kísérletétől. Bár József egyébként sokat tett az egységes életforma kialakításáért, az osztrák kultúra terjesztéséért, birodalma népeinek egységes műveltség keretében való összefogásáért : nemcsak germanizáló nivellálásra alapított összállam-eszméje bukott el, hanem kihívta az ellenállást a régibb, óvatosabban számító birodalmi gondolat ellenében is. Hagyományait azonban büszke örökségként ápolta az öntudatra ébredt osztrák bürokrácia.

Az osztrák császárság.

Két emberöltő múltával, a nemzetiségi harc emésztő lobogásának közepette, a kormány szorongattatásának és tanácstalanságának idején, nem egy ízben vádolta Metternich, teljes joggal, II. Józsefet, hogy ő ébresztette fel szerencsétlen kísérletével a Dunamedence népeinek ellenállását, féltékenységét és az egységet képviselő birodalmi kormányzattal szemben való bizalmatlanságát. Arról azonban megfeledkezett, hogy Ferenc alatt a XIX. század három első évtizedében nem történt komoly kísérlet a birodalmi probléma megoldására. Az osztrák császári cím felvétele 1804-ben bizonyára nem tekinthető ilyennek. Igaz, hogy ezt a napoleoni politika által ráerőszakolt címet Ferenc birodalmának összes örökös királyságaira és tartományaira «radicálta», de ezzel nem vitte előbbre a kérdés megoldását, mert királyságai és tartományai közjogi helyzetében, kormányzásában és igazgatásában nem következett be változás. Magyarországon, jellemző módon, úgyszólván tudomást sem vettek erről a nemzetközi jelentőségű tényről. Azzal ugyanis mindenki tisztában volt, hogy Magyarország a pragmatica sanctio ideje óta alkotórészévé vált egy dinasztikus birodalmi alakulatnak, s amíg az ország kormányzati s közigazgatási különállását biztosító 1791-i törvény érvényben volt, legfeljebb a birodalom elnevezésében történhetett változás, különösebb következmények nélkül az adott közjogi viszonyokra. Azonban a jozefinista szellemtől átitatott osztrák bürokrácia hajlandó lett volna az osztrák császári cím felvételében komoly kísérletet látni az összállam megvalósítására, Magyarország szorosabb beolvasztására egy nemzetközileg elismert egységes összállamba. A gondolat megvalósításának útjában álló magyar alkotmány ellen meg is indult a támadás, még pedig a birodalom anyagi érdekeinek jegyében.

Támadás a magyar alkotmány ellen az adó és ujonckérdés miatt.

A francia háborúk roppant anyagi erőfeszítéseket kívántak az ilyen terhek viselésére túlgyenge monarchiától s mind jobban megnövelték Magyarország hozzájárulásának az értékét. Azonban abban a korban, amely nem számolt még a fizetési mérleg fogalmával, hanem egész gazdasági politikáját, — a vámügyet is beleértve, — a kereskedelmi mérleg elvére fektette, mintegy általános meggyőződéssé vált, hogy Magyarország aránytalanul csekély összeggel járul a birodalom fenntartásához. Annál szigorúbb megítélésben részesült ez az állítólagos szűkkeblűség, mivel a kereskedelmi kimutatásokban — a vámtarifa önkényes megszabásának következményeként — a magyar kivitel Ausztriába jelentékenyen felülmúlta értékben az osztrák behozatalt, tehát bécsi felfogás szerint a terhek jóval nagyobb részét viselő osztrák tartományok elszegényedésétől, teherbírásuk összeroppanásától lehetett tartani. Ehhez járult még, hogy a magyar hadiadó összege az aránylag csekély számú magyar ezred fenntartásának költségeit sem fedezte teljesen s hogy a magyar nemesi birtok adómentessége reménytelenné tette az egyenes adó emelésének lehetőségét, az egyetlen kiadósabb fejedelmi monopólium pedig, a sóügy, állandóan veszélyben forgott, mivel a rendek törvényes joguk alapján befolyást követeltek a sóár megszabására. Maga a magyar alkotmányosság lényege is komoly nehézségeket okozott a kormánynak. Az adóemelés, a nemesek segélye, s minden más pénzügyi hozzájárulás az országgyűlés engedélyezésétől függött, a nemzet képviseletének összehívása pedig, valamint a tárgyalások, hosszabb időt vettek igénybe, amikor az ellenség akciója minden percet drágává tehetett. Az országgyűléseken nyujtott segélyektől egyébként már azért is idegenkedett a kormány, mert minden segítséget csak ellenszolgáltatás, a *do ut des* elve alapján lehetett megszerezni a rendektől. Mint Bécsben ismételten mondották: a királyi jogok egy darabjának feláldozásával.

Természetszerűleg sokkal kedvezőbb volt a kormány helyzete Ausztriában, ahol az uralkodó korlátlanul kormányzott, korlátlanul emelte és hivatali szervezete segítségével idejében be is hajtotta az adókat, ahol a monopóliumcikkek árának megszabása az ő tetszésétől függött, s a kiváltságos osztályok is adóztak az állami terhekhez. A hadsereg kiegészítésénél hasonló nehézségekkel kellett megküzdenie, mer hasonló aránytalanság állott fenn a birodalom két nagy alkotórésze között. A pusztában hangzott el az éleslátású szakembernek, Zinzendorf Károly grófnak figyelmeztetése a kormányhoz, hogy magyarországi bevételei nem maradnak el a más országaira rakott terhek mögött, de nem is lehet igazságosan többet kívánni a magyar gazdasági élettől, amikor mesterségesen lenyomva tartják az őstermelési cikkek árát s a külföldi kivitel megakadályozásával a magyar mezőgazdaságot kiszolgáltatják az osztrák piac önkényének. Az osztrák irányadó körökben rohamosan nőtt az elkeseredés a magyar rendek «önzése» miatt, s az osztrák nép szélesebb rétegeiben is irigység és elkeseredés uralkodott a birodalom keleti fele iránt. Szomorú tünet ez a gyűlölködés olyan népeknél, amelyek vállvetve harcoltak ugyanazért a birodalomért és trónért!

Minél súlyosabbá lett a monarchia helyzete, minél inkább fogyott a napoleoni hódítások következtében a birtokállománya, a mellett, hogy a bankócédulák elértéktelenedésével tönkrementek a pénzügyei is, annál általánosabb lett a vélemény, hogy a birodalmat csak Magyarország kimeríthetlen gazdagsága mentheti meg a bukástól, s ha a magyar rendek önszántukból nem hajlandók jobb belátásra jutni, akkor a fejedelemnek kényszereszközökhöz, államcsinyhez kell nyúlnia. Károly főhercegtől a kabineti referensekig, Baldacci báróig és Wallis grófig, vagy a nagy publicistáig, Gentzig, Metternich gondolatainak klasszikus erejű tolmácsolójáig, mind többen iparkodtak Ferencre hatni ebben az irányban, úgy, hogy a kevés magyar kormánytagnak, főleg Zichy Károly gróf államminiszternek alig lehetett megküzdenie az általánossá vált áramlattal.

1810 körül állott az államcsiny gondolata legközelebb a megvalósuláshoz. Egyideig úgy tetszett, hogy beláthatatlan jelentőségű változások várhatók az uralkodóház politikájában. Az 1809-i szerencsétlen háború után a monarchia elérte süllyedésének mélypontját, elvesztette osztrák területének jelentékeny részét, s voltak, akik ezek után a birodalom jövőjét nem Németországban vagy az olasz félszigeten keresték, hanem Keleten: a Duna torkolata és a Balkán felé. Ebben az új politikai célkitűzésű birodalomban Magyarország lett volna a súlypont, azonban ilyen szerep betöltésére a rendi magyar állam gyengének látszott. Mindehhez járult még az a szenvedélyes elutasítás, amellyel az 1811-i devalvációt és az ezzel kapcsolatos valutareformot a magyar országgyűlés fogadta, s amely a birodalom pénzügyi felépítését összeomlással fenyegette.

A beavatottak komolyan számoltak a magyar alkotmány felfüggesztésevel, de ez csodálatosképpen elmaradt. Talán attól félt az erőteljes elhatározásoktól úgyis visszariadó uralkodó, hogy esetleges újabb nemzetközi bonyodalom esetén birodalma a belső válság miatt védtelenül marad és zsákmánya lesz az ellenségnek? Vagy az tartotta vissza a cselekvéstől, hogy az államcsiny sikerének esetére nem volt kidolgozott, kész terve Magyarország kormányzására? Mindez csak feltevés, de nyilván az utóbbit támogatja az a tény, hogy 1813-ban, Napoleon oroszországi hadjárata után, Ferenc komolyan gondolt az alkotmánynak összbirodalmi szellemű reformjára, s vezérelvül azt tűzte ki, hogy a magyar alkotmányt, a régi formák megtartása mellett, lényegében lehetőleg közel kell hozni az osztrák — abszolutisztikus — alkotmányhoz. A közigazgatás bizonyos területein erős centralizáció indult meg a következő kritikus években, amelyeknek emléke Napoleon bukásával s Európa térképének, valamint szellemi életének újrarendezésével van elválaszthatatlanul egybekapcsolva. Körülbelül az 1821. év jelezheti azt a korhatárt, ameddig Magyarország alkotmányát komoly veszély fenyegette. Nem érdektelen ezzel szemben megállapitani,

hogy az erőszakos ujoncozást és főként az újabb valutareformot, az adózásnak ércvaluta-alapra helyezését, ami Magyarországon oly hatalmas nemzeti ellenálláshoz vezetett, a kormány éppen a törvényesség szempontjából gondosan megvizsgálta előzőleg, s az uralkodó csak akkor rendelte el, amikor alkotmányos aggályait megnyugtatták. 1823—24-ben nem volt többé szó arról, hogy a bonyolult helyzetet, a katonai erőszak alkalmazását, a birodalom erőszakos újjászervezésére használja fel a kormány.

Metternich, a magyar alkotmány és a birodalom problémája.

Alapos kutatások világánál nem tekinthető helytállónak Metternichnek az a megállapítása, mintha ő beszélte volna rá Ferencet az 1825-i országgyűlés összehívására, mert ebben a fontos uralkodói tényben, a fejedelem és a rendek közötti megegyezés helyreállításában, jóval nagyobb része volt gr. Zichy Károly államminiszternek. Viszont el kell ismerni, hogy a törvényes alap tiszteletben tartása megfelelt az akkor európai érvényesülése tetőpontján álló államkancellár elgondolásának, amiből egyes elemeket már e helyen ismertetni kell. Metternich a Rajna vidékéről származott, tehát látását nem befolyásolták régi osztrák hagyományok, különösen nem befolyásolta a jozefinizmus a maga történelmi berendezéseket nivelláló, németjellegű összállam-gondolatával. Világosan és helyesen ítélte meg a birodalom problémáját, hogy az a dinasztia és a kormányzás egységéből, valamint az alkotórészek sokféleségéből adódott. A XVIII. század egyensúlypolitikájának meggyőződéses híve volt, tehát elutasíthatta magától az összállam gondolatát éppen úgy, mint a természetellenes központosítást és a germanizációt, ehelyett az egység és a sokféleség, a központi kormányzat és a részek érdekeinek kiegyenlítésében kereste a megoldás lehetőségét. Az akkor még csírájában levő nemzetiségi eszmére nem kellett különösebben tekintettel lenni, viszont érinthetlennek tartotta a történeti-államjogi hagyományokat. A műveltség, klima, faj és nyelv által meghatározott törzsi különbségeket a közigazgatás decentralizálásában

gondolta érvényesíthetőnek. Az osztrák államnemzet eszméjét kimérának tartotta ; felfogása szerint az egység természetes megtestesítőjének szerepét a «monarchikus» birodalomban a dinasztiának kellett vállalnia. Egységet kívánt a kormányzásban és a közigazgatás legfelsőbb régiójában, ezzel szemben a különbözőség elvét az egyes országok közjogi egyéniségének és jogainak tiszteletben tartásában, a közigazgatás decentralizálásában és az egyes törzsek szabad kultúrális fejlődésében tartotta megvalósíthatónak, — már amennyiben ez nem veszélyeztette az államérdeket. Ideálja a Dudamedence népeinek együttműködése volt a közös államcél érdekében. A német kultúra alapján kívánta ugyan a monarchia törzseinek közszellemét és műveltségét tovább fejleszteni, azonban az erőszakos germanizálásnak éppoly határozott ellensége volt, mint korrelativ fogalmának, az összállamnak. A bizalmatlanság és az ellenszenv áradatában, amellyel a mindinkább nemzeti programm alapjára helyezkedett, egyebekben azonban megkövesedett magyar rendiség Bécsben találkozott, a nyugodt megfontoltság szigeteként értékelhető az államkancellár felfogása. Ő, talán egyetlen kivételként josefinista környezetében, nem volt ellensége a rendiségnek. Ellenkezőleg, amikor ráeszmélt II. József vállalkozásának elhibázott voltára és ráeszmélt arra, hogy a fejedelmi abszolutizmus nem tudja a Dunamedence politikai problémáját osztrák összállam és osztrák államnemzet megteremtésével megoldani, világossá vált előtte a rendiség kímélésének szüksége a fennálló társadalmi és közjogi rend érdekében. Világnézete a XVIII-ik század természettudományos szemléletében gyökerezett ugyan, de a társadalompolitikai felfogásában fellelhető romantikus elemek a történetileg létrejött alakulatoknak, a történeti rendiségnek a tiszteletét írták elő. Felismerésében nem ment annyira, hogy Ausztriában, ahol a rendek hatalma megtörve visszavonulni kényszerült a fejedelmi abszolutizmus elől, a rendi tényezők jogkörének tágítására gondoljon, azonban a magyar rendi alkotmányt veszélytelennek tartotta, s élénk szószólója volt a fejedelmi és

a rendi dualizmus fenntartásának. Nem megsemmisíteni akarta a rendiséget, hanem felhasználni a birodalom történetileg kialakult berendezésének megőrzésére.

Metternich egész életében a forradalom ellen küzdött, a fennálló rend konzerválásáért ; távol állott tehát lelkétől minden forradalmiság, akár felülről, az uralkodótól, akár alulról, a nép tömegétől indult ki. Eltekintve egy-egy magyar tanácsostól, — sok magyar tagja nem volt még a kormánynak, — a XIX. század első évtizedeiben talán az államkancellár volt az egyedüli felelős tanácsadó, aki nemcsak nem tartotta levágni való hydrafejnek a magyar alkotmányt, hanem komolyan védelmébe is vette. A történeti állam berendezésének felforgatása nem volt érdeke a nemességnek, a fejedelem pedig nem volt képes megtenni ; természetesnek látszott tehát, hogy e két döntő fontosságú elem fogjon össze egymással *a törvényesség, a fennálló rend átmentésének érdekében* az alulról fenyegető forradalmi szellem, a liberalizmus — Bécsben a francia forradalmi hagyományok alapján sokáig jakobinizmusról beszéltek — ellenében, az állami és a társadalmi rend felforgatására törekvő eszmék megbénítására. Mily egyszerű, természetes politikai bölcsesség volt mindez, s mégis mily sok időbe telt, amíg Bécsben a kormánykörök ráeszméltek Metternich tételének a helyességére : az uralkodónak saját érdekében nem szabad támadnia a magyar alkotmányt, nem szabad gyengítenie a rendiség ellenálló erejét, mert ekként maga készítené elő a forradalom diadalát.

Nem tartozik e lapokra az eleddig elhanyagolt kérdésnek a vizsgálata : a magyar nemzeti állam kialakulására irányuló mozgalom — a reformkorszaknak e becses tartalma és egyben irányítója — mennyi építő erővel tudott szabadon rendelkezni, éppen azért, mert megszabadult a történelmi alkotmány védelmének gondjától. Metternich álláspontjának győzelme a birodalom közjogi és kormányzati berendezéséről, ez a félmegoldás központosítás és föderálizmus között, az alkotmány és a törvényesség alapjára, védekező állásba helyezte a kormány magyarországi politikáját 1848-ig.

Ezzel lezárult a birodalmi probléma megoldására irányuló törekvések kora Ferenc idejében, még pedig eredmény nélkül. A birodalom gyengeségének oka tulajdonképpen abban rejlett, hogy a monarchiában két alkotmány, két külön berendezés állott fenn egymás mellett, s a kiegyenlítődés útját olyan ellentétek között, mint az ausztriai abszolutizmus és a magyarországi féltékeny rendiség nem tudta megtalálni a kormány, a népeknek pedig nem volt meg a lehetőségük, hogy autonóm módon közeledjenek egymáshoz. A magyar nyelv fejlesztésével és a magyar nemzeti irodalom megújhodásával együtt járt a német irodalmi műveltség magyarországi jelentőségének csökkenése, amivel a régi birodalmi gondolatnak értékes kötőanyaga ment veszendőbe. Pozitiv eredményt 1825 után csupán a magyar és az osztrák anyagi érdekek közeledésével lehetett volna elérni, de a kormány e téren sem tudott a fejlődés élére állani.

Vám- és adókérdések 1825 után.

Nagy tévedés volt ki nem használni a magyar nép körében a közös vámterület mellett megnyilvánuló hangulatot. A magyarság szívesen vette volna a közbenső vámvonal lebontását, de mivel annak elérésére nem lehetett reménye, legalább a teljes kölcsönösséget és viszonosságot követelte a vámpolitika terén, valamint beleszólási jogot az országgyűlés számára a vámügy elvi kérdéseibe, hogy megszabaduljon az osztrák iparnak való kiszolgáltatottságától. Azonban a birodalom berendezésében fentebb vázolt ellenmondások lehetetlenné tették a megoldás megközelítését.

A vámtarifa megszabását, kereskedelmi szerződések kötését, kivitel és behozatal szabályozását, a kormány a királyi jog területébe tartozó ügyeknek tekintette, amelyekről elvben a magyarországi rendekkel sem volt hajlandó tárgyalni. Feltéve azonban, hogy *ilyen* engedményre kényszerül, ha el is ismeri a magyar országgyűlés beleszólási jogát, még mindig megoldatlan marad a kérdés: *kik* tárgyalják meg a birodalom két felét egyaránt érdeklő

kérdéseket, mikor Ausztriában fejedelmi abszolutizmus uralkodik? Joggal hivatkozhatott a kormány arra, hogy a magyar országgyűlés legfeljebb a magyar vámügyre gyakorolhat felügyeletet és befolyást, de nem szabhatja meg az uralkodónak, hogy mit tegyen az osztrák tartományokban, így — a legfontosabb példánál maradva — nem gyakorolhat befolyást a magyar gabona ausztriai beviteli vámjának megszabására. Két alkotmányos ország megegyezhetett volna szabadon egymással, a birodalmi gondolat nagy előnyére, s a magyar rendekben meg is lett volna a készség ilyen tárgyalásokra, de az abszolutisztikus Ausztria és az alkotmányos Magyarország között nem volt mód a nehézségek kiküszöbölésére.

Ferenc uralkodása alatt nemcsak érvényben maradt a II. József által kifejlesztett tiltó-vámrendszer, hanem a behozatali tilalmak köre még tovább bővült. Az uralkodó csökönyösen ragaszkodott ahhoz a rendszerhez, amelynek bevallott célja az osztrák ipar védelme volt. A birodalmi eszme hatása alatt a magyar kivitel Ausztria felé megtartotta kiváltságos helyzetét, amennyiben a magyar mezőgazdasági cikkek félannyi beviteli vámot fizettek az osztrák tartományokban, mint a külföldiek, az eltiltott cikkeket pedig 60 % helyett 10 %-os vámmal lehetett Magyarországból bevinni ugyanoda. Azonban kölcsönösségről, vagy a közbenső vámvonal lebontásáról hallani sem akart az államtanács és az osztrák bürokrácia. Számtalan beadvány, véleményezés és felterjesztés keretében mindig a régi érv ismétlődik meg: Magyarország aránytalanul kevéssel járul a birodalom szükségleteinek fedezéséhez, míg az osztrák-cseh tartományok erejükön felül adóznak, tehát joggal számíthatnak kivételes kedvezményekre kereskedelmi téren. A kormány pénzügyi gazdálkodása mellett csakugyan mind helyesebbé vált ez az érv. A magyar hadiadó összege úgyszólván változatlan maradt az egész korszakon át, míg a birodalom költségvetése olyan mértékben duzzadt fel, hogy ezzel a sómonopólium és vámjogok bevételei sem tartottak lépést. Mindenekelőtt az államadósságok és az utánuk járó kamatszolgáltatások

összegét növelték még aránytalanul az ércvalutára való áttérés terhei és az állandó deficit eltüntetése. Évről-évre hatalmas hiánnyal kellett számolnia a pénzügyi igazgatásnak, s a költségvetési hiányok fedezetére súlyos feltételek mellett felvett külföldi kölcsönök szolgáltak. A költségvetés kiegyenlítésére két hatékony eszköz kínálkozott: a hadügyi kiadások leszállítása és Magyarország adózási képességének nagyobb mértékű kihasználása. Hiába nőtt azonban az ország lakossága és gyarapodott talán jóléte is, az adózó nép vállaira nem lehetett több terhet rakni, mert anyagi erejét kimerítették a földesúrnak járó szolgáltatások, s a belügyi kiadások fedezésére szolgáló házipénztár megnövekedett igényei. A gondolatkör mindig ugyanazzal a kívánsággal zárult: a magyar nemesség adómentességét meg kell szüntetni, mert e nélkül lehetetlennek látszott az államháztartás rendbehozása, s gazdasági könnyítések megadása a magyar népnek.

Egyéb gazdasági tekintetek is a közös vámterületnek feltétel nélkül való megteremtése ellen hangolták a kormányt. Ferenc monarchiájának költségvetéséből megállapítható, hogy a bevételeknek igen nagy százalékát még az egyenesadók tették, első helyen a földadó. Bármily nagy haladást tett Ausztria a mult század első tizedeiben az iparosodás terén, mégis a földművelés tartotta el lakosságának java részét. Az osztrák földbirtok pedig kivétel nélkül adóköteles volt; igaz, hogy a jobbágy adókulcsának, illetve adóállagának megállapítása igazságtalanul nyomasztóbb volt, mint a földesuré, de terhet viselt az utóbbi is, s joggal kívánta meg, hogy a kormány a vámvonalat az ő termékeinek védelmére használja ki. Valószínű volt az a feltevés, hogy az olcsó munkaerővel, adómentesen termelő magyar földbirtok szabad verseny esetén tönkreteszi az osztrák földbirtokost, az osztrák adózót.

Ez az utóbbi érv kimutathatólag komoly hatást tett az osztrák intézőkörökre, pedig közelebbről megvizsgálva nem bizonyul mindenben helytállónak. A magyar közlekedési utak kétségbeejtőn elhanyagolt volta mellett csak kevés nyugatmagyarországi latifundium kiviteléről lehe-

tett volna szó, s a forgalom drágasága, néhány határszéli osztrák földbirtokos kivételével, úgyis mentesítette volna az osztrák földbirtokot a veszélyes versenytől. Végeredményben a kormány méltánytalan gazdasági politikát folytatott, mert Ausztriában előmozdította az ipari termelést és védte a mezőgazdaságot is, míg Magyarországon egyenesen meggátolta az ipar kibontakozását s károsan befolyásolta a mezőgazdasági cikkek áralakulását. Tehát nemcsak hogy a magyar termelő tekintett vágyakozva a külföldi piac felé, hanem mind az országgyűlések, mind a megyék elkeseredett harcot vívtak az osztrák érdekből kiadott tilalmakkal is. A magyar mezőgazdaságnak kétségtelenül Ausztria volt a természetes piaca, s teljesen szabad forgalom esetén is az maradt volna, különösen az akkori áruforgalmi viszonyok mellett, de a külföldi piacok üdvös árszabályozó hatást gyakoroltak volna a magyar termelésre. A birodalmi gondolat természetes alapjára, a sors- és érdekközösség érzetére romboló hatással kellett lennie a monarchia két fele között lépten-nyomon kiütköző érdekellentétnek. Joggal vetette az osztrák közvélemény a magyarság szemére, hogy nem érdekli a birodalom sorsa, de nem gondolta meg, vajjon lehetett-e ez másként, mikor egy évszázad óta, a pragmatica sanctio kora óta, a magyar nép csak áldozatot hozott a birodalmi közösségért, nyilvánvaló előnyök nélkül? Mennyivel könnyebb lett volna a birodalmi eszmét megerősíteni, ha a Dunamedence népeinek összetartozását legalább az anyagi érdekek ereje tudatossá és kívánatossá tette volna a magyarság szemében!

A közbenső vámvonal fenntartása, mint a magyar nemesség adómentessége és az osztrák mezőgazdaság védelme által meghatározott szükségesség, szilárd kormányzati elv volt Ferenc uralkodása alatt, de ez az elv távolról sem találkozott osztatlan rokonszenvvel, még az osztrák vezető körökben sem. Az uralkodó megcsontosodott nézete ellen határozottan nem mert ugyan senki sem felszólalni, de a fiatalabb, modernebb nemzetgazdasági elveket valló nemzedék, amelyhez Kübeck államtanácsos is tartozott,

nem maradt érintetlenül a szabad árucserének egyre divatosabb eszméjétől. Ez a nemzedék tudományos meggyőződésből volt ellensége a tilalmi vámrendszernek, s ártalmasnak tartotta a magyar határon emelkedő vámvonalat. Metternich előtt viszont, akinek szelleme Ferenc környezetében egyedül volt mentes a napi kérdések kicsinyes gondjától, állampolitikai szempontból lehetett aggályos a birodalom két fele között uralkodó gazdasági ellentét. Határozott pártolókra talált azonban a magyarság vámügyi úton való megadóztatásának gondolata a pénzügyi hatóságokban, s végső fokon Kolowratban és körében, a «kamarillá»-ban.

Szerves gondolat hiánya a birodalom problémájának megoldására.

Jozefinista hagyományokra felépített gondolatvilágukat jellemzi, hogy iparkodnak újból gyanakvást kelteni a magyarság ellen állítólagos elszakadási törekvések miatt, s hivatásuknak nyilvánítják a küzdelmet ez ellen a kiméra ellen, de másfelől egyetlen új, teremtő gondolatot sem tudnak kitermelni a kétségtelenül megállapítható kölcsönös elhidegülés folyamatának feltartására.

Ferenc jellemének, a fennállóhoz való görcsös ragaszkodásának, reformfélelmének és bizalmatlanságának ismeretében nem szabad Kolowratnak kétségtelenül nagy befolyását túlbecsülni a monarchia sorsának alakítására, de sokat és gyümölcsözőt alkothatott volna, ha Metternich-hel közös politikát folytat. Érthető, hogy kísérletet sem tett a természetesebb, organikusabb fejlődés gondolatának felvetésével. Az osztrák tartományokban még Mária Terézia és II. József tartalmatlanná, üres formasággá alacsonyította le ugyanis a rendek működését, ami úgyszólván kimerült abban, hogy évente egyszer felvonultak a régi viseletek pompájában tanácskozó helyiségükbe, vita nélkül elfogadták az uralkodói követeléseket, s utána csendben eloszoltak. Az 1790. év rövid ideig tartó felbuzdulása után visszaestek régi letargiájukba, s Ferenc vasöklével gondoskodott róla, hogy szavukat ne emeljék

fel. Sem Metternich, sem Kolowrat, egyikük sem gondolt arra, hogy Ferenc előtt szóba hozza a marazmusban szenvedő osztrák rendiség felelevenítését. Eléggé életrevalónak, s a kormányzati elvekkel összeférőbbnek látszott Metternichnek egy régi kedvenc eszméje, amely a közigazgatás magasabb rétegeiben is megvalósította volna az egyes tartományok és országok közt nem az egységet, hanem az egyetértést. (Einheit—Einigkeit, Metternich szótárában antithetikus fogalmak; az elsőt, mint a centralizáció kifejezőjét, elutasítja). A magas közigazgatás felelős képviselői, a kancelláriák fejei, olyan ügyeiket, amelyek az egész birodalomra érdekkel bírnak, közös tanácskozásokon vitatták volna meg, esetleg közös belügyminisztérium keretében; e megoldás lehetővé tette volna, hogy a kancellárok tudomást szerezzenek a birodalmi politika elveiről és szükségleteiről, s működésükben tekintettel legyenek a birodalmi érdekekre is. A gondolat kitűnően megfelelt a monarchia felépítésének, s a birodalmi gondolatba annyi szerves életerőt vitt volna, amennyit az összeomlásig egyetlen kísérlet sem tudott többé biztosítani. Ferenc azonban, terméketlenségét jellemző módon hevertette ezt a javaslatot is, s Kolowratnak nem jutott eszébe támogatni azt, mivel ő a saját miniszteri irodájában, önmaga és hívei vezetése alatt gondolta megvalósíthatónak a birodalom beligazgatásának egységét. Ha a kormány gépezete nagy zajjal, de annál üresebben zakatolt, gondolati irányítás nélkül, Ferenc egész uralkodása alatt, annak elsősorban Ferenc maga volt az oka, de ezt a szomorú örökséget kegyelettel ápolta Kolowrat és mindazok, akiket érdekeik köréje csoportosítottak.

A birodalmi patriotizmus hiánya.

Az elmondottakat figyelembe véve alig lehet csodálkozni, ha a patriotizmus érzelmi és fogalmi kialakulásában kritikus időn ment át a monarchia lakossága Ferenc hosszú uralkodása alatt. A felvilágosult abszolutizmus frazeologiájában nagy erővel lépett előtérbe a hazaszeretet hangoztatása; röpiratok és komoly tudományos

művek egyaránt az állampolgárok szent kötelességévé teszik a patriotizmust, de az ő felfogásukban a haza fogalma még nélkülözi a szervességet, a fajhoz és nemzetiséghez való hűség szükségességét, s csupán az államra, mint politikai életformára korlátozódik. Ferenc uralkodása idején volt egy pillanat, amikor fellángolt az osztrák patriotizmus s talán felhasználható lett volna az osztrák államnemzet megalkotására. 1809-ben volt ez, a Napoleon elleni hadjárat küszöbén. Ferenc kormánya azonban elmulasztotta ennek a ritka alkalomnak a kihasználását. A negyvenes években joggal panaszkodik a régi Ausztria legkiválóbb politikai írója, hogy nincs «osztrák nemzet», s mindjárt hozzátehette volna, hogy nincs a dinasztikus összetartozás érzésén túlmenő osztrák patriotizmus sem. A magyarság hazaszeretetének tárgya Szent István birodalma volt, az osztrák hazaszeretet tartalma pedig továbbra is a szülőföldön csüggő provincializmus. Birodalmi patriotizmus csupán a jozefinista rétegekben, főleg az osztrák hivatalnoki körben volt található még, ott is többnyire elcsenevészedett alakban. Ferenc sivár etatizmusában a közéleti tevékenység egyetlen tárgya és célja az «állam» volt, de az állam fogalmát szívesen összecserélte az udvar az uralkodóval és a dinasztiával. Joggal hívja fel a történetírás a figyelmet egy lényegtelennek látszó, de annál jellemzőbb tünetre: II. József alatt az állami sematizmusokban az «Állam» állott első helyen a maga kormányzati és közigazgatási szerveivel, Ferenc korában a «legmagasabb udvar». A nagy népcsászár önmagát is az állam szolgájának vallotta, Ferenc szókincsében már majdnem kizárólagosak az ilyen kitételek: «az Én szolgálatom». Az elődöd, akinek emléke mind a művelt osztályok, mind a nép emlékezetében salaktól megtisztulva a közért való önfeláldozás fényében ragyogott, az állam mindenhatóságát nem tekintette öncélnak, hanem milliók javát előmozdító eszköznek; a kisebb utód személyében az állam célja a mozdulatlanság, az apathia kényszerű nyugalmának kierőszakolása volt. Az állam fogalmának ez az elcsenevészesedése és a birodalmi patriotizmus

hiánya teszi érthetővé, hogy a nemzetiségi eszme olyan akadálytalanul, oly elemi erővel hódította meg rövid idő alatt a Dunamedence törzseit.

Ausztria és a nemzetiségi eszme.

Nem hiába tekintették Ausztriát századokon át a németség «szívének és pajzsának». A Habsburgok dinasztiája, bár különböző népek alkották birodalmát, iparkodott a német nép iránt kötelességét híven teljesíteni, olyan időkben is, amikor a monarchia államrezonja súlyos konfliktusok elé állította. Mind Mária Terézia, mind II. József, büszkén vallották magukat németeknek, s az osztrák közigazgatás hatalmas modern szervezete éppoly elválaszthatatlan volt a német gondolattól, mint Józsefnek germanizálásra épített összállama. A német néppel való sorsközösség hagyományát igazolták azok a birodalmi német államférfiak is, akik sűrűn léptek a Habsburgok szolgálatába. A francia forradalom és Napoleon világuralmi törekvései ellen viselt harcokban Ausztria ismét nagyobb áldozatot hozott német hivatásáért, mint bármely más német törzs. Még 1809-ben a német nép legjobbjainak ujjongása mellett lépett Ferenc a küzdőtérre Napoleon ellen. A hadjárat szomorú vége és a szerencsétlen béke alaposan kijózanította ugyan új tanácsadóit a nemzeti gondolat jegyében fogant lelkesedésből, de ebből nem következett, hogy Ausztria feláldozza német jellegét, s Napoleon leveretése után ne igyekezzék vezetőállást elfoglalni a Német Szövetségben. A hagyományok ereje nagy volt ; még a nemzetiségi értékelésben eléggé közönyös Metternich is a monarchia hivatásának tekintette a magasabbrendű német műveltség közvetítését a Dunamedence népeihez.

A német szellem, mint a jozefinizmus gondolati tartalmának lényeges eleme, szívós erővel élt tovább az osztrák közigazgatásban, a nélkül azonban, hogy az egyes nemzetiségek kulturális törekvéseire ellenséges szemmel nézett volna. Így a csehek háborítatlanul fejlesztették nyelvüket, egyetemi tanszéket kaptak, tudományos tár-

sulatot alakítottak, majd megteremtették a nagy jövőre hivatott Maticát. A kormány mintegy jóakaró közömbösséggel tűrte mindezeket a kipróbált hűségű cseh rendek által pártolt törekvéseket. Számára az volt a lényeges, hogy politikai elemeket nem fedezett fel a friss cseh-szláv gondolatban — (az intelligencia csehországi vezetői gondosan elrejtették oroszbarát érzelmeiket az avatatlan szemek elől) — s ezenfelül társadalmi nyugtalanság jeleit sem lehetett észlelni ezzel a nemzetiségi mozgalommal kapcsolatban. Nem gondolhatott a kormány még a távoli veszélyre, hiszen a német nyelvű közigazgatás szorosan csatolta Csehországot az osztrák császárság testéhez, lakosságának szelleme pedig osztálykülönbség nélkül «jóérzelműnek» mutatkozott. Ellenzékiség, elszakadási vágy, társadalmi nyugtalanság, mindez ismeretlen fogalom volt a loyalis cseh földön. Ezek a közjogi és társadalompolitikai ítéletek döntő befolyást gyakoroltak a cseh nemzeti ébredés sorsára. Aránylag könnyű volt Kolowratnak magas állásában tovább játszania a cseh nemzetiség pártfogójának szerepét s kieszközölnie bizonyos nyelvi engedményeket, amelyek az első rést ütötték Ausztria rendszerének német felépítményén. A művelt és kivételes elbánásban részesülő olasz nemzetiség kivételével az osztrák tartományok több-kevesebb törzse alig érkezett még el a nemzeti fejlődésnek kulturális fokára, a lengyelekre nem kellett a kormánynak tekintettel lennie, — így a nemzetiségi kérdésnek alig volt lényeges szerepe a kormány ausztriai politikájában.

A magyar államnyelv kérdése.

Ugyanazok a birodalmi és társadalmi politikai meggondolások, amelyek a cseh nemzetiség fejlesztésével szemben némán maradtak, éles ellenállásra ösztönözték a kormányt a magyar nyelv és a magyar nemzetiség jogainak érvényesítése ellenében. Ugyanis bécsi megítélés szerint a nemzeti mozgalomnak Magyarországon jóval komolyabb következményekkel kellett járnia, mint a monarchia egyéb alkotórészeiben. Feltűnő jelenség, hogy

a kormány tagadólagos politikája nem a német kultúra és nyelv, hanem a holt latin nyelv érdekében nyilatkozott meg, aminek oka abban keresendő, hogy hivatalosan leszámolt a germanizáló jozefinista összállam bukásával; ezzel szemben a birodalmi gondolatot csak úgy vélte megmenthetőnek, ha Magyarországon fenn tudja tartani a latin nyelv uralmát a közéletben. Ezen az elvi alapon folytatta a harcot a magyar nyelv érvényesülése ellen. A magyar nyelvi mozgalom gondolatépítményével az ellenérvek zárt rendszerét szegezte szembe. Szinte a modern kisebbségvédelmi gondolat magaslatára látszik emelkedni leghangosabban, de legkevesebb meggyőződéssel és őszinteséggel hangoztatott ellenvetése, mikor kétségbevonja a kisebbségben lévő magyarság jogát arra, hogy nyelvét ráerőszakolja a többi törzsre, a németekre, szlávokra, oláhokra és «rusznyákokra». Az elv szép, de az ezt hangoztató tanácsosok kimutathatólag boldogan germanizálták volna, s legalábbis a latin nyelv jármában iparkodtak megtartani ugyanazokat a védelemre érdemesített nemzetiségeket. Korán megértette a kormány, hogy e gondolat hangoztatása fogja biztosítani számára a kisebbségek rokonszenvét a magyarsággal felveendő küzdelemben. Több őszinteség gyanítható a műveltebb bécsi államférfiak egyéb érvei mögött; így mikor a magyar nyelvet és műveltséget fejletlennek nyilvánítják ahhoz, hogy a német és a latin nyelvnek az örökébe lépve magasabb műveltség felé vezesse a Dunamedence népeit. A jóléti állam híveinek érve ez, akik tehetetlenségük érzetében sem hajlandók feláldozni az állam kulturális hivatását.

A döntő érveket azonban a rendszer társadalmi és birodalmi-politikai elveivel összefüggésben álló meggondolások szolgáltatták. Sok egyébként felvilágosult és kifogástalanul hazafias, konzervatív magyar politikus vallotta Béccsel egyetértőleg, hogy a rendi alkotmány nyolc évszázadon át összenőtt a latin nyelvvel, s az utóbbinak eltűnése, a magyar nyelv bevonulása a közéletbe, előbb-utóbb demokratizálódásra, nagyobb tömegek politikai működésére vezet. Volt némi igazsága Ferenc egyébként

rosszhírű orvosának és bizalmas tanácsadójának, Stifft államtanácsosnak patétikus felszólalásában, mikor «magyar indigéniai esküjéről megemlékezve» az ősi alkotmány halálát és a hagyományos társadalmi rend felbontását várta a magyar nyelv győzelmétől. E társadalompolitikai érv hatása alól nem tudta felszabadítani magát sem a kormány, sem a konzervatív magyar közvélemény.

Azonban a központi kormány elveinek ismeretében feltehető, hogy a birodalom megmentéséből, a kormányzás és a közigazgatás egységéből fakadó meggondolás számíthatott legtöbb eredményre. Mint ismételten említettük, az osztrák államférfiak nagyrésze a jozefinizmus eszményvilágában nőtt fel, s ha kénytelenségből számolt is József rendszerének összeomlásával, titokban szeretettel ápolta álmát a német nyelvre és műveltségre felépített egységes osztrák államiságról, — a magyar államnyelv győzelme pedig ennek az álomnak végét jelentette. Sőt nem is kellett az álmok országába menni, eléggé világosan beszéltek a kormányzás és a közigazgatás mindennapi szükségletei. Még a föderalizmushoz közeledő Metternich is a központban, az uralkodó és legfőbb tanácsadói személyében kereste a birodalom egységének biztosítékát, a részek autonóm életének ellentétjét. Az államtanács és a különböző államértekezletek tehát az egész birodalom kormányzásának egyöntetűségét voltak hivatva megvalósítani. Az osztrák államférfiak a latinnyelvű ügymenet mellett még ki tudták terjeszteni irányító és ellenőrző működésüket Magyarországra is, a magyar államnyelv diadala ellenben kizárással fenyegette őket a magyar ügyekből, ami a régi rendszer fenntartása mellett valóban a birodalmi kapcsolatok meglazulásával volt egyenértékű. Hogyan lehetett volna rendszeres ellenőrzést elképzelni, mikor még a magyar kancelláriának is voltak tagjai, akik nem tudtak megfelelően magyarul? Igaz, hogy a központi kormánynak voltak magyar származású referensei is, de — eltekintve attól, hogy az ő nyelvtudásuk sem volt mindig tökéletes, — akárhányszor előfordult, főleg bizalmas jellegű politikai értekezleteken, hogy a vezető osztrák állam-

férfiak vonakodtak bevonni őket a tanácskozásokba, mivel nem tartották eléggé «megbizhatóknak» magyar kollegáikat. (Kevéssel a szabadságharc előtt a magyar és erdélyi ügyekkel foglalkozó államértekezlet *magyar származású* elnöke aggályosnak tartotta a *magyar kancellár* rendszeres meghívását az ülésekre, mivel azokon *bizalmas* rendőri jelentések felolvasása válhatott szükségessé, s a magyar méltóság jelenléte feszélyezhette az értekezlet tagjait!) A magyarság iránti bizalmatlanság távolról sem szűnt meg még a kormánykörökben!

Az a felfogás, amely a magyar mozgalomról a mult század első évtizedeiben Bécsben kialakult és a kormánynak Magyarországgal szemben követett politikáját elhatározón befolyásolta, két fejlődési folyamat szintétikus megítéléséből alakult ki.

A magyarság elszakadásától való félelem.

Még Ferenc uralkodásának legelején történt, hogy az újból erőrekapott jozefinista szemlélet az 1790-i eseményeket akként fogta fel és tárta az uralkodó elé, mint a magyar nemesség kísérletét az ország kiszakítására a monarchia kötelékéből. Az emlékezetes országgyűlés vezető emberei ellen, a «klikk», a «szekta» ellen nem szűntek meg az áskálódások, sőt a Martinovics-per után magyarországi kormányválságra vezettek. A magyar nemesség elszakadási törekvései tekintetében táplált gyanú új elemekkel erősbödött a mult század elején, amikor az országgyűlések nem voltak hajlandók megszavazni a kormány által követelt kiadós segítséget a monarchia pénzügyeinek rendezéséhez és a gyökeres valutareformhoz. Nem egyszerű nemesi rendi ellenállást kerestek e szűkkeblűség mögött a fejedelem kabinetjének vezetői, a Baldacciak és a Wallisok, amint talán nyugodtabb időkben és jobbindulatú szemléleti mód mellett történt volna, hanem újabb kísérletet a monarchia szándékos tönkretevésére, sötét szándékot a magyar nemesség részérő, hogy a Dunamedence romjain megalapítsa saját egyeduralmát. Lassankint mindenki gyanússá vált, mint a birodalom rom-

lásának előkészítője, gyanussá váltak a magas méltóságok, a főherceg-nádor és környezete, a protestánsok, az adómegszavazás ellenzői felekezeti különbség nélkül. E szerint a sivár, rosszakarattal és besúgások mérges gyümölcsével vemhes felfogás szerint tulajdonképpen a magyarság egyeteme szándékosan a birodalom megrontásán dolgozott.

Ha valakiben volt még elég józanság, hogy kételkedjék a Magyarország elszakítására irányuló állítólagos törekvésekben, a Bécsben szállóigévé vált «szeparálási tendenciában», arra is nagy hatást kellett gyakorolniok a magyar nyelvi és nemzeti kívánságoknak, mint a magyar elkülönítési vágy kifejezőinek. Évtizedeken át nem volt Bécsben fejedelmi tanácsadó, — hosszú ideig a magyarországi származásúakat sem véve ki — aki a magyar nyelvi mozgalomban, a «hungarizmus»-ban vagy «magyarizmusban», természetszerű kulturális tünetet látott volna, s nem úgy fogta volna fel, mint a birodalom egyetemétől való elválás újabb jelentkezési formáját. A «separatio», az «isolatio» és a «magyarizmus» egyetlen fogalmi körben olvadtak egybe s végzetes befolyást gyakoroltak a kormány állásfoglalására a magyar nemzeti törekvések ellenében. Ha az uralkodó időnkint kénytelen engedni merev ellenállásából, s némi engedményt tesz a magyar nyelv fejlesztésének és terjesztésének, azt mindig meggyőződése ellenére teszi, abban a tudatban, hogy vét a birodalom iránti kötelessége ellen s a monarchiát összetartó királyi jogának egy darabját áldozta fel. A kormány különösebb aggályok nélkül nyujtott kedvezményeket az abszolutisztikusan kormányzott, feltétlenül megbízhatónak tartott cseh népnek, de ugyanakkor hallani sem akart a rebellisnek tekintett lengyelek nyelvéről Galicia közigazgatásában s minden erejének megfeszítésével küzdött a magyar nyelvi kívánságok ellen. Ferenc uralkodásának utolsó éveiben tetőfokra hágott Bécs ellenszenve a «magyarizmussal» szemben, amikor a benyomuló liberális szellemtől érintett ellenzék a nyelvi követeléseket tette meg programmja sarkalatos pontjának. A magyar nyelvügy

elválaszthatatlan tartozéka lesz ezentúl a rendszer birodalmi-közjogi és egyben társadalmi politikájának is, a magyar nemzeti állam gondolata nem számíthat többé irgalomra Bécs előtt.

Divide et impera!

A nyelvi és nemzetiségi törekvéseknek politikai elemekkel való átitatása határozta meg a kormány nemzetiségi politikáját Magyarországon, s vezetett el a Dunamedence atomizálásának gondolatához. Ezzel a Habsburg-birodalom egyik legkényesebb problémáját kell vizsgálat alá venni. Az újabb történetírók közt van olyan, aki felháborodással nevetséges rágalomnak nyilvánítja, mintha a központi kormány gondolt volna a «divide et impera» fegyverének felhasználására, míg mások szívósan ragaszkodnak a régi keletű gyanú ismétléséhez. Alapos kutatások inkább az utóbbi felfogás helyességét igazolják. Felesleges Ferenc császár és király egy állítólagos nyilatkozatára hivatkozni, amely a monarchia feletti uralkodás művészetét az egymást gyűlölő törzsek katonaságának helyes szétosztásában látta. Az állítólagos kijelentés forrása zavaros, elhangzása nem valószinű. Tagadhatatlan ellenben, hogy már Kaunitz államkancellár 1790-ben a magyarság közjogi szétdaraboltságának fenntartását határozottan a «divide et impera» elv nevében követelte. Ugyanakkor a magyar nyelvi mozgalom politikai jelentkezése alkalmából, örömmel állapították meg bécsi körökben, hogy a horvátok ellenállása kihasználható lesz a birodalom céljaira. A gondolat tehát régi és nyilvánvaló. Abból a tényből, hogy azután évtizedekig nem gondolt a kormány a kisebbségek felhasználására a magyarizmus ellen, nem lehet erényt kikövetkeztetni, hiszen öntudatos segítőtársakra nem számíthatott még a nemzeti kulturájuk fejlesztésében hátramaradt törzsek között, a közjogi szervezettel bíró horvátok pedig a magyarsággal vállvetve harcoltak a kormánypolitika ellen a rendi-ellenzéki felfogás keretében. A harmincas években azonban, amikor a horvát mozgalom szélső nemzetiségi, modern ideologiá-

tól meghatározott alakban jelentkezett, határozott pártfogásra talált Bécsben Gaj Lajos, a pánszláv-illirizmus tanának megteremtője. Kolowrat közbenjárására, Sedlnitzky rendőrminiszter jóakaratú véleményezésére s az uralkodó közbenjárására kapta meg ujságjára az engedélyt, s ezzel a lehetőséget propagandája megindításához. Egyidejűleg Metternich is kinyujtotta kezét a horvátok felé, hogy a kormánnyal vállvetve küzdjenek a magyar nyelvi és nemzetiségi eszmék ellen. A vezető osztrák államférfiakban kétségtelenül megvolt tehát a törekvés, hogy a viszonyok változásának megfelelően előmozdítsák a monarchia népeinek lelki megosztását s ekként uralkodjanak az elatomizálás következtében meggyengült népeken.

Az ausztroszlavizmus.

A «magyarizmus» ellenében egységes volt a kormány felfogása, de különbözők voltak az eszközök, amelyeket egyfelől Metternich, másfelől Kolowrat és csehországi feudális köre óhajtott alkalmazni, s különbözők voltak megvalósításra törő elveik. Metternich úgy fordult Horvátországnak, a «háromegy királyságnak» országgyűlési képviseletéhez, mint közjogi elemhez. Politikai, közjogi téren akarta végigküzdeni a harcot a birodalom fennálló közjogi és társadalmi rendjének megmentésére, s nyilvánvalóan nem jutott eszébe az egyik nemzeti mozgalom előmozdítása a másik nemzeti mozgalom ellenében. Kolowrat gondolatvilágában, — mint talán Sedlnitzkyében is — feltehetőleg helyet foglalt a szláv eszmének, a pánszlávizmusnak a kihasználása is.

A pánszláv illirizmus megteremtésével körülbelül egyidejűleg kezdett megérni az «austroszlavizmusnak», egy újabb pánszláv iránynak a gondolata, két más politikai pánszláv elmélet, az oroszbarát és a lengyel pánszlávizmus mellett, illetve azokkal ellentétben. Az oroszbarát pánszlávok egy hatalmas, az összes szláv alakulatokat magában foglaló szláv birodalomról álmodtak, Oroszország politikai vezetése alatt ; az 1830-i lengyel forradalom menekültjei viszont arra akarták kihasználni a pán-

szláv érzelmeket, hogy zavarokat keltsenek Európában, s a kedvező alkalmat kihasználva helyreállítsák államuk függetlenségét. A lengyel pánszlávok célja a forradalom volt, ezért szövetségest kerestek minden elégedetlen társadalmi vagy nemzetiségi elemben, s nemzeti törekvéseiket igyekeztek a pánszlávizmussal és a demokratikus mozgalmakkal összeegyeztetni. A csontjáig konzervatív, — nagyobb részében szlávoktól lakott, de német jellegéhez hű Ausztriát a pánszlávizmusnak mindkét fenn vázolt iránya megsemmisítéssel fenyegette, ha szláv törzsei számára nem nyilik újabb út nemzeti vágyaik kielégítésére a birodalom határain belül, a fennálló társadalmi rend keretei között. Ilyen osztrák birodalmi érdektől sugallt iránynak kínálkozott az ausztroszlavizmus. Ez az elmélet abból az adottságból indult ki, hogy a katolikus szláv törzsek nagyobb része a Habsburg-birodalom polgára, tehát ebben a történeti keretben gondolta azok nemzeti vágyait, mindenekelőtt nyelvük és műveltségük kifejlesztését megvalósíthatónak, mivel egészséges meglátása szerint egyébként a kisebb katolikus szláv népek ki lennének téve a gör. keleti vallás elnyomó befolyásának és az embertelen orosz abszolutizmus lealacsonyító uralmának. Az uralkodóház és a birodalom iránti hűségre kötelezte tehát az ausztroszláv tan a monarchia szláv népeit; államigenlő konstruktiv elemnek igérkezett, s — lényeges vonás a régi rendszerben! — a fennálló társadalmi renddel szemben is megelégedését nyilvánította. Kívánságai, főleg eleinte, szerények voltak; megelégedett azzal, hogy «a felvilágosult és szelíd» kormány teret engedjen a szláv nyelvek és kultúrák fejlődésének, de egyes tapasztalatlanabb hívei már a kezdet kezdetén nem késtek a statisztikai adatok alapján rámutatni, hogy a szlávok abszolut többségben lakják a birodalmat, tehát elismerésre és megfelelő érvényesülésre tarthatnak igényt.

Az ausztroszláv gondolat észszerűségében alig lehet kételkedni, annál inkább az őszinteségében. A mozgalommá izmosodott elvnek előbb-utóbb akként kellett kifejlődnie, hogy nem elégszik meg kulturális engedmé-

nyekkel, hanem támadást intéz Magyarországon a kibontakozó nemzeti állam eszméje, Ausztriában pedig a kormányzás és a közigazgatás német jellege ellen. Végső politikai célja természetszerűleg a föderalizmus elérése, a szlávság számbeli túlsúlyának érvényre juttatása lehetett a magyar és a német elem rovására. Őszinteséghiánya kiütközött már születésénél ; állameszme iránti loyalitást, kultúrális térre való szorítkozást hirdetett, hogy megnyerje a kormány jóindulatát, pedig mint éppen az illirizmus története mutatja, kezdettől fogva politikai vágyakat táplált. Így eshetett meg, hogy amint ellenállásra talált az osztrák birodalmon belül, meggondolás nélkül közeledni kezdett az oroszbarát pánszlávizmus politikai eszméihez ; ezt tette a cseh-szláv mozgalomnak nem egy vezetője s még az illirizmus egyes híveit sem lehet mentesíteni hasonló gyanútól. Végül nem volt őszinte a társadalmi berendezéssel szemben hangoztatott felfogása sem, mert a nép nyelvének és széles tömegek műveltségi színvonalának emelése természetszerűleg egybekapcsolódott a demokratizálódással, az eladdig apolitikus néprétegek benyomulásával a közéletbe.

Nem dönthető el a kérdés, vajjon a bécsi körök egyáltalában tisztába jöttek-e, mikor és milyen mértékben, az ausztroszlavizmus jelentőségével a birodalom hatalmi állásának és belső szerkezetének jövőjére. Feltehető, hogy aligha voltak jóideig tisztult fogalmaik a pánszlávizmusról s ez alól a szabály alól még Kolowrat is csak bizonyos mértékben lehetett kivétel. Ferenc halála előtti működésének pozitiv elemei abban foglalhatók össze, hogy jóakaratú támogatásban részesítette a cseh nyelv és nemzeti tudat ébredését, s egyben pártfogásába vette a kibontakozó horvátországi pánszláv mozgalmat is. A cseh műveltség fejlődése iránti rokonszenve azonban magától értetődött, hiszen szinte kezdettől fogva egyik fővédnöke volt ennek az előkelő nemesek által pártolt nemzeti-kulturális folyamatnak ; az illirizmus fölé azonban nemcsak azért tartotta hatalmas védőkezét, mert az a szeparatisztikusnak nyilvánított magyar nemzeti törekvés ellen

irányult, hanem valószínűleg hatott reá szláv érzése is. A hagyományos osztrák birodalompolitikai felfogás és a szláv rokonszenv összeegyeztetése alkotja a Kamarilla politikájának leglényegesebb elemét ebben az időben. A későbbi évek története jóval átlátszóbb alakban tárja fel Kolowrat politikai indokait, talán azért, mert már kialakultabb gondolati alapzatra támaszkodhattak, avagy, mert az erőskezű uralkodó halála után a hatalmas miniszter nem tartotta többé szükségesnek nagyobb mértékben elkendőzni a meggyőződését. Tény az, hogy 1835 előtt nem volt még világosan megjelölve az ausztroszlávizmus szerepe a birodalmi politikában, csupán Kolowrat és köre látták előre, hogy miként lehet majd felhasználni a magyar nemzeti állam eszméjének ellenében.

Tehát Ferenc halálakor a birodalom problémája és a magyar nemzeti állam kibontakozó eszméje éles ellentétben állottak egymással.

A stabilitas állama.

A rend és nyugalom politikája.

A Nyugalom volt az eszményi állapot, amelyre Ferenc és államférfiai elbüvölve függesztették szemüket. Az «alattvalók» a lehetőséghez képest kizárattak önsorsuk irányításából, hiszen korlátolt értelmük úgy sem értette volna meg e csodálatraméltó cél boldogító voltát. Csak egy izben, 1809-ben fordult Ferenc népei hazaszeretetéhez s engedte szabadjára a sorsalkotó népi erőket, de ezután a kísérlet után erélyesen meggátolta az ilyen zavaros forrásból eredő, minden «józanságot» nélkülöző kísérletek visszatérését. Ő akart egyedül gondolkozni és cselekedni a monarchia népeinek nevében; felségsértésnek tekintette, ha valaki kérdezetlenül kritikát mert gyakorolni a személyével azonosított államigazgatás felett, bár ő valóban keveset gondolkodott és még kevesebb gyümölcsöző munkát végzett. Az volt szemében a jól berendezett állam, amelyben csend és nyugalom — (nem megelégedettség és felfelétörés) — honol, jó alattvaló az, aki vakon

engedelmeskedik. A csendet és nyugalmat azonban nem a megelégedett népek ösztönös, lelkesült csoportosulásában kereste trónja körül; ő megelégedett a sir nyugalmával is, a feltörő szellem megfélemlítésével és szárnyának lenyesegetésével.

A rendőrállam.

Ferenc állama határozottan rendőrállam volt, abban az értelemben, hogy az állampolgároknak a kormányzattal szemben való consensusát, ezt a magasabbrendű nyugalmi állapotot, a rendőrség erőszakos eszközei helyettesítették s az alattvalóknak minden szellemi és anyagi érdekükből folyó megmozdulását a rendőri erőszak szorította vissza a tehetetlenség korlátai mögé. Mozdulatlan kormány és tehetetlen tömeg mellett a rendőrség képviselte az egyedüli tevékeny elemet az államban, mert a mozdulatlanságot is tevékenységgel kellett biztosítani a szenvedő szellem támadásai ellenében.

A titkos államrendőrség intézményének csírái Ausztriában visszanyúltak II. József koráig, míg a konfidenseknek és a felelőtlen feladóknak úgyszólván udvarképessé tétele II. Lipót műve volt. Józan megfontolás után nem lehet Ferencet kárhoztatni, hogy uralkodása első felében nem mondott le a kormányzat önvédelmének erről az átörökölt formájáról, hiszen a francia forradalom által Európaszerte elhintett mag könnyen vezethetett az államra és társadalomra veszélyes gondolatok felcsigázására, mint a magyar és az osztrák jakobinusok összeesküvései mutatták. A forradalmi szellem megnyilvánulásainak, a titkos társaságoknak, főleg a szabadkőművességnek a megfigyelése, a francia és orosz emissáriusoknak, valamint pártfogóiknak, az illető követségeknek szemmeltartása, tehát fontos állampolitikai feladatok elvégzése adta meg két évtizeden át a titkos rendőrségnek a létjogosultságot. A kormányzat gyakorlatának megfelelt a néphangulat ellenőrzése is, sőt a közéleti tevékenység teljes megbénítása mellett bizonyos haszonnal járt a rendőrség ily irányú működése, mert a tömegek vágyairól, törekvéseiről és

anyagi szükségleteiről csupán ezen az uton nyerhetett értesülést a kormány. A rendőri munka a bécsi kongresszus idején, a császárvárosba özönlött fejedelmi és más jelentős személyiségek megfigyelésében érte el tetőpontját és technikája magasfokú kiképzését.

Ferenc és államférfiai, főleg Metternich, komolyan vették és teljes meggyőződéssel iparkodtak megvalósítani a Szentszövetség alapelveiből reájuk háramló feladatot, amely népeik nyugalmának fenntartására és a fennálló társadalmi rend védelmére kötelezte őket. A súlyos háborús válságon átment birodalom népei csak ezután ismerkedtek meg alaposan a rendőri uralom áldásaival. Az állami és társadalmi rend védelmének, a nyugalom biztosításának jelszava mellett megszünt az emberméltóság legelemibb tisztelete, megszünt az állampolgárnak minden mozgási szabadsága. Elvből gyanussá vált minden alattvaló, különösen gyanussá lett azonban, ha szellemét képezni kívánta és ha szükségét érezte gondolatai közlésének. A régi, magas erkölcsi fokon álló osztrák jóléti államnak Ferenc alatt elcsenevészedett leszármazottja nem nyujtott számára többé védelmet a rendőri önkény ellen, az üldözés, a meghurcoltatás, a gyakrabban ártatlanul vagy tévedésből kimondott szabadságvesztés, s ezzel létalapjának megsemmisítése ellen. A felelőtlen feladók aljassága diadalt ült a tisztesség és a jogérzet felett; a gondolat még szabadon maradt, mert annak a régióiba nem ért el a rendőri kéz, de a szó már megszületésekor a gyanú hálójában vergődött. Ez ellen a szörnyű nyomás ellen alig nyujtott védelmet a születés, a társadalmi állás vagy a köz javáért való önfeláldozásban szerzett érdem. Egyéni alkalmazásoknál, valamint társaságok alakulásánál a rendőrség véleménye volt irányadó, nem az állam java, a szellemi és anyagi haladás érdeke. Nem volt többé levéltitok, nem volt házi szentély, amely előtt megállott volna a közhatalom e kinövésének kíváncsisága. Főhercegeket és környezetüket figyeli meg a rendőrség, felbontja leveleiket, behatol a tudósok összejöveteleire s az egyetemekre éppúgy, mint a külvárosi korcsmák iparos ven-

dégei közé, irányadó véleményt mond magasállású hivatalnokok kinevezésénél és ujságok engedélyezésénél, jelentéseket küld a magyar országgyűlés és a megyék gyűléseiről, valamint egyes mulatós embereknek politikailag ártatlan «csárdatársaság»-áról, a Tudományos Akadémiáról és Széchenyi kaszinójáról, de egyben a földesurak visszaéléseiről s a jobbágyok és proletárok nyugtalanságáról ; az uralkodónak épp úgy tudomására hozza az élelmiszerek drágulását, a tűzvészeket és más elemi csapásokat, mint új politikai gondolatok csírázását vagy egy-egy ujságnak elnézésből származó «szerénytelen» megjegyzését. Nem őre és támogatója többé a rendőrség a társadalomnak, még csak nem is elnyomója ; mindennél több lesz : a romlás és az elerkölcstelenedés szülője, valami baljóslatú Sors a birodalom népmilliói számára.

A magyar törvény nem ismerte a titkos rendőrség intézményét, de azért ez kiterjesztette a működését Magyarországra is. Igaz, hogy a rendek időnkint erélyesen felszólaltak miatta, főleg a titkos feladók garázdálkodása ellen ; ilyenkor a kormány visszavonult és nem késett több óvatosságra és «szerénységre» inteni a rendőrség vezetőit. A megfigyelés, feljelentés, levelek felbontása lankadatlan erővel folyt tovább, csak nem oly brutális nyiltsággal, mint Ausztriában. Magyarországon a konfidens-rendszer fejlődött ki különösképpen. A rendőrminiszternek megvoltak minden városban, minden vidéki központban a maga bizalmi emberei, akik felhívásra személyekről vagy eseményekről véleményt mondottak, a gyanusabb vagy veszedelmesnek látszó tünetekről pedig önkezdeményezésből rögtön jelentést küldöttek. Ezek a konfidensek a legkülönbözőbb társadalmi rétegekből és foglalkozási ágakból kerültek ki ; volt közöttük arisztokrata, magasrangú hivatalnok, megyei és városi tisztviselő, egyetemi tanár ; volt aki rendes díjazást húzott, s aki «önzetlenül» küldözgette mérges leveleit, hogy fontosabbá tegye személyét, vagy kielégítse aljas ösztöneit. Volt aki rendszeresen jelentett, s volt akit csak időnkint, egyes kérdésekről kérdezett meg a rendőrminiszter.

Az elmondottak után különösnek látszik az a megállapítás, hogy az osztrák titkos rendőrség, amellyel, bár törvény ellenére, a magyarság is megismerkedett, alapjában véve nem volt rosszindulatú. Nem rosszindulat, hanem korlátoltság volt a jellemző tulajdonsága. Magáról a hirhedt rendőrminiszterről, Sedlnitzkyről, régen megállapította ezt a történetírás, s a fejről kialakult véleményt nyugodtan ki lehet terjeszteni az egész testületre. Eltekintve attól a természetes vonástól, hogy politikai nézetek tekintetében iparkodtak az uralkodó és az összkormány nézeteit még lehetőleg túlhajtani, egyebekben Sedlnitzkynek és alárendeltjeinek nem volt sem elve, sem gondolata. Sedlnitzky nem volt Fouché, ő nem akart politizálni, nem akart még közvetve sem belenyulni a kormányzás gépezetébe, hanem megelégedett feladata bürokratikus megoldásával ; ritkábban egyéni kezdeményezés, többnyire felsőbb meghagyás alapján véleményt mondott, megfigyeltetett és jelentett. Nem emelkedett fel annyira, hogy politikai irányokról és szellemi áramlatokról önálló véleményt tudott volna alkotni magának. Akárhányszor, ha egy személyről vagy politikai tünetről jelentést kelett tennie, egyidejűleg megkérdezte több bizalmasát, s azok gyakran homlokegyenest ellenkező jellemzéseket küldöttek be, amelyeket ő lélektelenül továbbított egy «legalázatosabb felterjesztés» kiséretében. Több izben megesett az is, hogy egy bizonyos időpontban jelentést tett egy politikai természetű áramlatról, s félév mulva, egy más felfogású bizalmas jelentés alapján, ugyanarról az áramlatról egészen más szellemben tett jelentést, egy újabb «legalázatosabb felterjesztés» keretében. Azonban bármily korlátolt szellemű volt a rendőrminisztérium működése, mégis véghetetlen károkat okozott a közerkölcs lezüllesztésével s félelmetes hatalmat képviselt annak a kezében, aki következetesen felhasználta céljai elérésére.

Kétségtelenül magát Ferencet terheli elsősorban a felelősség a titkosrendőri szolgálat elfajulásának tűréséért. Számos történeti anekdóta maradt fenn, még pedig hiteles

alakban arra nézve, hogy az elaggó, egyre gyanakvóbbá és bizalmatlanabbá váló uralkodó a kormányzás legfontosabb elemének és nélkülözhetetlen eszközének tekintette a rendőrséget. Állítólag legélvezetesebb — a közigazgatási akták mellett talán egyedüli — olvasmányai voltak a rendőrminiszter jelentései. Igen jó véleménye volt azonban a rendőrség szükségességéről az egyébként szellemes és művelt Metternichnek is, aki szívesen vonult vissza hálójába, mint «barátai a pókok» — saját kifejezése — s türelmetlenül várta a titkos szolgálat értesítéseit. Nem helytálló a Metternich-mentő megállapítás, mintha őt elsősorban — sőt kizárólag — a külföldre vonatkozó rendőri hírek érdekelték volna, mert számos, éppen a magyar életre vonatkozó adat igazolja, hogy ismételten és irányítólag beleavatkozott a rendőrség belföldi működésébe is. Öregedő korában, mikor mindinkább áhította a «nyugalom» és a «rend» uralmát, még nőtt szemében a rendőrség jelentősége. Egykorú beavatottak Sedlnitzkyt az ő teremtményének, a gorombábbak «Metternich majmának» tartották, s bizonyára nem ok nélkül.

Kolowrat bécsi hivatala átvételekor már készen találta az egész rendőri gépezetet. Bár működésével tisztában volt még csehországi hivatalnokoskodása idejéből, — hiszen fiatalkori buzgóságában a saját atyját is feljelentette egyszer, mint volt szabadkőmüvest — kevés rokonszenvet mutatott az egész intézmény iránt, kétségtelenül azért, mert Metternichnek nagy volt még e téren a befolyása, s mert tudta, hogy az osztrák szellemi élet legkiválóbb képviselői éppen e miatt gyűlölik az államkancellárt. Egyébként felfogta ő is a rendőrség fontosságát; amint hatalmát megszilárdította, éles harcot kezdett a kormányzat e fontos eszközének birtokáért vetélytársa ellen, s nem sikertelenül. A kamarilla lett e téren Ferencnek méltó örököse.

A szellem elnyomása. Az iskola és a cenzura.

A rendőrség csak eszköz volt Ferenc szemében a nyugalmi állapot fenntartására, a nyugalmi állapot hathatós

biztosítékát azonban a szellemi élet kényszerű renyheségében kereste. Az a herostratosi munka, amelyet Ferenc rendszere a szellem megkötésének terén végzett: az új gondolatok kitermelésének megakadályozása, az iskola és az írott szó elnyomása, valóban párját ritkítja a mult század történetében.

A XIX. század első felének osztrák iskolájáról kevés jót jegyzett fel a történetírás, bár tagadhatatlan, hogy Ferenc kormányának, a régi nemes osztrák hagyományok maradékaként, állandó gondját képezte az iskolaügy. Elavult volt a tanterv és a módszer, az oktatás reformja hosszas, de gyümölcstelen megvitatások tárgya, gyakran igen hiányos a tanerők képzettsége. Nagyobb veszedelmet jelentett azonban az emberi szellem műhelyeire mindezeknél a más országokban is előforduló tüneteknél, hogy az uralkodó alapjában véve nem tartotta üdvösnek a kultúrát, mivel a tömegek szellemi színvonalának emelése hiányérzetre, nyugtalanságra vezethetett. Nem volt hajlandó tehát e téren felülemelkedni az állam szükségletei által okvetlenül megkívánt fokon; egy ízben a műveletlenség goromba határozottságával jelentette ki a laibachi tanárok előtt: az iskola célja csak az lehet, hogy derék *alattvalókat* neveljen, a tanár tanítson tehát úgy, ahogyan ő parancsolja; aki nem akar engedelmeskedni, az elmehet, vagy ő távolítja el a helyéről. Még az egyetemeken is a tankönyv betűjéhez volt kötve az előadó, s ha attól el mert térni, könnyen üldöztetésnek lehetett kitéve. Egy példa mindennél jobban jellemzi az állapotokat: az osztrák iskolából ki volt zárva Kant és a német idealizmus bölcselete, a német szellem e ragyogó büszkesége. Szomorú esetek intették a tanárt, nehogy tanultsága és géniusza érvényrejutásával kísérletezzék a tanszéken, hiszen feddhetetlen életű, kitűnő tanerőket távolítottak el helyükről, mert egyes nehézfejű tanítványaik nem tudták követni szellemük szárnyalását. Csupán a politikamentes természettudományok fejlődhettek szabadon, s ezen a téren ragyogó teljesítményekig emelkedett fel az osztrák szellem. Ferenc korának teremtménye volt Bécsnek méltán nagy-

hírű technikai iskolája s maga a mozgékony értelmű Metternich is különös érdeklődést tanúsított e tudományok iránt.

Az oktatásügy szintén bele volt ágyazva abba a rendőri rendszerbe, amely első szavától, első akaratnyilvánításától kezdve «megfigyelte» az «alattvalót». Nem volt elég az osztrák iskolából száműzni minden gondolati irányt, amely a rendszer elveivel ellentmondásba keverhette volna a gondolkozó egyént, mert az a mérget külföldön is magába szívhatta. Különösen a német Burschenschaft-ok fellépése, a nemzeti és szabadságeszméknek az ifjúság körében való terjedése óta igyekezett Ferenc kormánya elszigetelni a birodalom népeit a nyugateurópai és a németországi műveltségtől. Ez már Metternichnek mintegy kiváltságos területéhez tartozott, ahol nyomon követhetők az ő szempontjai. Nem hiába hivatkozott később elkeseredve a fiatal arisztoktaták külföldi utazásainak és a külföldi egyetemek látogatásának bomlasztó hatására: ő már előbb elkövetett erejéhez képest mindent, hogy minél inkább megnehezítse a külfölddel való érintkezést; megtagadtatta az útlevelek kiadását, megtiltotta az idegen egyetemek látogatását, s mikor a rendi felszólalás ledöntötte az ily szorgosan kiépített kínai falat, legalább a követségeket utasította a külföldön tanulók magaviseletének és politikai elveinek ellenőrzésére.

Minden jel arra mutat, hogy Ferenc kora és a negyvennyolcat megelőző idő az osztrák szellemnek ragyogó korszaka lehetett volna; az elszáradásért Ferencet és Metternichet terheli a felelősség, az előbbinek kevés megértését a kultúra iránt s az utóbbinak túlzott félelmét minden politikai mozgalomtól. A magyar művelődés éppúgy kárát látta a rendszernek, mint az osztrák. Az európai művelődés természetes közvetítői, a többnyire protestáns egyetemi hallgatók sok éven át Magyarországon is elzárattak a külföldtől, sőt Ferenc elsősorban a magyar protestánsok ily irányú kapcsolatainak megszüntetése végett vette tervbe egy protestáns teológiai kar megszervezését a birodalom határain belül. A mellett a magyar oktatás-

ügy, a pesti egyetemet is beleértve, szintén megérezte a centralizációs törekvések hatását, mert szorosabbá tétetett az osztrák iskolaügytől való függése. A magyar művelődés birodalmi érdekek alá rendelésének elvét Kolowrat is átvette, s végzetesen érvényesítette a negyvenes évek iskolaügyi reformjainak tárgyalásánál.

A szellemi mérgezés a tömegek számára is hozzáférhető, legveszedelmesebb eszközének a rendszer a nyomtatott betűt, a könyvet és az újságot tekintette. Ennek megfelelően különös figyelmével tüntette ki. Ferenc korszakának cenzúra-ügye a monarchia történetének általánosan ismert, tragikomikus fejezete. Történeti szemlélet nem kárhoztathatja eleve a cenzúra létét, vagy megszervezésének módját. Tévedés lenne azt hinni, hogy a vezetésre hivatott politikai rétegek hangulata már ebben a korban kedvezett a gondolat- és a sajtószabadságnak: Magyarországon csakúgy, mint Ausztriában vagy Csehországban a rendiség *megkívánta* az uralkodótól, hogy az megakadályozza a fennálló rend ellen lázító nyomtatványokat. Metternich, a cenzúra nagy pártolója, közszereplése végéig szűntelenül védelmébe vette ezt a hírhedtté és gyűlöltté vált intézményt. A preventív és a represszív rendszer, az előzetes cenzúra és az utólagos felelősségrevonás között látott csak választást s az előbbit, amely előzetesen lehetetlenné teszi minden kifogásolható irat kinyomatását, a szerző érdekében valónak, humánusnak tartotta.

Kormány és rendek egy nézeten voltak hosszú ideig abban a tekintetben is, hogy milyen természetű nyomtatványokat nem szabad a közhatóságnak engedélyeznie; mindkettőjük véleménye szerint a vallás, az erkölcs, az állami és a társadalmi rend szorult elsősorban védelemre. A «népcsászár», II. József is rendszeresítette, illetve élete végén megszigorította a könyvvizsgálatot; a forradalmi Franciaország tevékeny propagandája s a szélsőségekre hajló fantasztáknak nem egyszer valóban veszélyes, sőt néha alantas szellemi termékei természetesen nem lehettek alkalmasak arra, hogy Ferencet visszatartsák trónja

és állama e hatásos védőeszközének fokozott mértékben való alkalmazásától, amit maguk az egykorúak inkább célszerű és kívánatosnak tartottak.

Az első aggályos tünet nem a cenzúra létében, hanem a kísérő körülményekben mutatkozott. A közvélemény kialakítása és elmélyítése körül lényeges szolgálatot tettek a XVIII. század végén elszaporodott kölcsönkönyvtárak és olvasóegyesületek, ahol az érdeklődők könnyen hozzájuthattak a külföldi újságokhoz is. A kormány egymásután adta ki ellenük az óvóintézkedéseket; előbb kitiltotta a külföldi lapokat, majd becsukatta az említett egyesületeket és könyvtárakat. A közönség szélesebb rétegei így elzárattak a tartalmasabb olvasmányoktól, a politikai közvélemény irányítás és tartalom nélkül maradt, az alattvalók politikai «korlátoltsága» csakugyan a megvalósulás stádiumába kezdett lépni. A könyvvizsgálat terén azonban a napoleoni háborúk végén is nőtt a szigor, olyan korban, amikor nem az állam, hanem a kormány és a rendszer lett védelem tárgya. Ezzel kezdődött a gondolat olyanmérvű elnyomása, amely minden magasabb lelki műveltségre vágyó egyén elégedetlenségét kihívta maga ellen.

A rendszernek egyik hibája az volt, hogy akárhányszor csak kerettörvényeket alkotott s ezzel szerveinek túlzott önkényre adott lehetőséget. A cenzúrának elve volt minden, a nyugalom megzavarására alkalmas mű eltiltása, de sem a cenzorok, sem a hatóságok nem voltak tisztában vele, hogy hol kezdődnek a nyugalom biztosításának határai. Sok esetben a cenzor maga művelt és jóindulatú ember volt, de mivel minden elnézésért, minden felsőbb helyen aggályosnak tartott kifejezés engedélyezéséért szigorú megintésben, sőt büntetésben részesült, kénytelen volt magáévá tenni a rendszer szellemét, vagyis kénytelen volt a gyanakvás és a bizalmatlanság álláspontjára helyezkedni. Pedig a rendszer előtt minden gyanús volt; az érzés frisseségével és a forma szépségével megírt vallásos munkát könnyen lehetett «misztikusnak és extravagáns»-nak nyilvánítani, a történeti vagy szépirodalmi

művet, amely esetleg a monarchia két törzsének multjából ragadott ki egy részletet, aggályosnak lehetett tartani, mivel ellenségeskedést szíthatott e két faj között; az abszolutizmust dicsőítő mű Magyarországon kelthetett «feltűnést», a rendi szabadság helyreállításáért küzdő mű viszont a kormány elvei ellen irányult; Grillparzer remek költeménye szigorú megrovást hozott a szerzőnek, mivel a régi Róma életét nagyobbszerűnek merte nyilvánítani koráénál, de alapos kifogásokra adtak okot Széchenyi István munkái is; nem lett volna szabad tulajdonképpen arról sem írni, hogy az utak rossz állapotban vannak, mert ebből a tárgyilagos megállapításból a kormány hanyagsága elleni szemrehányás érződhetett ki, s ha egy rézmetsző erősen fejlett testű, fedetlen keblű nőalakban jelenítettte meg allegórikusan a gondolatát, a cenzor irónjával törölte a keblet, nehogy megbotránkoztatásra adjon alkalmat. Ma igen komikus olvasmány az osztrák cenzúra furcsaságairól írott könyv, de a kortársakra nézve halálosan komoly volt ez az ügy. Hány ízben megesett, hogy az egyébként is igen elfoglalt cenzor — többnyire tanárember — hevertette, vagy a felelősségnek feje felől való elhárítása végett felettes hatóságához küldötte be a kéziratot s a szerzőnek hónapokig, sőt évekig kellett a döntésre várnia. Avagy milyen benyomást kelthetett az idegen műértőben, ha a német nép klasszikus íróinak színdarabjait *ad usum Delphini* előkészítve, a kétértelmű, vagy politikailag kifogásolható helyek elhagyásával, gyakran esetlen átalakításával, látta viszont az első német színpadon? Mennyi tehetség tört le egy rosszindulatú vagy megélhetését féltő cenzor kicsinyessége, esetleg a rendőrminisztériumnak mint legfőbb cenzúrahatóságnak a korlátoltsága miatt! Grillparzer végtelen elkeseredése, Lenaunak alig visszafojtható felháborodása a géniusz önvédelemből fakadó elemi érzése volt a kis kor kis emberétől való megaláztatás ellen.

A rendszer nemcsak a jelen ellen küzdött, nemcsak saját alattvalóinak szellemi termelését bénította meg a cenzúra segélyével, hanem újból felülvizsgálta mind-

azokat a — főleg külföldi — műveket is, melyeknek olvasását még II. József engedélyezte. Ezek közül igen sokat, így a francia felvilágosodás nagy apostolainak műveit, indexre tett. Hasonló szigorral igyekezett távoltartani a birodalom határaitól az új eszmeáramlatok minden hirdetőjét. Hegel műveinek, vagy Lamennais katolikus-liberális hitvallásának kizárása valóságos kormányakciószámba ment s végnélküli iratváltásra adott alkalmat a főhatóságok között. Azonban a cenzúra által emelt kínai falon rést tört a mozgékony emberi szellem és az anyagi érdek. Általánossá vált a gyakorlat, hogy az engedélyezés reménytelenségével számolva, a kéziratokat kivitték a külföldre és álnév alatt jelentették meg, amire Metternich mozgásba hozta a monarchia külügyi képviseletét a nyomtatásnak mindenáron való megakadályozására, vagy ha későn volt, a kész példányok összevásárlására és a szerző felkutatására. Sok esetben sikerrel járt a diplomaták közbelépése, de előfordult az az eset is, hogy egy nagyszabású és példátlan hatást keltett osztrák politikai irat szerzőjét csak évek multán sikerült kinyomozni. Mindennapi eset volt az is, hogy szigorúan eltiltott műveket százszámra csempésztek át a határon s nyugodtan olvasta őket mindenki, az egyetemi hallgatóktól az államtanácsosokig.

A rendőrminisztert kivéve alig volt valaki a birodalomban, aki nem volt meggyőződve a cenzúra korlátoltságáról. Egy különösen szánalmas eset hallatára állítólag Ferenc maga is nevetve úgy nyilatkozott, hogy «csakugyan buta a cenzúránk», de Metternich is nem egy ízben panaszkodott rá tehetetlensége hangoztatása mellett. Valójában azonban éppen ők ketten, az uralkodó és az államkancellár, voltak meggyőződve lelkük mélyén a szigorú cenzúra szükségességéről. Az a mérhetetlen elégületlenség és szabadságvágy, amely 1848-ban forradalomban robbant ki, a gondolat csúfos elnyomásában találta fő tápláló elemét.

A magyarországi cenzúra nem volt olyan szigorú, mint az osztrák, aminek okát elsősorban a felügyeleti ható-

ságok különbözőségében kell keresni. A rendőrminisztérium hatásköre törvényesen e téren sem terjedt kí Magyarországra, s a cenzurázást magyar hatóságok, a helytartótanács, illetve a Bécsben megjelenő magyar újságoknál a kancellária végezte. Azokban az években, amikor a centralizáció gondolata kilépett a titkos vágyak félhomályából, a rendőrminisztérium nagy szívóssággal igyekezett érvényesíteni azt az elvet, hogy gondjaira van bízva az egész monarchia cenzúraügye, de a kancellária erőteljes fellépése végül is visszavonulásra kényszerítette. Az Ausztriában eltiltott könyvek jegyzékét megkapták a magyar hatóságok is, azzal az utasításssal, hogy szerezzenek neki érvényt a saját hatáskörükben, de azért Magyarországon mégis könnyebben hozzáférhetők voltak ezek a művek, a magyar hatóságok nem üldözték a könyvkereskedőket s egy-egy egyetemi tanárnak sem kellett attól tartania, hogy rossz hírbe kerül, ha értelmesebb modern munkákat olvas. Joggal panaszkodtak ugyan időnkint a szépírók itt is a cenzúra kicsinyességére, de az egyes tünetekért gyakran a cenzorok, az emberek és nem a rendszer voltak felelősek. A magyarul írott művek és színdarabok már a nyelvi nehézségek miatt sem estek Bécs rendszeres ellenőrzése alá, de azért tévedés volna azt hinni, hogy nem szereztek tudomást róluk. Igaz, hogy például osztrák színpadon lehetetlen lett volna előadni Katona József remekművét, amelyben nemcsak áttetsző német gyűlölet ízzik, hanem a színen egy királynőt is meggyilkolnak, de utólag meg is érkezett Ferenc kezeihez a feljelentés, s csak a darab sikertelenségének köszönhette mind a merész szerző, mind a még merészebb cenzor, hogy mindketten kikerülték az üldöztetést. Egy újságcikk végül is úgy felbőszítette Ferencet, hogy munkába vétette a magyarországi cenzúraügy rendezését, de a tárgyalások a sok sürgetés ellenére is egy évtizedig tartottak s csak halála után fejeződtek be.

A királyi jogok védelme.

Ferenc nagy gonddal felépített rendőrállamában, a szellemi élet gúzsbakötése után, két eleme maradt még a nehézségeknek és a zavaroknak: az olasz hazafiak mozgalma és a magyar rendek ellenállása. Az előbbit perekkel és «kegyelemből» hosszú spielbergi várfogságra változtatott halálbüntetésekkel el lehetett némítani egyidőre, de a magyar rendiség állandó zavarok forrása lett. Kényelmesnek és természetesnek látszott az uralkodó helyzetének megkönnyebbítésére a «törvényes alapon való állás» formuláját megtalálni, a valóságban nem is volt ez az állás olyan szilárd, mint a kormány feltüntette. Az alkotmány felfüggesztésére irányuló gondolat feladása után joggal irányították Ferenc figyelmét magyar tanácsosai arra a tényre, hogy az a sokat támadott ősi alkotmány a királynak túlnyomó jogokat biztosít, vagy legalább is elégségeseket a birodalom érdekeinek s a trón és társadalom biztonságának megóvására. Tehát a birodalomnak, a trónnak és a rendszernek egyaránt életérdeke volt, hogy Ferenc erős kézzel meg tudja tartani jogait a folytonos rendi támadások ellenében, még pedig lehetőleg kompromisszumok nélkül, mert a mult tanulságai szerint minden kompromisszum a királyi jogok egy darabjának feladásával jár. Ez a probléma irányítja Ferenc egész magyarországi politikáját.

Már magában a kiindulási pontban, a törvényes helyzet megállapításában is nehézségek támadtak, mert a királyi jogok körét Magyarországon másként értelmezték, mint Bécsben. A birodalmi érdekekkel összefüggő kérdéseket szerette volna a kormány gyaníthatólag elsősorban a király jogainak körébe utalni s ez az út annyiban gyümölcsöző lett volna, hogy ekként a birodalom problémája, ha már nem tudták megoldani, legalább nyugalmi állapotba lett volna hozható. A magyarság azonban támadva védte a rendi jogokkal összefüggő létérdekeit, a gazdasági kérdések tárgyalásánál éppúgy, mint a társadalmiaknál vagy egyházjogiaknál. Az eredmény harci szellem volt

mindkét részen, s megoldatlan jogi helyzet Ferenc korának örökségeként.

A valuta reformja és a monopoliumok.

Az egész korszak legizgatóbb kérdése a valutaügy rendezése volt. Fentebb történt már említés a kormánynak arról a törekvéséről, hogy Magyarország anyagi erejét nagyobb mértékben kihasználja a birodalom érdekében. A legelőnyösebb megoldás, amelyre már Mária Terézia is gondolt, az lett volna, ha a magyar nemesség úgy is értéktelen inszurrekciós kötelezettségének megszüntetése fejében lemond az adómentességéről. A mult század háborús első évtizedeiben újból időszerűnek látszott e kérdés felvetése s különösen Károly főherceg szorgalmazta, ha lehet szépszóval, ha nem, erőszakkal, a megoldást. Alapvető alkotmányos kérdésről lévén szó, egyoldalúlag csak államcsíny segítségével oldhatta volna meg ezt az uralkodó, de arra nem került a sor. Komolyan foglalkoztak a király környezetében azzal az eszmével is, hogy közvetett adók útján adóztatják meg a nemességet, de a beláthatatlan következményekre való tekintettel ezt a megoldást is elejtették. Elsősorban az italadó bevezetéséről volt szó. Ezzel tulajdonképpen ki is merült a kormány kezdeményező ereje s nem maradt egyéb hátra, mint a törvényesen fennálló bevételi források megtartása a király kezében.

Tizenegy éven belül két ízben hajtott végre Ferenc valutareformot Magyarországon. Az első esetben, a beváltási cédulákra (Einlösungschein) való áttéréssel, ötszörösére emelkedett a hadiadó összege s ezt az összeget újól két és félszeresére emelte fel a pengőpénz bevezetése az adófizetésnél. Említettük, hogy az első alkalommal a rendek heves ellenkezése csaknem az alkotmány átalakítására vezetett, a második reform pedig a megyék emlékezetes ellenállását robbantotta ki. Pedig Ferenc megállapíthatólag jóhiszeműen cselekedett, abban a meggyőződésben, hogy nem vét a törvény betűje ellen. A hadiadó ugyanis eredetiben pengőpénzben volt megszavazva,

s ha a papírvaluta korában az országnak haszna volt a pénzromlásból, viszont az uralkodónak joga volt az adót eredeti valutában bekövetelni. Más volt azonban a lényeges jogi probléma: az tudniillik, hogy a rendek beleegyezése nélkül joga van-e az uralkodónak papírpénzt forgalomba hozni s ezzel veszélyeztetni az ország gazdasági életét? Ez az életbevágóan fontos kérdés, amelyet a kormány a királyi jogok körébe utalt, vagyis a valuta meghatározásának a joga, eldöntetlen maradt, mivel mind Ferenc, mind a rendek ragaszkodtak álláspontjukhoz.

Az adóvalutának a királyi jog teljéből való megszabása alig járt nagyobb tényleges veszedelemmel a rendi alkotmányra, mint a monopóliumoknak és regáléknak jogi szempontból való rendezése. A bányaügy kevésbbé látszott fontosnak, bár a birodalom központi pénzügyi hatósága szívósan igyekezett fennhatósága alatt megtartani a magyar bányákat is, ellenben közelről érdekelte az összes társadalmi osztályokat, valamint a pénzügyigazgatást is, a sómonopólium, a sóár megszabásának ügye. A törvény csak sűrgős szükség esetére adta meg a királynak a sóár emelésének jogát, tehát távolról sem volt az kizárólagos királyi jognak tekinthető; a kormány ellenben életbevágó érdeknek tartotta, hogy a bevételeknek ez a területe a királyi jog körébe utaltassék, nemcsak mert a sómonopólium bevétele a legjelentékenyebb magyarországi jövedelmét alkotta a birodalomnak, s felülmúlta a hadiadó összegét is, hanem elsősorban azért, mert az adót csak kevés valószínűséggel s akkor is csak hangos viták és engedmények megadása után lehetett az országgyüléssel felemeltetni, míg a sómonopólium bevételeinek emelése bármikor keresztülvihető volt s ezt nem kellett királyi jog feladásával megvásárolni a rendektől. A király pénzügyek feletti jogának — amint a kormány értelmezte — a só árának szabad megszabása volt a leglényegesebb eleme. Eldöntetlenül maradt ez a kérdés is, bár több országgyűlésen ébresztett vihart. Az alkotmányos korszakban, 1825 után elvi fenntartás mellett a kormány óvakodott felszínre juttatni.

Vámügy.

Említettük azt is, hogy a vámügyet, főleg a tarifát arra használták fel, hogy a magyar gazdasági életet alárendeljék az osztráknak. Ennek az elvnek a nevében bénult meg a magyar ipar fejlődése; a kormány minimumra csökkentette az osztrák iparcikkek kiviteli vámját, a magyar ipartól viszont megtagadott minden, főleg pénzügyi természetű kedvezményt, sőt megtagadta akárhányszor az engedélyt is üzemek alapítására. Ekként a kezdetleges magyar ipart kiszolgáltatta a sokkal fejlettebb és felülről dédelgettett osztrák ipar kíméletlen versenyének, ugyanakkor, amikor a magyar mezőgazdasági cikkek áralakulását is egyedül az osztrák piac szabta meg. A kormány felfogása szerint a magyar állatkereskedelemnek úgyszólván egyetlen hivatása Bécs lakosságának olcsó hússal való ellátása volt, a szemtermelésnek mindenekelőtt az osztrák ipari vidékek lakosságát kellett olcsó élelemmel ellátnia, a dohány és a gyapjú kivitelét — a magyar termelő kárára — megakasztotta a minduntalan kiadott tilalom, hogy az osztrák gyáros és az osztrák dohányjövedék olcsón jusson ezekhez a cikkekhez. Magyarország gabonája, vágómarhája, sertése, gubacsa, hamuzsírja, dohánya, gyapjúja, nyersbőre stb., szóval minden, amit az akkor még egyoldalúan mezőgazdasági termelésre berendezett magyar szorgalom termelt, megakadt a birodalom határain és az osztrák ipari termelés olcsóbbátételét szolgálta. Időnkint megpróbálkozott a magyar kereskedelem a tömegcikkek kiszállításával, sőt külföldi kereskedők is felkeresték a magyar piacot, de ki voltak téve mindig annak a veszélynek, hogy nagy költséggel a határig szállított áruikra a kormány az utolsó pillanatban kimondja a kiviteli tilalmat, még pedig rögtöni hatállyal. A magyar termelő szívesen szállított Ausztriába, természetes piacára, de termesztményei áralakulása végett ragaszkodott a szabad kivitel elvéhez, s az országgyűléseken megismétlődő szenvedélyes viták többnyire a kiviteli tilalmak körül folytak le. A kormány, főleg a

pénzügyi hatóságok álláspontja általában elutasító volt, az osztrák ipar védelme dogmává merevedett. A gyakorlati szükségletek elvezettek a jogi kérdés megvalósítására is: vajjon a vámügy berendezése, a tarifa szabályozása, kiviteli tilalmak elrendelése s annyi más e körbe tartozó, az ország anyagi érdekét közelről érdeklő elem, nem tartozik-e alkotmányos országban a rendi képviselet elé? A kormány görcsösen ragaszkodott az elvhez, hogy az egész vámügy szabályozása kizárólagos királyi jog; ehhez az elvhez ragaszkodnia is kellett, mert — mint már fentebb kifejtettük — a birodalom politikai-közjogi berendezése mellett más alapon ezt a problémát sem lehetett megoldani.

A hadsereg.

A hadsereg belső szervezete, kiképzése, vezetése stb. rendi felfogás szerint is kétségtelenül a fejedelmi jog körébe tartozott s az alkotmányos felfogás sem mutatott különösebb érdeklődést iránta, főleg ha az újoncozásra és a magyar ezredek eltartására vonatkozó rendi jogkör nem volt támadásnak kitéve. Károly főherceg és vele Ferenc több tanácsadója ezen a téren is szerettek volna változást előidézni, ha kell, még az alkotmány félretolásával is, hogy az újoncozást függetlenítsék az országgyűlések bizonytalan eredményű vitáitól. E kérdés a század első évtizedében volt különösen időszerű, a napoleoni háborúk idején. Alaposabb megvitatásra került ugyan, de a kormány sem tudott e téren sikert elérni s ezután meg is maradt az alkotmányos talajon. Különösen figyelemreméltó tény, hogy a vármegyei ellenállást kihívó újoncozás, 1822 után, a kormány felfogása szerint megfelelt a törvény előírásának, mivel a király nem új rekruta-kontingenst követelt az országgyűlés engedélye nélkül, hanem már régebben megszavazott, de eladdig igénybe nem vett újoncokat emeltetett ki. Ez volt tulajdonképpen az egyetlen alkalom, amikor a hadügyi királyi jog magyarázata különösebb nehézséget okozott.

A hadsereggel összefüggő egyéb kérdések másodrangú fontosságúak voltak, s a rendeknek időnkint felmerülő

követelései nem kerültek nyomatékos pártolás kíséretében a kormány elé. Nagyjelentőségű lehetett volna például az a kívánság, hogy a magyar ezredeknél magyar tiszteket alkalmazzanak, vagy hogy az egyenruhák egy részét a magyar iparnál rendeljék meg stb.; ilyen kívánságok felmerülése esetén a király vagy hallgatott, vagy semmitmondó, halogató választ adott. Súlyos bonyodalmakkal fenyegetett a magyar nyelv jogának védelme a magyar ezredeknél; egyes kormánytényezők nem is késtek felháborodva «separátiós» törekvésekről beszélni, de ezt a kérdést maga az országgyűlés is szinte meggyőződés nélkül kezelte s felindulás nélkül el is ejtette. Hosszabb tárgyalásokat csupán a Ludoviceum ügye igényelt. A rendek követelték, még pedig bizonyos nyomatékkal, a magyar katonai tanintézet felállítását, a kormány pedig — a hadsereg nyomása alatt — a végletekig ellenállott, mert ebben a kívánságban is az elszakadási törekvések megnyilvánulását vélte észrevenni. Tehát Ferenc az újoncozás és a hadiadó kérdésének kivételével elzárkózott minden rendi beavatkozás elől a hadsereg ügyeibe, a nélkül, hogy királyi jogait erélyesebb támadás ellen kellett volna megvédenie. Helyzetét megkönnyítette az a külsőleges jó viszony, amely uralkodása alatt a polgári lakosság s az egyre inkább elaggó tisztikar között általában fennállott.

Voltak más kérdések is, így a közoktatás, amelyeknél nem volt világos elhatárolás a fejedelmi jogkör és a rendi beavatkozás között. 1791-ben az államéletnek úgyszólván egész területére kiterjedő bizottsági munkálatokkal belenyúlt ugyan a nemzet saját anyagi és szellemi berendezkedésének sorsába, de Ferenc igyekezett hol törvény, hol gyakorlat alapján megállítani ezt a fejlődést és kisajátítani méltósága jogköre számára a jóléti állam egész programmjának területét. Jellemző ezzel szemben, hogy még a legaulikusabb magyar hatóság, a kancellária, az «os principis» is hajlandó lett volna időnkint a törvény által világosan megszabott tárgyakra elhatárolni a fejedelmi jog körét. Két világnak, az alkotmányos-rendi és a jóléti-abszolutisztikus államfelfogásnak a küzdelme nyilvánul meg Ferenc kor-

szakában, s a szembenálló erők szabad érvényesülésének tág teret engednek a magyar alkotmánynak a szokásjog által hiányosan kitöltött hézagai.

A magyar hatóságok, József főherceg.

A magyar főhatóságok, a kancellária és a helytartótanács, még a mult század elején is inkább a nemzetivel összenőtt rendi-feudális érdekeket képviselik a birodalmi felfogás védelmére hivatott központi kormányszervek mellett. A meggyökeresedett felfogással szemben — amely egyidejüleg, de még a közelmultban is szívesen vetett hazafiatlan magatartást a fejedelem magyar tanácsadóinak szemére — megállapítható, hogy az alkotmányos élet fenntartásában aligha volt jelentéktelenebb a szerepük, mint az országgyűléseknek, s mindenesetre felülmúlta a megyékét. Kancellária és helytartótanács nem mindig volt egy véleményen; az utóbbi kizárólag a rendi Magyarország érdekeit tarotta védelme tárgyának, míg a kancellária nem tudta kivonni magát Bécs amalgamáló befolyásától, s látóköre inkább felölelte a birodalom problémáit is, de annyira nem ment, hogy alkotmányos meggyőződése rovására engedményeket tett volna.

A helytartótanács tekintélye kimutathatólag csekély volt a kormány előtt; kevés kivételtől eltekintve csak akkor számíthatott a véleménye elfogadásra, ha megegyezett a kancelláriáéval. Ezen a tényen nem változtatott az a különleges helyzet sem, hogy a magyar kormányszék vezetője, a nádor, főherceg, sőt az uralkodó testvére volt. Nem csupán legszemélyesebb természetű indokok — a sokat emlegetett férji féltékenység — vezették Ferencet az öccsével szemben tanúsított bizalmatlansághoz: még felesége sem volt a szép és művelt Ludovika császárnő, akit később őszinte és tiszta baráti érzés fűzött nádor-sógorához, amikor József már áldozatává lett a kabineti intrikáknak. Nemcsak Baldacci báró vádolta a főherceget, főleg az 1807-i országgyűlés szerencsétlen menete miatt, hogy túlságosan befolyásoltatta magát környezetének veszedelmes ellenzéki elveitől s megfeledkezett a családja és a birodalom iránti

kötelességeiről, hanem kormánykörökben általában megbízhatatlannak tartották, s úgy látszik, maga Ferenc is attól tartott, hogy öccse orleansi politikát fog vele szemben követni. Mit sem segített József helyzetén, hogy tiszteletreméltó becsületességgel és következetességgel igyekezett nádori esküjét főhercegi kötelességeivel összeegyeztetni; Ferenc hideg gyanakvása végig kísérte tövises pályáján, s Metternich, majd az uralkodó befolyásos tanácsadói, főleg az ingadozó jellemű, hiú és túlzott becsvágyában kiszámíthatatlan kancellár, Reviczky Ádám gróf, állandóan szították ellene fejedelmi uruk gyanúját. Sokat kellett tűrnie Józsefnek. El kellett tűrnie bátyja goromba intéseit, olyan megaláztatásokat, hogy bizalmatlanságból akárhányszor nem közölték vele előre a fontos kormányintézkedéseket; időnkint Metternich is kitanította a maga tanítómesteres modorában, hogy miket várhat el tőle a kormány. József hallgatott, tűrt s ment a maga útján, nem egyszer két malomkő között őrlődve, a kormány és a rendek gyanújától kisérve. Befolyása többnyire kisebb volt, mint a mindenkori kancellároké.

Tévedett a kormány, mikor feltételezte a nádor-főhercegről, hogy a magyar rendi-szeparatisztikus felfogás hatalma alá került s szándékosan nem mutat megértést a birodalom magasabbrendű érdekei iránt, mert József akárhány esetben csakugyan nem is volt tisztában a kormány szándékaival. A kancellárok Bécsben éltek, ők már valamivel jobban voltak tájékozva; nagyobb fontosságú kormány-intézkedések előtt résztvettek az előkészítő értekezleteken, s ott független érzésű nagyurak becsületes szókimondásával ismertették felfogásukat. A kormány tagjaival, az államminiszterekkel szemben alig tudtak érvényt szerezni szavuknak, de legalább meghallgatták őket, s véleményük felett sem siklottak el közönnyel. Különösen nagy volt Reviczkynek, Ferenc személyes kegyeltjének befolyása. Nem egy ízben méltónak mutatkozik talán kevésbbé tehetséges, de mindig előkelőn őszinte elődeihez, amikor elismerésreméltó erkölcsi bátorsággal mond vagy ír meg fejedelmének igen kellemetlen dolgokat, s óvja

törvénytelenségek elkövetésétől; igaz viszont, hogy más esetekben teljes megértéshiányt mutat a magyar törekvésekkel szemben, kigúnyolja sőt szenvedélyesen üldözi őket. Lényegében azonban a kancellár szava mindig súlyos, az értekezleteken akárhányszor döntő fontosságú volt.

Tulajdonképpen azon kellene csodálkozni, ha az uralkodó a kancellár befolyását is mellőzte volna, ha már a nádornak oly kevés bizalmat előlegezett. Ebben az esetben ugyanis a magyarországi állapotokról és felfogásról bezárult volna értesüléseinek minden kútforrása, kivéve a kétesértékű forrásból fakadt rendőri jelentéseket. A modern államkormányzati gépezet ismerete mellett alig képzelhető el, milyen csekély és pontatlan értesültsége volt nem egyszer magának a királynak, de főleg kormányférfiainak a magyarországi ügyekről és eseményekről. Ferenc halála előtt alig van nyoma annak, hogy a magyar közélet vezetői, főpapok, méltóságviselők és mágnások, közvetlen érintkezést találtak volna az udvarral s alkalmuk lett volna a legfőbb körök tájékoztatására az ország sorsáról. Bármily hihetetlenül hangzik, Metternich ismételten elnökölt olyan értekezleteken és vett részt a vitákban, amelyeknek tárgyáról csak halvány fogalmai voltak. Kolowrat kolerikus hangulatában arra kérte egyszer Ferencet, mentse fel a magyar ügyeket tárgyaló értekezleteken való részvétel alól, mert nem ismeri a magyar állapotokat — s ebben kétségtelenül igaza is volt. Ferenc, Metternich tanácsára, mégis kötelezte a belügyminisztert, hogy vegyen részt a birodalmat is érintő magyar ügyek megvitatásán. Az eredmény nyilvánvaló volt: Kolowrat kizárólag a birodalmi érdekekre volt tekintettel, már csak azért is, mivel Magyarországéval nem volt tisztában. Nem az volt tehát aggályos a bécsi államférfiak magatartásában, hogy birodalmi szempontból nyúltak Magyarország sorsába, hanem az, hogy a magyar viszonyok ismeretének hiányával intézték mind a birodalom, mind a magyar állam sorsát. Amíg Zichy Károly gróf államminiszter élt, nagy tekintélyével még csak észszerűen össze tudta egyeztetni a szétágazó érdekeket, a birodalmiakat és a magyarokat; halála után azonban űr tá-

madt, amelyet csak a magyar kancellár befolyása tudott valamennyire betölteni.

Azonban Kolowrat és köre csakhamar túltette magát a helyzet által emelt korlátokon. Metternichben volt időnkint legalább elég lelkierő önmaga előtt elismerni, hogy nem eléggé tájékozott a magyar viszonyokat illetőleg, megmagyaráztatta magának a problémákat a beavatottak által, s többnyire csak akkor lépett fel a kancellária véleménye ellen, ha az meggyőződése szerint egyáltalában nem felelt meg a birodalom politikai irányának ; Kolowrat viszont féltékeny volt mindenkire, aki egyeduralmát a belügyekben veszélyeztethette volna, s korán megkezdte tekintélyt aláásó intrikáit a magyar méltóságok ellen. Ferenc személyesen még legjobban ismerte Magyarország helyzetét, ismerte az ottani igazgatás szervezetét és hiányait, sőt személyismerete is igen kiterjedt volt, tehát ellenőrizni tudta tanácsosai javaslatait ; amint behúnyta a szemét, szabadon éreztethetette befolyását a kamarilla, amelynek főismeretforrása az elvtelen és korlátolt rendőrminisztérium volt.

Az országgyűlés.

Bizonyos fokig a kormánynak a magyar életben való gyökértelenségére vezethető vissza az országgyűlések sikertelensége és meddősége. A magyar országgyűlés általában kedvetlenség és izgalom forrása volt a bécsi államférfiak számára, de részben az ő hibájukból, az ő tehetetlenségük és reformoktól való irtózásuk következtében. Hiányos volt már maga az országgyűlés előkészítése is. A rendeket csak azért hívták össze, hogy a birodalom szükségleteinek fedezéséről gondoskodjanak, rekrutát, adóemelést megszavazzanak, ami ezen felül volt, az toldozgatás-foltozgatás maradt, nem is érdekelte Bécset. Az egyetlen lényeges előkészítő lépés a magyar méltóságoknak, nádornak, hercegprímásnak , kancellárnak, kamaraelnöknek az összehívása volt egy értekezletre, ahol elmondották az országgyűlés tárgyairól és időpontjáról a véleményüket. A nádor, mint a rendi gyűlés feje, külön is kifejtette írásban a véleményét és nyilatkozott a kilátásokról. Ezzel a kormány be is fejezte

a munkáját. Tudomást vett a választásokról, a követek hangulatának irányítását rábízta a nádorra, egyebekben magára hagyta az országgyűlést, ahol az uralkodó elvileg tulajdonképpen nem is volt képviselve. A kormánynak eszébe sem jutott a kezdeményezést — esetleg törvényjavaslatok alakjában — magához ragadni s a tárgyalások menetét befolyásolni, hanem megelégedett azzal, hogy az uralkodó megkapja a maga bizalmas jelentéseit és a rendőrminiszter megszervezze a hírszolgálatot. Megesett akárhányszor, hogy a kormánynak nem is volt kialakult véleménye a tárgyalások anyagáról, s ha volt, arról még a nádor sem nyert tájékoztatást. Természetszerűleg nem nyerhettek így irányítást a «jóérzelműek» sem, az ország báróitól az aulikus felfogású városi követekig; hiába voltak jóérzelműek, ha nem tudták, miben áll a «jó». Az osztrák abszolutizmuson nevelkedett kormánynak nem jutott eszébe, hogy számos hívéből pártot is lehetne alakítani s ekként befolyásolni a tárgyalások menetét.

A magyar állapotok elleni mindennapos panaszok áradatában első helyen állott az országgyűlés elleni felzúdulás: hangulatuk rossz, egyetlen céljuk a királyi jogok megnyírbálása, hangjuk merész, gondolkodásuk elfajult, az egyes követek állásfoglalásánál nem az ország, hanem az egyes klikkek, a «factio»-k érdeke irányadó. A tünetek megállapításában sok igazság volt, a baj okát azonban téves helyen kereste a kormány; a fenti hiányok és elfajulások felsorolásánál elsősorban a saját tehetetlenségére kellett volna rámutatnia. Ehhez azonban Ferenc korában még túlságosan kedvező volt az önmagáról alkotott véleménye, azért a romlott helyzet kútfejét kevésbbé jelentékeny, technikai külsőségekben vélte megtalálhatni. Különösen vészthozó hatással vádolta a kerületi üléseket, az utólagos követutasítások divatba jövését s a városi és káptalani követek egyéni szavazati jogának hiányát. Mindebben szintén volt némi igazság.

Ha a kormány határozatlan volt és nem törődött hívei irányításával, a követek nem estek ugyanabba a hibába. 1790 óta szokásjogot nyert a kerületi (dunai, tiszai) ülések

intézménye, azaz előzetes tanácskozmányok tartása, ahol megbeszélték a nyilt üléseken követendő állásfoglalásokat, megvitatták a tárgyakat, előkészítették a felírásokat és a főrendekhez küldendő üzenetek szövegét, úgy, hogy az üléseken már alig volt alkalom érdemleges vitára. Hiába szónokolt a kormány felfogása mellett meggyőző érvekkel a rendi tábla elnöke vagy a kormány egy-egy híve, a többség egyszerű felkiáltással határozott a kerületi üléseken kidolgozott szerkezet meghagyása mellett. Az ellenzék tehát az üléseken szervezetten lépett fel, a kormány pártja nem. Soká tartott, amíg Bécsben ráeszméltek a kerületi ülések veszedelmes következményeire, a meggyőzés lehetetlenné válására, s akkor már alig lehetett segíteni a bajon. Gondolkozott a kormány azon, hogy fellép ellenük, rámutatva törvénytelen voltukra és a királyi jog sérelmére, de nem volt ehhez sem ereje, sem bátorsága. Nagyon megnehezítette helyzetét, hogy a követek hangulatának bármely okból fellépett változását sem használhatta ki a maga előnyére. A rendek ugyanis nem engedték meglepni magukat. Ha a kormány váratlan fordulat elé állította őket, a megyei közgyűlések utólagos, kötelező utasításokat küldöttek követeikhez, sőt vissza is hívhatták azokat, akiknek az állásfoglalásával nem voltak megelégedve. Ezzel szinte elvesztették az országgyűlések jelentőségük jó részét, s a politikai élet súlypontja mindinkább eltolódott a jóval nehezebben megfogható és irányítható megyébe, ahol a kormánynak nem állt módjában egyes követek megnyerésével többséget biztosítani a maga számára.

Természetes tehát, hogy a magukra hagyott országgyűléseken egyre romlott a hangulat, amint a tekintélyesebb, a vámrendszer miatt anyagi érdekében avagy hazafias meggyőződésében magát sértettnek érző földbirtokos nemesség a megyében érvényre juttatta a kormánnyal szemben érzett elégületlenségét. Jellemző Bécs tehetetlenségére, és a magyar rendi élettől való elkülönülésére, hogy kísérletet sem tett állásának megjavítására. Pedig egyszerű mód kínálkozott volna erre, ha szóba hozatja és erőteljesen pártolja a városoknak és a káptalanoknak — ebben az időben

még megbízható híveinek — szavazati jogát. Törvény és hagyomány nem korlátozta, az eszélyesség pedig parancsolólag követelte volna, hogy ezekkel az elemekkel erősítse gyérülő táborát. Gyakran szóba is került Bécsben ez a kérdés, de a vágy nem volt eléggé erős a tettig vezető út megfutására. A polgárság és a nagymultú káptalanok elvesztették minden politikai súlyukat — jellegzetes «Unterlassungssünde»-je egy minden változástól irtózó kormánypolitikának.

Nem a kormány, hanem a birodalom eszméje vesztette el a talajt, amikor a magyar országgyűléseken szemmelláthatólag nőtt az ellenzék befolyása. Nem abban rejlett az eredendő bűn, hogy a rendek kevés megértést mutattak a birodalom szükségletei iránt, hanem előzetesen a kormánynak kellett volna gondoznia az ország érdekeit, javítnia hangulatot s tevékeny politikával befolyást szereznie a törvényhozásban. A birodalmi érdekeknek az felelt volna meg a legjobban, ha a kormány maga állott volna a reformok élére, s ekként kezébe vette volna termékeny országgyűlések vezetését.

A közigazgatás és társadalmi politika.

Joggal el lehetett volna várni mindezt a kormánytól, hiszen maga is ismerte nagyjából a magyarországi állapotok hiányait és félszegségeit. A felvilágosult abszolutizmusnak Ausztriában jól berendezett állami közigazgatása, bármily lesújtó véleményt mondottak is egyesek Ferenc korának hivatalnokairól, mégis pontosabban és megbízhatóbban működött, mint az elavult rendi-megyei közigazgatás. Számtalan panasz és feljelentés futott be Ferenc kabinetjébe a magyar adminisztráció hibáiról, az igazságszolgáltatás lassúságáról és hanyagságáról, a megyei tisztviselők visszaéléseiről, a jobbágyok elnyomásáról, a visszásságok minden fajtájáról. Az uralkodót érdekelte és bizonyos tevékenységre sarkalta mindez; lelkiismeretesen lajstromoztatta, hatóságokkal és magánosokkal véleményeztette, gyakran az államtanács elé utalta azokat a beadványokat, de a tervezett közigazgatási reform nem készült el. Közel

húsz évi tanácskozás, ide-oda írás és küldözgetés után minden a régiben maradt, átfogó javításra, gyökeres rendezésre még csak kísérlet sem történt. Minden véleményező hatóság és tanácsadó rámutatott a főispáni jogkör lelkiismeretes ellátásának fontosságára, mint a közigazgatás helyes és páratlan menetének, valamint az egészséges politikai fejlődésnek biztosítékára, de a különben erőskezű uralkodó még azt sem tudta elérni, hogy a főispánok időnkint a megyéikben tartózkodjanak, vezessék a gyűléseket, elnököljenek a törvényszékeken, előkészítsék a követek választását, szóval képviseljék a király politikáját. Ez a gyümölcstelenség nem maradhatott hatás nélkül a társadalmi életre.

A megyének magárahagyatottságából magyarázható meg részben Ferenc társadalmi politikájának meddősége. A régi rendszernek ezt az utolsó jelentékeny uralkodóját aligha vádolja jogosan a történetírás azzal, hogy II. József hagyományainak elárulásával az arisztokrácia uralmának másodvirágzását készítette elő, mert nem veszi számba a francia forradalom demoralizáló hatását. Ha Ferenc uralkodásának utolsó szakában a születési arisztokrácia a politikai életben és társadalmi téren jelentősebbé tudta tenni az állását, úgy az elsősorban Kolowrat műve volt. Kétségtelen ellenben, hogy maga Ferenc felelős azért, hogy a jozefinista társadalmi politikából úgyszólván csak a külsőségeket tartotta meg, ellenben elsikkasztotta a lényeget. II. Józsefnek korát megelőző nagy gondolata, a szabad paraszt-kisbirtokos osztály megteremtése, Ausztriában is elbukott már a XVIII. század utolsó éveiben a robotmunka kötelező megváltásának megszüntetésével. Mindenekelőtt a földesurak léptek fel ellene, akik — gyaníthatólag megfelelő olcsó feltételek mellett — nem tudtak elég bérmunkást találni birtokaik megművelésére, de akárhány esetben maga a parasztság is szívesebben vállalkozott robotkötelezettségének munkával való kiegyenlítésére, mint készpénzen való megváltásra. Jellemző a jozefinizmus társadalmi politikájának erejére, hogy maguk az osztrák közigazgatási hatóságok továbbra is a kötelező megváltás

folytatása mellett foglaltak állást, s mindvégig hűek maradtak jobbágyvédő szép hagyományaikhoz. Ez a parasztvédő irány hiánytalanul érvényesült mind az osztrák hatóságoknál, mind az államtanács véleményezéseiben a háborús időszak befejezéséig ; ha a robotmegváltás kötelezővé tételét nem is lehetett többé elérni, az osztrák bürokrácia erejéhez képest előmozdította a fakultatív megváltás keretében a paraszt munkájának és földjének felszabadítását.

Lényegesen más volt a helyzet Magyarországon, ahol a parasztság védelmének valamivel kezdetlegesebb fokáról lehetett csak gondoskodni. A magyar hatóságok távolról sem voltak olyan egységes felfogásúak a társadalmi kérdés tekintetében, mint a birodalom másik felének a hatóságai, azért nagyobb szükség volt a kormány ismételt jótékony beavatkozására. A Mária Terézia-féle urbarium kijátszására, az egyes intézkedések névleges betartása mellett, számos lehetőség kínálkozott. Állandó gondot okoztak a kormánynak a földesúri birtok tagosításával kapcsolatban előforduló visszaélések, mert a törvény csak teljesen egyenértékű kárpótlás ellenében engedte meg a jobbágy földjének vagy belsőségének elcserélését s a kölcsönös gyanú birtokos és jobbágy között elkeseredett pereskedésekre vezetett. A kancellária és a helytartótanács jóval méltányosabb álláspontra helyezkedett a legtöbb esetben, mint a megyék, a hűtéri társadalom bástyái, de a kormány elveit képviselő államtanácsnak így is sok esetben alkalma nyílt szociális érzékének bebizonyítására. A jobbágyvédelem lelke és mozgatója tulajdonképpen maga az uralkodó volt. Bár számos panasz érkezett hozzá a magukat kijátszottnak vagy elnyomottnak érző parasztság részéről, minden egyes esetben különösen szívós figyelemmel követte ezeknek az ügyeknek a letárgyalását s gondolkodott arról, hogy az állam palástja alatt a gyengék védelmet, a visszaélések orvoslást nyerjenek. A közigazgatás javítását célzó tapogatódzásaiban is a jobbágyvédelem gondolata vezette elsősorban, mert ennek a fokozott védelemre szoruló társadalmi osztálynak kívánt emberi sorsot biztosítani.

Amint Mária Teréziát sem egyedül az államérdek, a

parasztság adóképességének biztosítása befolyásolta nagy úrbéri reformjában, hanem meleg szíve és mély vallásos meggyőződése is, akként nem lehet Ferenc jobbágyvédelmét sem megmagyarázni a kincstári érdek egyoldalú gondozásából. A nagy hagyományok ereje alól akkor sem tudták a központi hatóságok felszabadítani magukat, amikor József volt munkatársai, a mester eszméinek hű tanítványai, egymásután elöregedtek és kihaltak. A kormányszellem azonban kiszikkadt, a jozefinista programmból nem vonták le a végső, korszerű következtetést sem Ferenc, sem tanácsadói. A társadalom mélyére hatoló nagy reformok megakadtak ; fennakadt a robot megváltása, kevés rokonszenvvel találkozott az úriszékeknek — a társadalmi rend legigazságtalanabb intézményének — eltörlése, a parasztközségek autonóm igazgatása. Ferenc merevebben vonta le a francia forradalomból a tanulságokat, mint azt helyében más, mozgékonyabb szellemű uralkodó tette volna. Reformtól, nagy átható erejű tettől visszariadt ezen a téren is ; szándékosan nem akarta kormánya a hűbéri berendezésű társadalmi rendet megingatni, mert azt a nép nagy tömegei számára a fegyelem és az alázat iskolájának tekintette. A «rend és nyugalom» rendszerének kormányzati bölcsesége érvényesült tehát társadalmi téren is, s az uralkodó igazságérzete kielégítőnek tartotta a nép helyzetét, ha a «visszaélések» megszűnnek. Ez volt Ferenc politikájának áhított, de el nem ért magas célja, a «visszaélések kiirtása», a közélet minden vonatkozásában, nem a korszerű haladás és reform.

A nyugalom vágya, a fejlődésképtelen konzervatizmus jellemezte Ferenc társadalmi politikáját, s ez a megkövesedés a nemességnek, a birtokos osztálynak vált kétségtelenül hasznára. Ferencnek talán legnagyobb uralkodói erénye az volt, hogy hosszú kormányzata alatt sikerült törzseken, felekezeteken, osztályokon és pártokon felül maradnia, s a magasabb rendű méltányosság és igazságosság nevében gyakorolnia fejedelmi jogait. Igazságérzete és magános magasságban lebegő méltóságtudata tiltotta, hogy hozzányúljon a nemesség «jól szerzett» jogaihoz, s hogy gyűlöle-

tet vagy bosszúvágyat érezzen ez iránt a magát néha önzőnek és ellenzékinek mutató birtokos osztály iránt. Pedig tanácsadóiban, főleg a francia háborúknak pénzügyi zavarokkal terhes korában, nem egy ízben fellépett ilyen gyűlöletérzet, s ismételten felbukkant a nagy elkeseredés kísérőjeként egy alattomos fenyegetés is: a parasztság tudja, hogy az uralkodó és a kormány a védői, s ezeknek egy szavára remegne a nagyhangú nemesség saját jobbágyai előtt. Ferenc kelletlenül engedte el füle mellett az ilyen megjegyzéseket. Atyja még kacérkodott 1790-ben azzal a tudattal, hogy a parasztság elkeseredettségét kijátsza az ellenzéki nemesség ellen; Ferenc hosszú uralkodása alatt egy pillanatig sem tántorodott meg, s nem gondolt az osztályok harcának felidézésére. Metternich társadalompolitikai elveinek befolyása s a reactio szellemének megerősödése végett vetett még a gondolat felmerülésének is.

Jóval kevesebb jelentőséget tulajdonított a kormány egy másik, magát mellőzöttnek érző osztálynak, a polgárságnak, talán azért, mert az a magyar életben valóban csekély szerepet játszott. Természetes dologként vette tudomásul, hogy ez a jórészben német eredetű, nyelvű és erkölcsű osztály, a nemességgel ellentétben, loyális érzelmű volt, s csupán arra vigyázott, hogy a központi kormány befolyását fenntartsa sorsa intézésére. Anyagi érdekeit semminemű pártfogásban sem részesítette, s politikai súlyának növelésére is csak akkor gondolt a kormány, amikor a nemességnek úgyszólván kizárólagos vezetése alá került országgyűléseken az ellenzéki szellem győzelemre jutott. Néha közbe kellett lépnie a fejedelemnek, hogy a városok igazgatásában felburjánzó visszaéléseket, a nepotizmust és a hűtlen pénzkezelést kiirtsa, amivel tulajdonképpen meg is vonta polgárvédő politikájának a hatását. Joggal okolhatta volna később önmagát a kormány ennek az értékes társadalmi osztálynak a reformok pártjához való közeledéséért, hiszen ő zárta el a polgárságot a német kultúra forrásaitól, s ő akadályozta meg kereskedelmi politikájával gazdasági és politikai megizmosodását.

Nem volt hiány olyan hangokban, amelyek erőteljes

társadalmi politika követésére ösztönöztek. Felemelték intő szavukat mindazok az elemek, amelyekben még élt a jozefinizmus szelleme, vagy amelyek a birodalmi érdeket az országos elé helyezték. A rendőri jelentésekből ritkán hiányzott a parasztság sorsának megfigyelése, a katonatisztek pedig, a parancsnokló tábornoktól a nyugdíjas hadnagyig egyformán politizáltak, s miként Mária Terézia korában tették, elárasztották a kabinetet feljelentéseikkel és tanácsaikkal. Ragyogó pályáról álmodó hivatalnokok, nyugalmazott főispánok, arisztokraták és polgárok, egyaránt figyelemmel kísérhették a városok életét és a parasztság helyzetét, s gyakran jelölték meg kitűnő érzékkel a társadalmi fejlődés irányának politikai következményeit. Azonban a fennálló állapothoz görcsösen ragaszkodó uralkodónál és kormányánál alig lehetett többet elérni a visszaélések megvizsgálásánál. Sírja szélén állott már Ferenc, amikor eléje kerültek az 1832—36-i országgyűlés úrbéri javaslatai. Tanácsadói hajlandók voltak anyagi téren minden kedvezményt megadni a jobbágynak, gyakran az országgyűlési javaslaton túl is, ellenben ellene szegültek minden lényegbevágó, a parasztság személyi és anyagi szabadságát előkészítő javaslatnak. Mintha ez az utolsó társadalompolitikai működése mindennél meggyőzőbben akart volna rámutatni Ferenc rendszerére, amely kiengedte kezéből a régi regime legmegbízhatóbb fegyverét, a nagy tömegek rokonszenvét és hálaérzetét.

Egyházpolitika és protestánsok.

A társadalmi politika nagy vonásai mellett az egyházpolitikában is élénken éltek a jozefinizmus hagyományai Ferenc rendszerében. Személyes őszinte vallásos érzése nem tartotta vissza az utódot, hogy ne ragaszkodjék görcsösen az állam fennsőbbsége elvének átmentéséhez az Egyházzal szemben. A hivatalos Bécs vallásos életét nem érintették közelről a katolikus élet csodálatos megújulására vezető áramlatok ; hidegen hagyta a romanticizmus rajongó elismerése a katolikus egyház multja iránt, inkább gyanakvásra késztette a szentéletű Hofbauer lélekmentő műkö-

dése, s elnyomásra ösztönözte minden miszticizmus és zelotizmus, amit egy lélekzet alatt ejtett ki a szabadkőművességgel, a felvilágosodással és a gyanús filantropizmussal. Vallásossága az értelemnek érzelmi szárnyalás és lelki bensőség nélkül való, hideg, csaknem politikainak mondható megnyilatkozása volt. A lelkészképzés, a tanítórendek visszaállítása, a szerzetesek belső életének reformja, s más, az egyház életébe vágó kérdések az ő számára kizárólag az államérdek körébe tartozó ügyek voltak, s megoldásuknál kínosan ügyelt a kormány a fejedelmi jogoknak jozefinista értelemben vett érvényesítésére. Lorenz Márton, az államtanácsnak hosszú éveken át vallásügyi referense, alig titkolható gyanakvással és gyűlölettel beszélt a római kúriáról s meggátolta a birodalom katolikus szervezetének közvetlen érintkezését Rómával, mintha az osztrák és a magyar katolikusok érdekeit egyszerűen el lehetett volna választani az ősi egyház krisztusi fennsőbbségének irányításától. Több jel arra mutat, hogy Ferenc élete utolsó szakában — talán jámbor negyedik nejének a hatása alatt is — vágyat érzett az egyház és az állam viszonyának újabb rendezésére. Azonban nem volt eléggé szilárd a meggyőződésében beállott változás, hogy szakítson Józsefnek félszázados hagyományával, s a kérdés megoldását éppúgy utódjára hagyta, mint a katolikusok és a protestánsok közötti viszálykodások elintézését.

Az átöröklött jozefinizmus érvényesülése mellett bizonyos uralkodói bölcseség és igazságérzet is jellemezte Ferenc politikáját a protestánsokkal szemben. Bár nyiltan senki sem merte tanácsolni a protestánsok törvény által biztosított helyzetének felülvizsgálását, nem maradt hatás nélkül Bécs államférfiaira az 1790-i viharos évnek és a következő országgyűléseknek az a tanulsága, hogy az udvarral szemben tanúsított ellenállásban többnyire protestánsok játszották a vezetőszerepet. A Habsburg-háznak és a monarchiának mintegy új történetfilozófiája alakult ki, amely ismételten jelentkezik beadványokban, kabineti véleményezésekben és az uralkodó elé kerülő más iratokban: A protestánsok az uralkodóház és a birodalom ellenségei;

Bocskay ideje óta nem változott ellenzékieskedésük rejtett célja: Magyarország elszakítása a birodalom testétől és az uralkodóház megfosztása magyar királyságától. Ferencben elég uralkodói rátermettség volt ahhoz, hogy elutasítsa magától az ilyen általánosító, rosszindulatú gyanúsításokat s elfogulatlanul foglalkozzék a magyar vallásügy kényes kérdésével. Meghallgatta egyforma türelemmel a protestánsok panaszait s a katolikusok viszonvádjait, beadványaikat kiadta véleményezésre a magyar hatóságokhoz, az államtanácshoz, megbízhatónak ítélt protestáns híveihez, egyes szembeszökő visszaéléseket orvosolt, tépelődött, majd újra véleményeztetett, s végül is megoldatlanul hagyta az egész súlyos problémát. Ez volt talán rendszerének egyedüli mulasztási bűne, amelyért nem egészen jogosan illette vád: a protestáns kérdést, a maga egészében, a XIX. század első felében parancsszóval aligha tudta volna mindkét fél megelégedésére megoldani az államhatalom. A másik járható utat, a probléma megoldásának az országgyűlésre bízását, Ferenc már csak azért sem választhatta, mert ez izgalmas vitákkal, nyugtalansággal fenyegetett, tehát nem volt összeegyeztethető a nyugalom rendszerének alapelvével.

A hanyatlás útja.

A bécsi légkörben, ahol megoldatlan kérdések, új szellemi áramlatok, újkeletű nemzetiségi és társadalompolitikai törekvések a bizonytalanság érzetét keltették, egy ember érezte még biztosnak magát: az uralkodó. Megingathatatlan volt a meggyőződése, hogy helyes politikát követ, amikor meggátol minden fejlődést és kiirtja az éltető mozgásnak még a csíráit is. Átmentette nagy tekintélyét és bizonyos fokig népszerűségét is a megpróbáltatásokkal járó francia háborúk idejéből, személyét sok esetben még rendszere ellenségei előtt is tiszteltté tették tapasztalatai és kora. Hatalma elégséges volt minden nyilt ellenállás elfojtására, elszántsága töretlen. Legbizalmasabb tanácsadója, az államkancellár már kevesebb reménykedéssel tudott a jövőbe pillantani. Bár távol állott a tömegek kibontakozó vágyainak megértésétől, természettől fogva aggó-

dásra hajlamos elméje érezte, hogy a világ tele van nyugtalansággal, s már forradalmat látott minden megmozdulásban. Így korán, 1825-ben inti fejedelmét, ne tápláljon kétséget aziránt, hogy Magyarországba bevonult a forradalom szelleme. Minél általánosabbá lett a közjogi, nemzeti és társadalmi haladás utáni vágy, annál sötétebb színben látta a dinasztia és a birodalom jövőjét. Őt nem nyugtatta meg a nyers katonai hatalom birtoklásának tudata, mint Ferencet, mert fínomabb idegei megérezték az eszmének, a léleknek hatalmát ; megérteni nem tudta, méltányolni meg sem kísérelte a korszellemet, a «genius salculi»-t, de félt megsemmisítő előretörésétől.

Szerencsétlensége volt a monarchiának, hogy Ferenc nem tűrt a környezetében, felelős állásban, senkit sem, aki a legyőzhetlen korszellemmel bármiként ki tudott volna egyezni, nem tűrt semmiféle mozgást. A birodalom állása az európai népcsaládban megromlott, belső szervezete a modern erők hatása alatt bomlásnak indult. Az elemi erejű olasz nemzeti érzés feltörése és Mazzini propagandája alapjaiban fenyegette a monarchia olaszországi állását, másfelől pedig a német vámszövetség (Zollverein) is megkezdte közvetlenül Ferenc halála előtt Ausztria kiszorítását a német birodalmi kapcsolatból, pedig Metternich külpolitikai rendszere elsősorban éppen az olasz- és németországi állás megőrzésén épült fel. A monarchia határain belül is összeomlással fenyegetett az idők szellemének uralomrajutása. Fenyegetőnek látszott a Magyarország kiválására irányuló törekvés, de megakadályozására nem volt egyetlen építő gondolata sem a kormánynak, hanem csupán a tagadásban, esetleg az erőszak alkalmazásában bízott. A német-osztrák tartományokban mohón olvasták az első irodalmi termékeket, amelyek a hazafias, haladásra vágyó rétegek elégületlenségét juttatták kifejezésre, a szláv törzsek között pedig megkezdte hódító útját a pánszlávizmus, legjobb esetben a föderalizmus előkészítője. Sorsdöntő időkben ült 43 hosszú éven át Ferenc ősei trónján s az egész korszak alatt egy lépéssel sem tudta előbbre vinni a birodalmi probléma megoldását.

Társadalmi téren is elmúlásra volt ítélve a régi rendszer politikája. A magyarok és szlávok között előtérbe nyomuló nemzeti kultúrák feltartóztathatatlanná tették a demokratikus átalakulást s a nemzetiségi harcnak nagy tömegekre való átvitelét. A kormány nem tudta magát elhatározni életrevaló irány kialakítására, jóllehet ez ellen a mozgalom ellen a rendőrállam tehetetlennek bizonyult. Titokban kívánta az osztrák államférfiak jelentékeny része a germanizáció fenntartását, az osztrák összállam és osztrák államnemzet megteremtését, de azt maguk sem tartották az adott viszonyok között megvalósíthatónak ; az állam kulturális feladatainak elvégzésére nélkülözhetetlennek tartották a német nyelvet és műveltséget, elutasították a német-magyar dualizmus gondolatát, de tűrniök kellett a szláv gondolat megizmosodását. Állami és kormányérdekből, úgyszintén hagyományból vallották a jóléti állam jobbágyvédő programmját, de megakasztották a szabad parasztosztály kifejlődését. Küzdöttek elvileg a hűbéres arisztokrácia és nemesség politikai befolyása ellen, de egyidejűleg védelmükbe vették társadalmi tekintélyét és anyagi érdekeit is. Magyarországon még csak igazgatott valahogyan a kormány, de lassankint megszűnt irányítólag kormányozni ; ugyanakkor, amikor az ősi királyi jog helyreállításáért küzdött, kiengedte a vezetést a kezéből.

A súlyos ellenmondások tömkelegében tág alkalom nyílott arra, hogy egy gyenge vagy tehetetlen uralkodó mellett, de a trón hagyományos tekintélyének védelme alatt, egy kamarilla felvirágozhassék. A fentebbiekből kitűnik, hogy Kolowrat és köre éreztette befolyását már Ferenc életében is, éppen a leglényegesebb, a Dunamedence politikai berendezkedését érintő kérdésekben. Mikor 1835 egy késő téli napján Ferenc behúnyta szemét, Kolowrat abba a szerencsés helyzetbe került, hogy fejedelmi ellensúly nélkül, kevesebb ellenőrzés mellett dolgozhatott az általa képviselt politikai elgondolás megvalósításán, a nélkül, hogy felelőssége megnövekedésével kellett volna számolnia. Előbb egy erős arcélű, korlátlan uralkodó személye mögött húzódott meg, s ennek halála után is a külső világ előtt

meglehetősen személytelen maradt, hiszen a «kormány» viselte a maga összetételében mindenért a felelősséget, az a kormány, amelynek ő kevésbbé előtérben álló, de annál öntudatosabbban dolgozó tagja volt.

Kolowratnak és kamarillájának igazi korszaka Ferenc halála után következett el. Ennek a fejlődésnek kedveztek a kor adottságai : az uralkodó személye, a kormányzásra hivatottak jelleme, a kormányzat gépezete és az átfogó politikai kérdések kiérése.

A forradalom felé.

Joggal lehetett rámutatni, hogy Ferencet, bár szellemének korlátai nem voltak tágasak, s uralkodása nem hozott szerencsét sem birodalmára, sem népeire, mégis jelentékenynek mondható egyéniséggé avatták egyes megbecsülésre méltó tulajdonságai, mint elhivatottságának tudata, szívóssága, ereje, hatalmas akaratkifejtése. Megjelenésében és modorában volt valami igénytelen, ami alattvalóiban a tisztelet és ragaszkodás érzetét keltette fel, egyszerűsége és közvetlen érintkezési formái pedig határozottan kedveltté tették. A rendszerét szívéből gyűlölő Grillparzer festette a remek képet a halál angyaláról, aki az uralkodó korábbi súlyos betegsége alatt már a Burg felett lebegett, de a síró tömeg láttára visszavonult, mert ő csak *egy* szívet akart megtörni. Ferenc egyénisége, uralkodói rátermettsége, tekintélye és kedveltsége biztosíték volt arra nézve, hogy életében nem rendül meg sem trónja, sem rendszere ; kidőltével a régi rendszer elvesztette egyetlen hatalmas támaszát.

A birodalom uralkodó nélkül.

Ferdinánd.

Ferencnek sem sikerült az idők haladásának napját új Józsueként megállítani a birodalom egén s közvetlen utódját már arra ítélte a sors, hogy alatta robbanjon ki a Duna-

medence jobb jövőért küzdő népeinek forradalmi mozgalma. Ferdinánd súlyos testi betegséggel terhelten jött a világra, és szervezetének gyengesége, betegsége visszahatott szellemi képességeire is. Annyira visszamaradt fejlődésében, hogy a kormányzást és a közigazgatás kérdéseit nem tudta volt megérteni, sőt reprezentálási kötelezettségének sem tudott eleget tenni. Ismeretes volt, hogy bármit tettek eléje, aláírta, s későbbi időkben jóformán ellenőrizni kellett a környezetét, nehogy visszaéljen az uralkodó jóságos szívével. Ferenc — valószínűleg Metternich tanácsára — megpróbálta bevonni beteg fiát az állami ügyek intézésébe, de hamarosan kitűnt, hogy Ferdinánd teljességgel alkalmatlan még egyszerű szellemi munka elvégzésére is. Magával puszta létével is súlyos bonyodalmak elé állította az uralkodóházat, úgy, hogy nehéz betegsége alatt környezete szinte kívánta a halálát, mint az egyetlen kivezető utat. A helyzet valóban megoldhatatlannak látszott: az a kormány, amely az európai államrendszerben a legitimitás elvének védője volt, nehezen sérthette meg saját elvét, másfelől több, mint kockázatos volt olyan birodalomban, amelynek nagyobb fele abszolutisztikus uralom alatt állott, tehetetlen uralkodóra bízni a kormányzást, hacsak névleg is. Hogyan lehetett abszolút monarchiát elképzelni uralkodó nélkül?! Metternich mégis elkövette azt a tévedést, hogy a legitimitás elvének megnyerte Ferencet s ezzel kockáztatta a dinasztia és a birodalom létérdekeit.

Metternich mindenesetre úgy gondolkozott, hogy urának, Ferencnek halála után ő lesz a monarchia vezető embere, a külügyek önálló vezetése mellett döntő befolyást gyakorol a belügyekre s a személyi politikára is. Azonban a fentebb vázoltakból kitűnt, hogy Kolowrat elől végül visszavonult mind az udvar, mind Metternich, s a birodalom sorsának intézését, mintegy az új uralkodó feletti gyámkodást, egy államértekezlet (Staatskonferenz) vállalta magára, amelynek állandó tagjai voltak: Lajos főherceg, mint a császár helyett elnök, Ferenc Károly főherceg, a trónörökös, Metternich és Kolowrat miniszterek; mellettük a későbbi években különösen két államférfiú tett

szert nagyobb befolyásra, Kübeck, akkor már az udvari kamara elnöke (mintegy pénzügyminiszter) és Hartig gróf államminiszter. Egy kollegiális berendezésű kormányzati szervben csak akkor lehet egyetértés, ha tagjai között van olyan hatalmas egyéniség, aki szellemével és erélyével uralkodik társain, egyébként a politika irányítása ki van téve a világnézeti különbségek, egyéni ambíciók és intrikák romboló hatásának. Az államértekezlet az együttműködésnek a legelemibb fokát is nélkülözte, hiszen két leghatalmasabb tagja, Metternich és Kolowrat, kérlelhetetlen ellenfelekként állottak szemben egymással.

A főhercegek.

A politikai élet szilárd vezetésére és a személyi ellentétek kiegyenlítésére jótékony hatást gyakorolhatott volna Lajos főherceg, az államértekezlet elnöke, ha más fából faragott egyéniség lett volna. Azonban Ferencnek ez a legfiatalabb testvére bátyja jellemvonásaiból csak a károsakat mondhatta magáénak, annak uralkodásra képesítő erényei nélkül. Egyeneslelkű és becsületes ember volt, megáldva sok szorgalommal és jóindulattal, de száraz egyéniségéből, miként Ferencéből, hiányzott minden lendület, s e mellett hiányzott a céltudatos erély is. Szellemi tehetségeinek korlátolt volta lassúvá és ingadozóvá tette, merevsége pedig nem volt elég ahhoz, hogy a kormányzatnak két ellenséges táborra való szétesését meg tudja akadályozni. Talán bátyja uralkodásának emléke is hatott rá, hogy féljen minden haladástól, minden mozgástól. Megakadályozójává lett az olyannyira szükséges reformnak, s megkövült képviselőjévé az elavultnak, a tehetetlenségre ítéltnek.

Az államértekezlet másik főherceg-tagja, Ferenc Károly, jelentéktelenebb volt talán még Lajosnál is. A kortársaknak azonban nemcsak a tehetségéről volt rossz véleményük, hanem jellemének gyengeségéről is. Több ízben megkísérelte, hogy trónörökös létére nagyobb befolyást szerezzen magának a kormányzásra, s valószínűleg mind becsvágya ébrentartásában, mind a civakodó felek közötti elvtelen

ingadozásában — hogy ne mondjuk, az intrikákban — jóval erélyesebb és tehetségesebb nejének, Zsófia főhercegnőnek a hatása alatt állhatott. Jelentéktelenségét bizonyítja, hogy alig lehet szerepét hozzávetőlegesen is megállapítani a birodalom sorsának alakításában, aminthogy lehetetlen képet alkotni elveiről, államférfiúi gyengéiről és erényeiről — ha ugyan egyáltalában rendelkezett ilyenekkel. A két főherceg politikai szereplésének csak annyi előnye volt, hogy vállvetve meg tudták akadályozni az uralkod ház többi tagjának a beavatkozását a közéletbe, ami elviselhetetlen feszültségre vezetett volna.

Metternich.

Az államértekezletnek legjelentékenyebb, világtörténeti mértékkel mérve is kiváló tagja Metternich volt, az államkancellár. Ő volt az egyetlen, akinek államférfiúi tehetsége, elvi meggyőződéstől támogatva, a kormányzatnak némi színt és irányt kölcsönözhetett. Széles európai látóköre jutott érvényre birodalmi politikájában is, amelynek fővonásait bátran, ingadozás nélkül, de nem megfelelő eréllyel igyekezett megvalósítani. Öncsalástól mentesnek érezte magát ; nagy biztonsággal vélte felismerni a monarchia és önmaga hivatását a francia forradalom társadalompolitikai utóhatásainak megsemmisítésében, s sikerektől felfokozott hiúsága nem engedte, hogy kételkedjék küzdelme jogos voltában és végső sikerében. Kialakult rendszerének középpontjában az átörökölt rend védelme állott ; ezt a rendet meggyőződése szerint csak erős, jogi alapon álló uralkodó biztosíthatja, akinek elég tekintélye van az ellentétes felfogások kiegyenlítésére, a csírázó mozgalmak elnyomására, a fennálló védelmére és a természetes haladás előmozdítására. Állameszménye az uralkodói hatalomra, az erőteljes egyeduralomra felépített monarchikus állam. Ebben az elvi meggyőződésben kell keresni Metternich magyarországi politikájának vezérlő elemeit is : a királyi jogoknak szilárd kézzel való érvényesítését és megőrzését kívánja, mert ebben látja nemcsak a törvényest, hanem a hasznost is, az emésztő pártpolitikai küzdelmek

természetes ellenszerét. Kérlelhetetlen ellensége a liberalizmusnak, még pedig nemcsak azért, mert jogosan a francia forradalom eszméinek leszármazottját látja benne, hanem azért is, mert ösztönével csalhatatlanul megérzi, hogy előbb-utóbb radikálizálódik, s demokráciához, a politikailag képzetlen tömegek uralmához vezet. Társadalompolitikai meggyőződése a népfelség elvének ellenségévé tette, mert ez az elv volt hivatva a fennálló jogi és társadalmi rendszer aláásására. A helyes kormányzás célját, miként Ferenc, ő is a rend és a nyugalom biztosításában találta meg. Nyugalomvágya és a történelem által szentesített iránt érzett tisztelete határozta meg a rendiséggel és az alkotmányokkal szemben kialakult felfogását is. Véleménye szerint az alkotmánynak megvan a létjogosultsága, ha szerves fejlődés terméke, s megfelel a nép szellemi és fizikai adottságainak (jellegzetes konzervatív elv). Nem gyűlölte a magyar alkotmányt sem, sőt felismerve annak társadalmi rendet konzerváló jellegét, hasznosnak és védelemre méltónak nyilvánította.

Metternich tiszta monarchizmusa mérsékelt, erkölcsi világnézet által korlátolt, s az uralkodónak felelős tanácsadóitól irányított kormányforma, amely kizár és károsnak tart minden kabineti uralmat, elítél minden kamarillát. Politikai elgondolása nem nőtt túl a XVIII. század jóléti államának eszméjén ; az uralkodói hatalomtól várja a józan, természetes fejlődéstől meghatározott reform biztosítását, s a rendeknek csak alárendelt szerepet szán az állam sorsának intézésében, de mégis szükségesnek tartja a rendiséget védelmébe venni a bürokrácia nivelláló törekvései ellenében. A francia forradalom és a németországi mozgalmak hatása alatt az intelligenciában és a polgárságban forradalmi elemet sejt, a jobbágyosztálynak csak anyagi védelmére való jogát ismeri el, ellenben a nemességtől és tekintély elvén felépült egyháztól támogatást vár a trón számára ; konzervatív rendszerében uralkodó, egyház és rendiség természetes szövetségesek. Bár vallásos meggyőződése, főleg fiatalabb évében, nem mondható szilárdnak, s később is nélkülözi az emelkedettséget, nagyra

értékeli az egyház szerepét az állam és a társadalom békéjének fenntartásában, s azért elítéli a jozefinista rendszernek állami gyámkodásra törekvését.

Metternich felfogása a társadalom életéről — mint a felvilágosodásé általában — gépies; csupán a forma, az állam iránt viseltetik megértéssel, s értelmetlennek, sőt károsnak tartja a lélek mélyén lakó, az értelemtől független erők minden megnyilatkozását, a lelkesültséget, az ösztönös vágyat, az anyagitól független szárnyalást, tehát a nemzeti érzést is. Elismeri a történeti államalakulatok életre való jogát, ezért ellensége az összállam eszméjének, s megelégszik a birodalmi egységnek a központi kormányzásban és a közigazgatás legmagasabb fokán való érvényesülésével, viszont mindazt, ami ezen a körön kívül esik, hajlandó a föderalizmus elve szerint berendezni. A nemzeti állam gondolatával szemben hiányzik belőle a megértés ; elismeri minden nemzetiségnek, minden fajnak elvitathatatlan jogát egyéni műveltségének fejlesztésére, de tagadja a nemzetiségi elv politikai érvényesülésének helyességét, s ellenségesen áll szemben minden nemzeti mozgalommal, mihelyt alkalmas a társadalom békéjének megbontására. Ez határozza meg a nemzetiségi kérdéssel szemben elfoglalt állását. A rend és a nyugalom nevében az államhatalmat a nemzetiség fölé óhajtja emelni s az államrend védelmére igyekszik megakadályozni, hogy egyesületek, egyetem és nyomtatott betű nyugtalanságot vigyenek a népek életébe. Távol áll tőle minden brutalitási hajlam ; a forradalmi tünetektől már csak azért is fél, mert erőszakkal kellene esetleg elnyomni őket, tehát minden eszközt fel akar használni megelőzésükre, mindenekelőtt a cenzurát.

Bár az újabb történetírás egyes képviselői elfogulatlanul, sőt határozott jóakarattal igyekeznek az államkancellár alakját a rá szórt salaktól megtisztítani s jelentőségét Európa és a birodalom életében megfelelő módon méltatni ; jóllehet alig lehet kételkedni abban, hogy Metternich egyéniségében a rokonszenves emberi vonások, mint a humanitás, elvhűség, nagy átfogó műveltség, a tudomány és művészet szeretete, lelki előkelő-

ség, túlsúlyban voltak: gondolati rendszerének megvalósítása mégsem szolgált a birodalom előnyére. Eszméi logikusak voltak ugyan, de kevéssé konstruktívak, s kivitelükben nélkülözték azt a kevés immanens építő elemet is, amelyet ki lehetett olvasni belőlük. Feltéve a tétel helyességét, amit a történelem egyáltalában nem bizonyít, hogy a régi rendszer — sőt egyes írók szerint a Habsburgok monarchiája egész történeti életében — csak korlátlan uralkodói hatalom, a nemzetiségi eszme politikai érvényesülésének elnyomása s a föderatív rendszerre való áttérés mellett lett volna fenntartható, azaz Metternich elvei helyesek voltak: még akkor sem lehet őt felmenteni az ítélet alól, hogy keveset tett a birodalmi tudat megerősítésére. Lehetetlenségre vállalkozott elméleti alapon, amikor az egyediségére, műveltségi szerepére ráeszmélt nemzetiséget tartományi keretben sem volt hajlandó politikai elemnek elismerni s ekként csak az állami kereteket szétfeszítő erők fellángolását siettette. Az ő rendszerének állampolgára alig különbözik Ferenc sokkal szárazabb elméből alakított állampolgár-eszményétől, mert meg van fosztva szintén önsorsának intézésétől s anyagi érdekeinek egyoldalú szem előtt tartása mellett közönyre neveltetik az állam és a nemzetiség eszményével szemben. Az a Metternich, aki elvben a szervesen kialakult létjogosultságát hírdeti, gyakorlatban kénytelen az általa elítélt bürokrácia túltengésére bízni a rendszer védelmét. Mélyreható, teremtő erejű reformra nem gondol hosszú, közel félszázados vezető állásának idején, s bár elvileg hitvallást tesz a haladás szükségessége mellett, csak akkor kezd a reform gondolatával foglalkozni, amikor a monarchia népeinek, főleg a magyarságnak az elégületlensége erre rákényszeríti. Társadalompolitikája, egész rendszerének központja és egyben záróköve, csupán arra volt alkalmas, hogy az elavult világrendet megkövítse s megakadályozza népes osztályoknak a kor által parancsolt felemelkedését, a nemzeti élet hatalmas lendületű kibontakozását. Ő, a monarchikus elv paladinja, önmagával ellentétbe jutva ezt a nagy gon-

dolatot feláldozza a legitimitás másodrangú elvének s előkészíti a tehetetlen Ferdinánd trónrajutását, amivel kimondja saját rendszerére a halálos ítéletet. Emlékét károsan befolyásolja, hogy már elvi alapon sem tudta nélkülözni Ferenc korának leggyűlöletesebb hagyományát, a rendőri természetű intézmények túltengését. Végeredményben ő is csak elnyomni tud, nem teremteni.

Évei haladtával és süketsége elhatalmasodásával Metternich szelleme mind merevebb lett. Tagadhatatlan nagyvonalúsága mellett sem tudott kifejlődni benne az igazi államférfiú egyik leglényegesebb tulajdonsága, az élettel való állandó kapcsolat megteremtése. Az volt a tragédiája, hogy túlsokáig gyakorolhatta befolyását a közügyekre, hogy még a hatalom birtokában élő anachronizmussá vált. Sohasem volt harcos természet; ifjú korában sem volt valóban erélyes, csak hajlékony. Óhajtotta az erélyes kormányzást, hirdette annak szükségességét, de maga alkalmatlan volt a következetes, szilárd vezetésre. Életének nagy élménye a francia forradalom maradt, hivatása a forradalmi szellem ellen való küzdelem, de hadseregen, rendőrségen, cenzurán, tehát a negatív s csak határos ideig ható eszközökön kívül nem tudott másokat alkalmazni, vagy pozitív egyéni gondolatot kitermelni. Aligha lehet érdeméül feljegyezni, hogy elvénhedt Cassandraként előre látta a rém közeledését, mert éppúgy látták azt mások, világnézeti ellenfelei is. Szellemének korszerűtlen berendezkedésére és tájékozatlanságára vall, hogy a mindig fenyegetőbbé vált megmozdulásokat egyes rossz jellemű, hitvány emberek művének tartotta s a mélyebben rejlő okokról úgyszólván sejtelme sem volt.

Külpolitikai eszméit tulajdonképen szintén társadalompolitikai felfogásának szolgálatába állította Metternich. Az európai hatalmak belülről kiegyensúlyozott családjának azt a feladatot szánta, hogy a francia forradalom és Napoleon leverése után biztosítsa a népek nyugalmát és békéjét az átöröklött társadalmi rend alapján. Ezért vallotta az intervenciós politika létjogosult-

ságát más államok forradalmi mozgalmainak elnyomására s ennek az elvnek a nevében jelentek meg a monarchia csapatai az itáliai félsziget egyes országaiban «rendet csinálni.» A monarchia számára itáliai és német birodalmi befolyásának segítségével vezető állást óhajtott biztosítani Közép-Európában s az ekként megszervezett Közép-Európa segélyével gondolta a Kelettel és Nyugattal, a cári birodalommal s a félelmes Franciaországgal szemben az egyensúly állapotát biztosítani. A gondolat termékeny és nagyszerű volt, azonban ilyen nagyvonalú külpolitikát csak úgy folytathatott a monarchia, ha elsőrendű nagyhatalomként elbírta az állásával járó terheket. Azonban Ferencnek elhanyagolt, súlyos megpróbáltatásokon átment birodalma csak a legnagyobb áldozatok árán tudta betölteni nagyhatalmi hivatását. Ez volt az az archimedesi pont, amelyen Kolowrat megvetette a lábát Metternich hatalmának megtörésére.

Kolowrat.

Kolowratról jóval nehezebb politikai képet rajzolni, mint a határozottabb arcélű államkancellárról. Ellenfelei azt állították, hogy nem volt államférfiú a szó nemesebb értelmében, mert nem dicsekedhetett termékeny és rendezett gondolatokkal, nem rendelkezett világos tervekkel s nem képvi elt megfogható, rendszeresen kialakított világnézetet. Nagy előnye volt Metternich felett, hogy amikor csehországi magas méltóságáról, a fővárgrófi hivatalból, Ferenc környezetébe került, tapasztalatból jól ismerte az osztrák közigazgatást minden előnyével és gyengéjével, ismerte az egyes tartományok helyzetét és szükségleteit, ismerte az anyagi fejlődés lehetőségeit s a nép hangulatát. Lehetett bizonyára igazság abban a megállapításban, hogy csak rutinja volt mélyebb műveltség és alaposabb képzettség nélkül, de közigazgatási és pénzügyi ismereteivel mégis nélkülözhetetlenné tudta tenni magát. Mérhetetlen becsvágy fűtötte; ebből eredt hiúsága kiszolgáltatta a hízelgőknek s az intrikusok bábjává tette. Maga mögött tudta a befolyásos csehországi arisztokrácia

támogatását tehát nem volt hajlandó az államkancellár mögött másodrangú szerepet játszani; ezzel felidézője lett a vészes szakadásnak a kormányon belül, pedig gondolati rendszere nem volt fejlettebb és időszerűbb, mint ellenfeléé. Ujabb keletű ellenséges kritika szívesen megismétli ugyan róla azt az egykorú megállapítást, hogy érzelmei elsősorban a cseh néphez vonzották s nem az osztrákhoz, hogy elsősorban Csehország volt a hazája és nem Ausztria, de ez még, mint a következőkből kitűnik, nem annyit jelent, hogy világos szemmel felismerte volna a nemzetiségi kérdés jelentőségét. Működéséből kétségtelenül kitűnik, hogy a cseh nemzetiség fejlesztése mellett pártolta a horvát és tót mozgalmat is, sőt határozottan szlávbarát színben tüntette fel magát, de semmi nyoma annak, hogy az osztrák gondolatot *tudatosan* árulta volna el a cseh-szláv eszme érdekében, semmi nyoma, hogy az ausztroszlávizmus programmjának egyéb részlete érdekelte volna, mint ellenséges beállítottsága a magyar nemzeti törekvésekkel szemben; főleg nem bizonyítható, hogy szláv érdekből tudatosan törekedett volna a rendszer megdöntésére és a birodalom föderalizálására. Annál kevésbbé tehető fel róla mindez, mivel politikai elgondolásában — Metternichhel ellentétben — nagy jelentőségük volt a jozefinista elemeknek. Működésének eredményéből még nem lehet elveire következtetni, mert nyilván olyan irány képviseletére tolták előtérbe, amelynek a jelentőségével aligha volt teljesen tisztában. Mint jozefinista és mint Ferenc rendszerének támasza, feltehetőleg nem törekedett a birodalom egységének megbontására, ellenkezőleg, a szeparatisztikusnak tartott magyar törekvések ellenében iparkodott a szláv törzsek loyalitását biztosítani.

Társadalompolitikai irányát is nehéz kihámozni, mert az nem volt őszinte és kialakult. Szívesen vette, ha a liberálisok rokonszenvet feltételeztek benne elveik iránt, hiszen ezen az úton meg tudta nyerni a liberális közvélemény támogatását élete nagy feladatához, Metternich hatalmának megtöréséhez, s mégis alighanem az államkancellárnak volt igaza, amikor vetélytársa elveit «kifo-

gástalanoknak» minősítette, tehát érthetetlennek és ellenmondásokkal teljesnek találta a liberálisokkal való kacérkodását. Magánélete körülményeiből arra lehet következtetni, hogy volt érzéke a műveltség magasabb érdekei iránt, de szellemét fogva tartotta a bürokratikus érdeklődés, valamint a kielégítetlenségnek hiúságból fakadó érzése és a gyűlöleté. Vetélytársával ellentétben erőszakos és kíméletlen volt, viselkedésében és harcában hiányzott belőle az államkancellár bölcs mérséklete és előkelősége. Hiúsága, brutálitása, nagy tekintélye, s mindezek mellett a fölény hiánya szellemi alkatában, gondviselésszerű férfiúvá avatták egy kamarilla képviseletére. Híveinek tábora bizonyára felülmúlhatta az államkancellár segédcsapatait ; őt támogatták az uralkodócsalád legtekintélyesebb tagjai, köréje csoportosultak a monarchia legelőkelőbb arisztokratái, elvük képviselőjét tisztelték benne a jozefinista bürokraták, akiket főleg egyházpolitikai nézeteivel tudott megnyerni s pártfogására számítottak a liberálisok osztálykülönbség nélkül, továbbá az intelligencia jórésze, mert tőle várták Metternich elvi könyörtelenségű konzervatizmusának ellensúlyozását.

Kolowrat meggyőződéssel vallott felfogása a monarchia hivatásáról és hatalmi szükségleteiről szöges ellentétben állott Metternich felfogásával. (Nyugodtan lehet meggyőződésről beszélni, mert semmi nyoma annak, hogy csupán az államkancellár elleni harc késztette volna ugyanazon elv következetes hangoztatására.) Metternich nem ismerte a monarchia anyagi helyzetét kellőképpen ; európai látkörű nagyhatalmi politikát sürgetett, a nélkül, hogy számolt volna a nagy hadsereg eltartásából és az intervenciókból származó terhekkel. Joggal mondották ellenségei, hogy ő a monarchiát Európa börtönőrének akarja megtenni. Kolowrat jóval alaposabb pénzügyi és közigazgatási ismeretek birtokában azt követelte, hogy a monarchia hagyja magára Európát és mindenekelőtt belső bajai orvoslására törekedjék, szállítsa le hadserege létszámát és hozza rendbe a pénzügyeit. Sok igazság volt mindabban, amit az államkancellár ellen felhozott : hogy a merev

mozdulatlanság és a bajonettekre alapított uralom csak sietteti a forradalmat, a helyett, hogy feltartóztatná; hogy a monarchia erőforrásai egyszer teljesen kimerülhetnek, s akkor a tömegek, jólétük megsemmisültével, mozgásba jönnek, az intelligencia pedig a hűbéri osztályok ellenében fogja kihasználni a népszenvedélyt. Ellenben baj volt, hogy mindez csak elszálló szó maradt; nemcsak azért, mert Kolowrat legyőzhetetlen ellenállásra talált, hanem elsősorban azért, mert neki sem volt teremtő gondolata. Mindenesetre más, Ferdinándnál magasabb szellemi színvonalon álló és akaratát érvényesíteni tudó uralkodó szerencsésnek mondhatta volna magát, ha két befolyásos tanácsadójának politikai elgondolása ekként kiegészíti egymást, de az adott viszonyok mellett a politikai harcnak a kormány kebelében anarchiára kellett vezetnie.

Kübeck.

Az a kevés államférfiú, akinek megadatott, hogy a két vetélytárs mellett némi befolyást gyakoroljon a monarchia sorsára, minden tehetségével és becsületességével sem tudta feltartóztatni az anarchiát s a belőle eredő forradalmat. Érdekes tünet egyébként, hogy legjobbjaik általában az államkancellár személyével rokonszenveztek, még akkor is, ha elveik nem mindenben egyeztek meg ennek megkövült rendszerével, mert elriasztotta őket Kolowrattól a csehországi arisztokráciának, a «nepotoknak» előtérbe nyomulása, de a belügyminiszternek erőszakos, sokszor kiszámíthatatlan egyénisége is, amely élesen elütött az államkancellár fínom, kiegyensúlyozott személyétől. A kornak kiválóan eredményes, tiszteletben és közbecsülésben álló politikusa Kübeck volt. A vezető államférfiak között az egyetlen, aki nem volt arisztokrata származású, sőt nagyon szerény viszonyok között nőtt fel, s tanultságával, képességeivel és szorgalmával küzdötte fel magát a hivatalnoki pályán. Pályafutása szépen indult; alig 34 éves korában már referens volt az államtanácsban, s mint elismert szaktekintély a pénzügyek terén, résztvett az osztrák Nemzeti Bank felállításának

előkészítésében. Vezető állásba azonban csak Ferenc halála után került, amikor hanyatlóban volt már régi lendülete: 1839-ben a legfőbb számvevőszéknek, 1840-ban pedig az udvari kamarának (pénzügyminisztérium) lett elnöke. Az ő nevéhez fűződik a rendszer néhány nagy alkotása, így az osztrák államvasutak megteremtése s a távíróhálózat kiépítésének kezdeményezése.

Több jelből arra lehet következtetni, hogy Kübeck, a morvaországi polgári születésű hivatalnok, jozefinista szemmel vizsgálta a birodalom politikai és társadalmi problémáit, sőt lelke mélyén az összállam gondolatához közeledhetett már a reformkorszak folyamán. Mint a monarchia pénzügyeinek vezetője, lehetetlennek tartotta a birodalom anyagi orvoslását Magyarország kiadósabb hozzájárulása nélkül; igaz viszont, hogy Kolowrattal ellentétben gondolt a lakosság anyagi jólétének emelésére is s ezért később megértéssel közreműködött a közös vámterület előkészítésében. A magyarság politikai törekvéseit azonban igen kedvezőtlenül ítélte meg; főleg a nemzetiségi harc és a királyi jogok elleni küzdelem hívta ki maga ellen jozefinista gyökérből fakadt ellenszenvét. Lelkétől nem volt idegen II. József gondolata, a germanizáló összpontosítás, ami a magyar nemzeti állam elvi ellenfelévé tette.

Hartig, Ficquelmont.

Arisztokrata származása mellett is nagy lelki rokonságot mutat Kübeck-kel Hartig Ferenc gr., akit szintén a monarchia válságos idejében hívtak a kormányzás központjába, hogy erősítse annak állását. Méltó fia volt nagyműveltségű jozefinista atyjának. Miként Kübeck, ő is Morvaországban kezdte meg hivatalnoki működését, aránylag fiatalon referens lett az osztrák-cseh kancelláriánál, utána Belső-Ausztriának, majd a lombard királyságnak lett kormányzója. A régi rendszernek e legnehezebb, igen veszedelmes állásában kitűnően bevált, sőt humánus szellemével és az olasz műveltség iránt mutatott tiszteletével meg is tudta szerettetni magát, úgy-

annyira, hogy 1848-ban — bár későn — őt bízta meg a kormány a lázongó tartomány lecsendesítésével. Gazdag közigazgatási és gazdaságpolitikai tapasztalatok mellett a nemzetiségi kérdéssel is alkalma volt már megismerkedni, amikor 1840-ben Bécsbe került, hogy államminiszterként részt vegyen a monarchia sorsának intézésében. Tekintélye oly nagy volt, hogy a beavatottak benne látták Kolowrat utódját a belügyminiszterségben, s nagy képzettségével, higgadtságával széles államférfiúi látókörével ki is érdemelte ezt a hízelgő ítéletet. Politikai alkata, miként Kübecké és Kolowraté, a jozefinizmusban gyökerezett; politikai elgondolásának és működésének középpontjában a birodalom német jellegének megmentése állott, ha már a centralizáció gondolatáról a körülmények nyomása alatt le is kellett mondania a nemzedékének. Jozefinista szemmel vizsgálta a magyar nemzetiségi törekvéseket és a nemzetiségi kérdés aggasztó tüneteit is.

Mind Kübeck, mind Hartig iparkodott a teremtő munkát szolgálni s mindketten távol maradtak a kormány kebelében dúló pártharctól. Politikai nézeteik inkább Kolowrat felfogásával egyeztek meg, de rokonszenvük az államkancellár egyénisége felé fordult, éppúgy, mint Ficquelmont grófé, a képzett és mélyen gondolkodó diplomatáé, aki viszont Metternich utódjául volt kiszemelve. Valamennyien szívesen látták volna, ha Metternich győz és erős, egységes kormányzat váltja fel a legfelsőbb körökben uralkodó bomlást, de hamarosan be kellett látniok, hogy az államkancellár nem rendelkezik elég eréllyel ellenfele állásának megingatására. Tudták, minek kell következnie, tehát mintegy elveszett állásban küzdöttek a birodalom egységéért és a régi rendszer megmentéséért. Munkájukban néhány tehetséges tanácsos segítségére számíthattak; ilyen volt Purkhart Norbert államtanácsos, a magyar közjogi viszonyok kitűnő ismerője, bátor és egyenes jellemű ember, vagy a nagy jogásztekintélynek tartott Pilgram János államtanácsos.

A magyar tanácsosok és államférfiak.

A magyar tanácsosoknak, Mailáth Györgynek, Somssich Pongrácnak, a politikai vezetésben már azért is ritkán juthatott szerep, mert a közigazgatási és jogi kérdések tárgyalásánál rendületlenül a magyar alkotmányos álláspontot képviselték, aránylag kevés tekintettel az összbirodalom különleges érdekeire. Hasonlóképpen kevés politikai irányító befolyással rendelkezett maga a magyar ügyek véleményezésére hivatott szerv, a Nádasdy Mihály gróf vezetése alatt álló úgynevezett magyar-redélyi értekezlet is. Jellemző módon maga Nádasdy miniszter is csak ritkán vett részt az államértekezletnek fontosabb kormányzati kérdésekben döntő ülésein.

Az államértekezlet, bár egyebekben Ferenc kormányának úgyszólván minden hibáját örökölte, egy tekintetben mégis a mult rendszer fölé emelkedett: valamivel szorosabb kapcsolatot iparkodott teremteni a magyar közélet vezetőivel. A jelentékenyebb kérdések tárgyalásánál nem mulasztotta el a főherceg-nádor megkérdezését, ha véleményét nem is fogadta el irányadónak. József bátyja halála után előbbi helyzeténél jóval kedvezőbb állást biztosított magának, s több ízben megkísérelte nézeteit nagy szívósággal érvényre juttatni, sokszor a kormány ellenére is. Mellette nagy befolyást gyakoroltak a magyarországi kormánypolitika menetére a Mailáthok: Mailáth György államtanácsos, majd országbíró s Mailáth Antal, a későbbi kancellár, az államkancellárnak bizalmas híve. 1840 után kezdette előnyomulását éreztetni az ifjabb konzervatív nemzedék, Dessewffy Aurél, Jósika Samu, Szécsen Antal, akik sok tekintetben új világításba helyezték Metternich előtt a magyar probléma lényegét, valamint Apponyi György gróf, akit — mint a következőkből kitűnik — főleg Kolowrat tüntetett ki bizalmával. Azok a termékeny reformtervek, amelyek közvetlenül a szabadságharc előtt érvényre jutottak a kormány politikájában s amelyeket egyes történetírók szívesen tudnak be Metternich és környezete

érdemének, vagy a fiatalabb konzervatív nemzedék elméjében született meg, vagy annak az energiájából indult el a megvalósulás útján; azonban az államkancellár politikai bölcsességét igazolja, hogy előrehaladott korában is, minden merevsége mellett, megértőnek mutatkozott az ilyen, nemrégen még forradalminak minősített gondolatok befogadására és pártolására. Hasonló megértéssel fogadta Kübeck is a magyar konzervatívek részéről kiindult reformtervek nagy részét, az építő, nagyvonalú elgondolásokat, ellenben Kolowrat és köre csak olyan javaslatok iránt tanúsított megértést, amelyek a birodalmi eszmének kedvezve szolgálták a kormány hatalmának erősödését s alkalmasak voltak a magyar nemzetiség fejlődését kedvezőtlenül befolyásolni. Az egyes kérdések megvitatása mögött a modern magyar konzervatív gondolat vívta harcát a centralista és germanizációs hagyományokat kegyelettel őrző jozefinizmussal, a harc eredménye azonban heterogén tényezőktől, a magyar liberális ellenzék előtérbe nyomulásától s a miniszteri vetélytársak erőviszonyaitól függött.

Sedlnitzky.

Ez a mélyreható, az előbbi megkövesedés után jóleső életet lehelő mozgás érintetlenül hagyta Sedlnitzky József gróf rendőrminisztert, a kornak egyik jellegzetes emberét. Talán nem véletlen dolog, hogy ő is Morvaországból indult el hivatalos pályájára s magas közigazgatási állások betöltése után, 37 éves korában (1815) a rendőrminisztériumnak alelnöke, két évvel később az elnöke lett. Érdekes, hogy a régi rendszernek ezt a leggyűlöletesebb tevékenységet képviselő emberét még liberális ellenségei is gyűlölet helyett megértő lenézéssel emlegetik, nem vitatnak el tőle bizonyos jóindulatot s minisztériuma botlásait inkább szelleme korlátoltságából magyarázzák. Állítólag sokoldalún képzett ember volt s meleg szíve sugallatára szülőföldjének nagy jóltevőjévé vált. Titokban, humánus szemérmességgel, arra fordította minden anyagi erejét, hogy segítse az elesetteket, az árvákat, öz-

vegyeket, betegeket, sokgyermekes családokat s ő, akit oly nagy felelősség terhel a birodalom szellemi életének elsekélyesedéséért, patronusa volt az éhező diákoknak, alapítója a troppaui gimnázium múzeumának. Ez a szeretetreméltó, barátságos ember, aki annyi gyűlöletet halmozott nevére, óvakodott attól, hogy a politikai életben vezető szerepre törekedjék; megelégedett Ferenc és Metternich, később Kolowrat kíváncsiságának kielégítésével. Elvtelenségében és korlátoltságában is megmaradt a jozefinizmus korcs hajtásának. Ítélőképességének hiányai elzárták előle a magyarországi helyzet tiszta képét s gyanakvóvá tették minden mozgás, minden szellemi áramlat iránt. A birodalom szlávjai pártfogójukat látták benne; kétségtelenül észrevehető rokonszenvvel viseltetett a szláv kultúra fejlődése iránt, de nála is, mint Kolowratnál, a szláv-rokonszenvenek határt szabott az összbirodalom és a rendszer érdeke. Ferenc halála után bizonyos petyhüdtség jellemzi minisztériumának működését; már Ferenc korában is hajlott az ügyek hevertetésére, a század negyedik évtizedének végén pedig igen fontos, elvi jelentőségű véleményezésekkel néha évekig késlekedett s ekként egyik előmozdítója lett a kormányzás tehetetlenségének.

A fentebb jellemzett férfiakra volt bízva a nagy monarchia sorsa tizenhárom sorsdöntő éven át. Mint jellemzésükből kitűnik, nem volt közöttük egyetlen vezetésre hívatott államférfi sem, akiben szellem, erély és emberismeret munkakedvvel párosult volna, akiben a birodalom problémájának felismerése mellett megértés lett volna az életet, a fejlődés ritmusát szabályozó erők működése iránt. A magyarság körében kialakult s manapság is uralkodó, kedvezőtlen összképpel ellentétben el kell ismerni, hogy a monarchia sorsának intézői a reformkorszakban, kevés kivétellel, magas erkölcsi színvonalon álló, képzett és jóindulatú, kötelességtudó férfiak voltak, de nem alkalmas egyéniségek a régi rendszer megmentésére. Szembeötlő vonásuk a magyarországi politikai viszonyok felől való tájékozatlanságuk; nem volt köztük senki, aki a

birodalom problémáit össze tudta volna egyeztetni a feltartóztathatatlan magyar fejlődés következményeivel. A monarchiát igazgatták, ha kellő egyöntetűség nélkül is, de nem kormányozták. Clam Martinitznak még sikerült rövidre szabott pályáján a hadsereg szellemét emelni, de az államigazgatás egyéb ágaiban lassúság és fennakadás mutakozott, a beállott hanyatlás tünetei. Az elégületlenség nőtt Ausztriában is s főleg az intelligencia körében mind bátrabban jutott kifejezésre; a kormány vezetése nélkül maradt Magyarország pedig a nemzeti állam kifejlődésének irányában haladt, kevés tekintettel a birodalom érdekeire. Pedig — hangsúlyozva kell ezt ismételni — volt jóakarat a kormányban, volt bizonyos rend, igazságérzet és emberiesség a közigazgatásban, a tömegek anyagi érdekeivel is valószínűleg többet törődtek Bécs elaggott államférfiai, mint sok későbbi liberális kormány, de mit ért mindez, ha maguk a vezető körök is elvesztették már hitüket a rendszer jövőjében, ha nem volt uralkodó s nem volt egység a központban. Hogyan lehetett volna tekintélye olyan kormánynak, amelynek egyik vezető tagja állami színpadon kigúnyoltatta a másikat, mint Kolowrat tette Metternich-hel? Ebben a bomladozó világban csak a magyar konzervatívek tudtak még termékeny gondolatokat hozni s csak ők nem vesztették el hitüket és tetterejüket. Egyes felvilágosult kormányférfiaktól támogatott ösztönzéseik — a birodalmi eszmének szilárdabb talajra fektetésére, valamint a magyar politikai és társadalmi kérdések megoldására — a régi rendszer legértékesebb megnyilatkozásai közé tartoznak. Sikertelenségük megértetésére elég röviden ismertetni a magyrországi kormányzat fokozatos megbénulását, mint a régi világbeli rendszer elhalásának egyik jellegzetes tünetét.

Metternich erőteljes politikával való kísérletezése.

Ferenc halálakor egy évtized múlt el már azóta, hogy Metternich első ízben megállapította a forradalom meg-

érkezését a magyar földre. Ez az állandó félelem a forradalom rémétől fokozott mértékben éreztette hatását, amint Ferenc nem tartotta többé kezében a kormány vezetését. Igaz, az idők nem voltak alkalmasak arra, hogy megnyugtassák az államkancellár beteges érzékenységét minden mozgás, szerinte «forradalmi szellem» iránt. Sokáig gyanakvóvá tette őt a lengyel forradalom menekültjeinek rokonszenves fogadtatása, rejtegetése a Kárpátok déli lejtőin. Annál nagyobb bizalmatlansággal figyeltette a szerencsétlen menekültek bolyongását, mert közöttük csakugyan népszerű volt, mintegy nemzeti jellegűvé vált az európai forradalom kirobbantásának a gondolata.

Metternichnek egyébként úgyszólván rögeszméjévé vált, hogy a forradalmi szellemet egy központból táplálják és irányítják egész Európában, s az ő hivatása ezt a vészes szervezetet megsemmisíteni. Magyarországon is állandóan forradalmi szellemet szimatolt s elágazásai, európai összeköttetései után kutatott. Élénkké vált gyanúja, amikor Mazzini fellépett az «Új Európa» gondolatának terjesztésével. A nagy olasz agitátornak Magyarországról írott cikkei és egy magyar országgyűlési követhez intézett — válasz nélkül maradt — levele már azt a meggyőződést keltette benne, hogy van «Ifjú Magyarország» is, vagyis szervezett magyar forradalmi mozgalom. Jóllehet az ország távol állott az ilyen birodalom-veszélyes törekvésektől, az államkancellár nem tudta többé visszanyerni a biztonság érzését. Eltűnt Ferenc, s vele eltűnt az érzés Bécsben, hogy a rendszer megingathatatlan talajon éli elvénhedt életét. A kormány ráeszmélt, hogy megnőtt a felelőssége.

A féltében éneklő gyermeknek a meséje jut önkéntelenül mindenkinek az eszébe, aki Metternich kijelentéseit olvassa a radikálisok sötét terveiről, Magyarország forradalmasodásáról, az országban lappangó összeesküvésekről, ami ellen csak egy orvosszer van : a kormány erőteljes fellépése, nehogy félénknek tűnjék fel és ez a tévhit általános felfordulásra vezessen. Ennek a megokolatlanul aggályoskodó, rémeket látó lelkiéletnek a gyümölcsei voltak a magyarországi politikai perek, ennek lett áldozata Wesse-

lényi Miklós báró éppúgy, mint pár szerencsétlen jurátus és Kossuth Lajos. Főleg a Kossuth elleni per tanulságos, mert megrendezése Metternich műve volt. Beült hálójába, mint barátai a pókok s a rendőrség segítségével gondosan előkészítette a fiatal közíró elfogatását ; ugyancsak gondosan figyelte a per menetét is, sőt azt tanácsolta, hogy az olasz felségárulási perek szakértője, Pilgram államtanácsos, vonassék be a tanácskozásokba, mert valószínűleg értékes nyomokra fog bukkanni a nemzetközi forradalom vezetőinek és szálainak felfedezésére.

A rendőrség mellett, de tudatosabban és több elvi meggyőződéssel, elsősorban a katonaság kívánta a rend és nyugalom helyreállítását Magyarországon, s nem késett a kormány tudomására hozni minden tünetet, ami a közhatalom tekintélyének hanyatlására mutatott. Legaggasztóbb jelenségnek a törvényhatóságok zabolátlanságát és ellenzéki megnyilatkozásait tartotta, a királyi hatalom gyengülésének jeleit. Aggasztónak látszott a megyék levelezése, az ellenzéki szellemű Pest megye irányító befolyásának megszilárdulása, a felfordulással fenyegető deputációzások, az országos közigazgatási szerv (a helytartótanács) működésének erőtlensége : mindez előjele annak, hogy erőteljes felsőbb vezetés hiányában az ország annyi ellenzéki respublicára oszlik, ahány megye erejének tudatára ébred.

A kormánypolitika elveinek meghatározása. József nádor és Mailáth Antal.

A fenyegető bomlási tünetek hatása alatt határozta el magát elsőízben a kormány, 1836-ban, hogy lefekteti a Magyarország kormányzására vonatkozó elveket, azaz kormányprogrammot dolgoz ki. A programm kidolgozásához a régi konzervatív nemzedék két vezető személyiségének, József főherceg nádornak és Mailáth Antalnak a javaslatai szolgáltatták az alapot. Jellemző a kormányszervek felfogására, hogy az itt összegyüjtött elvek még úgyszólván kivétel nélkül közigazgatástechnikai természetűek. A megyék ellenzéki szellemének letörésére olyan eszközök hozat-

tak javaslatba, mint megbízható, kormányhű főispánok kinevezése, a kamarai hivatalnokok utasítása, hogy jelenjenek meg a megyéjükben s ott szólaljanak fel a kormány érdekében, a gyűlések szigorú megfigyeltetése a rendőrminiszter bizalmasai által, a püspökök felkérése, hogy vessék latba tekintélyüket a kormány iránti engedelmesség betartására, a visszaélések megszüntetése a törvényhatóságoknál stb. Ha a kormány az 1832—36-i országgyűlés tanulságai után is azt hitte, hogy ilyen eszközökkel helyreállíthatja a rendet Magyarországon, az ellenzék működésének jogosultsága nem vonható többé kétségbe. Mailáth Antalnak volt csupán messzebb tekintő javaslata ; azt ajánlotta ugyanis már az első alkalommal a kormánynak, hogy az anyagi érdekek pártolásával iparkodják a nemzet figyelmét elvonni a meddő politizálástól. E későbbi, eredményesnek igérkező kormánypolitika vezető elve kellő időben megszületett tehát egy magyar elmében ; késő megvalósításáért a kormányt terheli a felelősség, mert megelégedett a végeláthatatlan tanácskozásokkal — Metternich lelkiismerete megnyugtatására szinte divatba hozta az ilyen programmatikus jellegű értekezleteket — de nem tudta elszánni magát termékeny munkára, a reform kezdeményezésére.

József különösképpen két bölcs politikai elvet ajánlott a bécsi vezetők figyelmébe : maradjanak meg a törvény talaján és tartózkodjanak az erőszaktól, nehogy az ország közvéleménye felháborodjék. Ezentúl minduntalan hivatkozott is a kormány törvényes állásának kifogástalan voltára, de megállapithatólag csak a birodalom helyzetének kényszere alatt követte ezt a politikát. A tapasztalt nádor második tanácsa hatás nélkül maradt egyelőre, mert a kormány megfélemlítéssel igyekezett fenntartani a rendet mindaddig, amíg volt némi bizalma az erejében. Ez a politika idézett elő kormányválságot Magyarországon, ezért neveztette ki a korlátoltan apolitikus, de erélyes Pálffy Fidél grófot kancellárnak és befolyásolta a politikai perek menetét. 1839-ben megbukott ez a politika, mert a kormánynak anyagi és erölcsi állása nem volt eléggé erős.

hogy negatív eszközökkel biztosítsa az ország nyugalmát. Ezt talán Ferenc sem tudta volna többé megtenni. Mailáth Antal kancellári kinevezésével új, békülékenyebb és termékenyebb politikát kezdeményezett a kormány.

Mailáth Antal programmja.

Mailáth Antal műveltségének és elfogulatlan éleslátásának volt köszönhető a kormányzási feladatok újabb meghatározása, a reformgondolatok felkarolása. Az új, pozitív természetű javaslatok a társadalmi élet szerves javításával kívánták a nemzet megnyugtatását elérni. Ilyen reformok lettek volna : az iskolaügy javítása, ipariskola felállítása, a papnevelés felkarolása, az elszegényedett, nyomorúságában forrongásra hajló kisnemességnek az ipar felé terelése, a földbirtokok megsegítése bankok és takarékok által, a katonai terhek megváltása és a polgári osztály helyzetének rendezése. Ez az okos, a társadalmi szükségleteknek megfelelő programm 10 évvel előbb, Széchenyi fellépésekor, még mérföldkövet jelentett volna az ország fejlődésében, 1840-ben azonban már túlnőtt rajta a nemzetnek jobb jövő utáni vágya, de még mindig nagy tett lett volna és a kormány erkölcsi állását jelentékenyen megjavítja, ha a Mailáth által ajánlott szellemben hozzálát a kitűzött feladatok elvégzéséhez. A programm benyujtását azonban nem követte cselekedet. Ebben a rohanó, izgalmakkal teljes korban addig várt a kormány, amíg a jövőt munkáló erők félretolták a régi történeti elemeket a közélet minden terén, törvényhozásban, ítélkezésben, közigazgatásban, amíg az önsegélyre utalt autonómiák keretében megkezdte a nemzet a törvényhozás elé tartozó feladatok megoldását, elkezdte saját anyagi helyzetének javítását s erkölcsiségének a nemzeti nyelv homloktérbe állításával autonóm módon való emelését.

A kormány meg sem kísérelte a kormányzást. Nem okult a régebbi országgyűlésekből, magukra hagyta a híveit, úgyannyira, hogy — csak egy példát idézzünk — magas méltóságok sem voltak tisztában társadalompolitikai nézeteivel. Bár régen érezte a hiányát, mégis elmulasz-

totta szervezete kiépítését a törvényhozásban és a megyei igazgatásban, engedte, hogy képviselőinek a tekintélye felsőbb támogatás hiányában megsemmisüljön, s rendszere főelemét, a beteg társadalmi rend orvoslását, átengedte a rendi kezdeményezésnek. Egyetlen vágya a nyugalom volt — az elaggás jele. Még arra is képtelen volt, hogy az érdekében tett javaslatokat megszívlelje. Magyarország politikai viszonyai képezték a legnagyobb gondját, de amikor József nádor gazdag tapasztalatai alapján 1841-ben tanácsokat adott az elkövetkező országgyűlésre, irata hat évig feküdt elintézetlenül, s már a forrdalom küszöbén állapította meg Hartig, hogy sok minden másként történik, másként alakul a kormány helyzete Magyarországon, ha a főherceg javaslatait kellő időben megszívlelik. Idáig hanyatlott már a kormányzás, hét évvel a forradalom előtt. Nagyon igaza volt Metternichnek, mikor baljós sejtelemnek adott kifejezést és a tett szükségét hirdette ; az azonban, amit ő kívánt és sürgetett : a királyi tekintély helyreállítása országgyűlésen és megyében, az országgyűlés kinövéseinek lenyesegetése, a magyar ügyek lelkiismeretesebb tárgyalása a kormány központjában, mindez egy mentőprogramm megvalósításának feltétele lehetett csak, de nem volt maga a programm.

A kormánynak, főleg Metternichnek, ezekben az években az volt az egyetlen érdeme, hogy felismerte az összeomlás közeledtét. Azonban míg Metternich elsősorban a társadalmi rendet fenyegető veszély elhárítására gondolt, mások, akiknek látását jozefinista elveik vagy ügykörük kiválóan a birodalom problémái felé irányították, ezeket tartották jelentősebbnek és tették meg a kormánypolitika tengelyének. A régi rendszerben az uralkodó személye volt a birodalom egységének leghatékonyabb biztosítéka, s Ferenc még erélyesebben alkalmazta királyi jogkörének eszközeit, hogy ezt a nagy feladatot a maga módján elvégezze. A helyzet 1840 körül különösen veszélyessé vált. A magyar nemzeti állam kiépítése egy vonalban haladt a kormány tekintélyének hanyatlásával ; a magyar politikai, társadalmi és nemzetiségi mozgalmak ellensúly nélkül

gyakorolhatták tehát befolyásukat a birodalom berendezkedésének jövőjére.

Az ifjú magyar konzervatívek látóköre birodalmi volt, mint már Széchenyié is. E vonásuk képesítette őket, hogy a magyar nemzeti és birodalmi érdekek összeegyeztetésére utat mutassanak a kormánynak. A régi rendszer ókonzervatív tanácsadóival tulajdonképpen már 1840 körül megbukott, a következő évek arasznyi tartama alatt a fiatal konzervatívek nyomták rá bélyegüket a kormány politikájára, ez az ő korszakuk. Megemlítésre méltó, hogy a reformkorszak történetének tárgyalásában működésük általában mostohább méltatásban részesült, mint bátorsága és nagyvonalúsága következtében megérdemelte volna.

Az erélyes politika bukása. Mailáth Antal korszaka.

Hároméví kísérletezés Ferenc politikájának hagyományával, az erős kéz politikájával, meggyőzte a kormányt segédeszközei elégtelenségéről, meggyőzte, hogy ilyen úton nem tudja feltartóztatni az ellenzéki szellem terjedését. A kényszerűség rávezette, hogy megfogadja József intelmét, mert a politikai perek következményei megmutatták, hogy ilyen módszerrel csak újabb izgalmat hoz a közéletbe, ellenben megfélemlíteni nem tudja a liberalizmus útjára tért ellenzéket.

Új mesgyén kellett tehát elindulni, de új vágányokra, új eszmék kidolgozására hiányzott minden képesség a kormányból. Pedig a magyar fejlődés sok tekintetben másként alakulhatott volna, ha a vezető körök védőszárnyuk alá veszik a kibontakozó reformszellemet. A megismerés feltételei nem hiányoztak ; Metternich hidegebb, elméletibb géniusza eljutott ugyanarra a következtetésre, amelyet Széchenyi lángesze egy évtized előtt kitermelt. Mindketten azt vallották, hogy a kormány támogatása vagy legalább jóindulatú elnézése nélkül a magyar nemzeti reform tétova lépteket fog tenni, mert nem lesz elég erkölcsi ereje nemzeti programmja megvalósítására két veszélyes ellenfél, a kormány és a felébredt kisebbségek ellenében, de nem lesz ereje az ország anyagi virágzásának és műveltségének eme-

lésére sem, ha a monarchiának pénzügyileg erősebb fele, az osztrák gazdasági élet, az uralkodó közvetítésével nem támogatja a kifejlő társadalmi mozgalmakat. A tények vizsgálata azonban arra a megdöbbentő eredményre vezet, hogy a kormány minden jóakarata mellett sem volt már alkalmas az irányítás szerepének betöltésére; tanácskozott cselekvés helyett, lamentált és nem buzdított, taszíttatott és nem vezetett. Eszméi még olyankor is eredménytelenségre voltak ítélve, ha kedvezőbb viszonyok között igazán gyümölcsözők lehettek volna, mert már születésük pillanatában túlhaladt rajtuk a magyar politika sodró folyama.

A juste milieu.

A régi rendszerrel, a megkövesedett ókonzervatizmussal való szakítás már akkor bekövetkezett, amikor Pálffy Fidélt eltávolította helyéről a kormány. Pálffyt és Cziráky Antal Mózes gróf országbírót túlságosan konzervatíveknek tartotta az ország, utódaikat, a két Mailáthot, a francia politikai élet kedvenc kifejezésével a «*juste milieu*» embereinek. Ez a kifejezés helyes is volt, főleg Mailáth Antal kancellár működésére vonatkozólag. Kinevezéséhez nagy reményeket fűztek Bécsben. Mailáth tapintatát és okosságát dícséri, hogy kitűnő viszonyt teremtett a köztiszteletben álló nádorral. Reviczky kancellársága alatt a nádor állandó támadásoknak, intrikáknak volt kitéve, tekintélye Bécsben csökkent, viszont Mailáth minden lényegesebb kérdésben kikérte a tapasztalt főherceg tanácsát, s nem maradt meg az udvarias formánál, hanem ezeknek a magas helyről jött sugalmazásoknak iparkodott érvényt is szerezni. A szellem enyhébb, békülékenyebb lett. József erőteljes fellépéssel kieszközölte Lajos főhercegnél az amnesztiát a politikai elítéltek számára, Mailáth pedig, sok tapintattal, de határozottan megkívánta a kormány tagjaitól, hogy a magyar közélet vezető ellenzéki embereit ne tekintsék gonosztevőknek, mint Sedlnitzky szerette jellemezni őket. A mélyreható roppant változását mutatja, hogy 1837-ben, Kossuth elfogatásakor, Metternich bizalmasa még szo-

morú szívvel győződött meg róla, hogy terhelő adatok hiányában nem lehet Deák Ferencet is bebörtönözni; két évvel később Mailáth már megkívánta, hogy az államkancellár fogadja udvariasan a Bécsen át utazó Deákot s iparkodjék meggyőzni a kormány alkotmányos felfogásáról és a korszerű reformok iránti rokonszenvéről. Megfélemlítés helyett meggyőzés, alaposabb előkészítés volt az új kancellárnak, mint a kormány hivatalos tanácsadójának az elve; értelmes és jóindulatú követeket akart választatni, fenyegetés helyett jutalmazni és kitüntetni, a lelkeket jóakarat mutatásával megnyerni.

A pozitív reformok korszakának kezdete a kormány részéről ugyancsak Mailáth Antal nevéhez fűződik. Fentebb ismertetett kormányprogrammjában az ország bajainak, a társadalom kóros tüneteinek felismerése jelentette a legnagyobb értéket. Ő mutatott rá első ízben nagy rendszerességgel a megyei igazgatás bajaira, — egyes jelenségekre már mások is felhívták volt a kormány figyelmét — sok műveletlen nemes befolyásoltatására a hangos ifjúság részéről, a szegényebb nemesség radikalizálódására, a meggondolatlan követutasítások kidolgozására és közlésére más megyékkel, aminek eredménye az lett, hogy a *szerves reformok pártja* háttérbe szorult a lármás ellenzék és a külföldről behozott, rosszul megemésztett tanok hívei mögött. Ezzel lekötötte álláspontját a mellett, hogy a megyék vezetésébe bele kell nyúlnia a kormánynak és nem az ókonzervatíveket, hanem a szerves haladás embereit kell támogatnia. Ő képviseli tehát legfelsőbb helyen első ízben a haladó konzervatív politikát, a fiatal konzervatívek elveit, akiktől azonban elválik a módszer meghatározásánál. Ő is erőteljes főispánokra gondol, de nem adminisztrátor-rendszer útján óhajtja az új rendszert megvalósítani, hanem a megüresedések alkalmával, feltűnés nélkül kívánja a cserét végrehajtani; tapintatosabb tehát, mint ifjabb elvbarátai.

Széchenyi után ugyancsak Mailáth az első, aki a fiatal konzervatívekkel egyidejűleg a társadalcm bajaira és a gyógyítás módjaira rámutat, így a birtokos nemesség eladóso-

dására olcsó hitel hiányában, a parasztnemesség kétségbeesett életküzdelmére és a polgárság politikai állásának tarthatatlanságára. Nem kerüli el figyelmét a kormány törekvéseinek kilátástalansága, sem az országgyűlés ősi berendezésének elavultsága a kormány képviseletének és irányító befolyásának tökéletes hiánya miatt, azért rendszeres, mélyreható előkészítést sürget, a tárgyak előzetes megállapítását, az eljárási mód megfontolását, agitációt, a közvélemény megnyerését.

Minden jel arra mutat, hogy Mailáth helyesen látta meg a magyar közélet szükségleteit, helyesen ítélte meg a társadalom nyugtalanságának okait. Gondolatai nem tűntek el többé a régi rendszer kormánypolitikájából, mert rajtuk keresztül találta meg végre a kormány az annyira szükséges összeköttetését a magyar élettel. Utána a fiatal konzervatívek sem tudtak többé sok újat tanácsolni; évek múlva ők is azzal okolják meg a saját reformprogrammjukat s követelik a gazdasági reformot, hogy az anyagi nehézségek ébresztették fel a magyar nemességben az ellenzéki szellemet s a földbirtok megsegítését nyilvánították a a magyar politikai élet leghathatósabb gyógyszerének.

Nem lehetett kétséges, hogy a kormány állása, az egész rendszer, a magyar autonómiák állásával áll vagy bukik. Nem Mailáth és az általa kezdeményezett juste milieu-politika hibája volt, ha a reformokat mégis az ellenzéknek kellett megvalósítania, ha takarékot s annyi más intézményt az ellenzéki izgatás és irányítás teremtett meg, míg a kormány csak arra az utólagos, elégikus megállapításra szorítkozott, hogy ismét megkérdezése nélkül történt egy hatáskörébe tartozó ügy elintézése. A megyék erőteljes vezetése is évekig váratott még magára, amikor az ellenzéki szellem megizmosodott öntudata már úgyis kérdésessé tette az eredményt. A magyarországi reform sorsának ez a váratlan alakulása, többek között egy hihetetlennek látszó okra vezethető vissza: Mailáth javaslata, a «juste milieu» részletes programmja, közel három évig feküdt elintézetlenül a magyar ügyeket tárgyaló államértekezletnél, mert egy rokontárgyú iratcsomót a referens nem tudott meg-

találni. Az ilyen bürokratikus szellem ellen tehetetlen volt a józan ész és a jóakarat.

Talán sohasem kapott előbb a kormány annyi jó tanácsot, annyi buzdítást Magyarországból, mint a forradalmat megelőző 7—8 évben. 1842 elején a nádor figyelmeztette, hogy használja ki az utolsó országgyűlés által keltett jó hangulatot és feléledő bizalmat, igyekezzék kormányozni, ne engedje, hogy a közjogi és magánjogi természetű változások megkérdezése nélkül jöjjenek létre. Csodálkozással lehet beadványából kiolvasni, hogy még ezekben a sorsdöntő időkben sem volt senkisem tájékozva a bécsi központ szándékai és kívánságai felől. Valóban soha többé vissza nem térő pillanat volt az, amikor a magyar élet csak tapogatódzva nyúlt még az önsegély fegyveréhez és sok mulasztást jóvá lehetett volna tenni. Legalább azt kellett volna megszívlelnie a kormánynak, amit József pillanatnyilag várt tőle : rendszert kellett volna kidolgoznia magyarországi politikájára és azt közölni a hatóságokkal, valamint befolyásos híveivel, meggyorsítani a megbénult közigazgatást, Magyarországot a vasútépítés eszközeivel közelebb hozni a birodalom többi részéhez és ekként erősíteni az összetartozás érzését, végül nem tűrni, hogy a veszélyes időkben a megyék hónapokon át főispáni vezetés nélkül maradjanak. Bécsben lelkesedéssel fogadták József figyelmeztetéseit ; megállapították, hogy Magyarországon valóban nem kormányoztak, vagy csak rapszódikusan, s meg is indultak a végtelen tanácskozások, de a tettek magaslatáig ismét nem emelkedett fel a kormány. Egy «szűkkörű» és titkos értekezleten Metternich felolvasott egy hosszú emlékiratot, ezután — ugyancsak hosszasan — kifejtette, hogy a magyarországi viszonyok tarthatatlanok, hogy a törvényhozás, közigazgatás és ítélkezés szerves elemei félretolatnak, tehát a királynak végre konzervatív szellemben kezébe kell vennie a vezetést. Metternich gondolatmenetén félreismerhetetlen a magyar konzervatívek hatása, talán Mailáthé, Dessewffy Aurélé vagy más ifjabb politikusé, de termékeny programmra még ekkor sem gondolt — mint az előzőkben ismertetett javaslataiból is ki-

tűnik. Köteteknél világosabban igazolja a kormány tehetetlenségét, ami az államkancellár hosszas előadása után történt. A «szűkkörű és titkos» értekezlet tagjai hozzászólás nélkül végighallgatták Metternich terjengős beszédét, s azután szétoszlottak azzal, hogy a legközelebbi ülésig gondolkozni fognak a hallottakról. Olyan időkben történt mindez, amikor úgyszólván hétről hétre érkeztek jelentések, hol egyik, hol másik megye törvénytelen határozatairól, Bécsben pedig mindenre méltatlankodással és elméleti fejtegetésekkel feleltek, pedig az új országgyűlés megnyitása már úgyszólván küszöbön állt.

A «juste milieu» hívei a sok csalódás ellenére sem késtek javaslataikat mindig érettebb és rendszeresebb formában terjeszteni a kormány elé. Sajnos, nem lehet meghatározni a szerzőjét annak a sok elmeéllel megírt memorandumnak, amelynek a gondolatmenete kimutathatólag nagy hatást tett Metternichre. Feltehetőleg az új konzervatívok körében, Apponyi Györgyben, Szécsen Antalban vagy Jósika Samuban kell keresni a bátor és okos írót. Sok értékes eszme valósult meg javaslataiból, így a főispáni jogkör kiaknázása a rendszer érdekében, de szinte még értékesebbek a papíron maradt elvek, nevezetesen a törvényhozás reformjára vonatkozók. Mennyi igazság volt megjegyzéseiben, mennyire a magyar konzervatívek vox populi-ját fejezte ki az országgyűlés szervezetéről mondott kritikája, mennyire észszerűtlen volt, hogy a törvényhozás a kötő erejű követutasítások következtében tulajdonképpen 52 megye végrehajtó szervévé lett; mennyi okosság nyilvánult abban a kívánságban, hogy a követeket több országgyűlésre válasszák, szabad szavazati joggal s szüntessék meg megyék visszahívási jogát; mennyire megszilárdította volna a kormány állását az országgyűléseken, ha biztosítani tudja a polgárság és a káptalanok szavazati jogát, ha a kerületi ülések helyett áttér a parlamenti bizottságok rendszerére s megakadályozza az ifjúság terrorját. A gondolatok nagy része nem volt új, nem is először került a kormány elé, mégis hatniok kellett világosságukkal és rendszerességükkel. Sokáig kísértenek a még

bécsi államférfiak véleményezéseiben, de nem valósulnak meg, bár az ellenzék ellenállásával sem kellett a kísérletnél számolni.

Az 1843—44-i országgyűlés hatása a kormány politikájára.

Két-három évi megfeszített munka eredményeként a «juste milieu» emberei annyit mégis elértek, hogy a kormány, kilépve terméketlen negatív állásából, elfogadta reformprogrammjukat. Roppant haladás a tíz évvel előbbi állapotokhoz képest. A két Mailáth, a kancellár és az országbíró, együttesen dolgozta ki az 1843-i országgyűlés számára azt az értékes munkatervet, amelyet Metternich «gyönyörrel olvasott», Hartig és Kübeck pedig rendszeres alakba öntött. Azonban az eszmék erejében mégsem bíztak eléggé a kormány köreiben, s most már másodízben folyamodtak a korrupció kétélű fegyveréhez, főleg a szegényebb mágnások megvételéhez, azzal nyugtatva meg lelkiismeretüket, hogy az ellenzék is ilyen eszközökkel dolgozik.

Az ellenzék volt az úr az országgyűlésen. A rendek elutasítón ellenséges magatartása mérhetetlen csalódást okozott mindazokban, akik még bízakodtak a kedvező fordulatban. Metternich, aki valóban nagy jóakarattal készítette elő a reformok ügyét, egy időre elvesztette minden bátorságát. Különösen az hatott reá kínosan, hogy a külföldi újságok alig titkolt kárörömmel írtak az ifjúság kihágásairól, mint a rendszer gyengeségének jeleiről. Kétségtelenül ekkor keletkezett az a meggyőződése, hogy immár a monarchia hatalmi állása és tekintélye követeli a rend és nyugalom helyreállítását. Főleg a nemzetiségi és a vallási küzdelmeknek, mint a külföld érdeklődését különösebb mértékben lekötő anyagnak, gyökeres elintézését sürgette erőteljes és következetes politika segélyével. Volt ebből nyeresége a magyar ügynek is, mert a vegyes házasságoknak sok vitát felidéző kérdése, valamint a magyar államnyelv kérdése is kielégítő elintézést nyert, viszont a horvátországi pánszlávizmus is bizonyos fokú rehabilitálásban részesült, éppen elvi ellenségének, Metternichnek javaslatára.

Kolowrat kárörömmel állapította meg a magyarországi politika sikertelenségét, egyúttal vetélytársa kudarcát, aki bizonyára nem ok nélkül iparkodott legalább ezen a téren kiragadni a vezető irányítást szláv rokonszenvéről ismert ellensége kezéből. Szigorúbb, de helyesebb kritikát az utókor történetírója sem tud papírra vetni, mint a belügyminiszter tette 1844-ben, világos vágással az államkancellár ellen: Növekednie kell Magyarországon a zavarnak, ha éveken át nem kormányozzák; írnak, — célzás Metternich számtalan terjengős memorandumára — megbízást adnak, de nem hajtják végre, tárgyalnak, de nem cselekednek; csupán azon iparkodnak, hogy az országgyűlést, ha engedmények árán is, befejezzék s ekként újabb három évig, az újabb országgyűlésig, nyugton lehessenek; a legkisebb tartománynak is zavaros állapotok közé kell jutni ilyen vezetés mellett; «Magyarországot kormányozni kell», az állandó jelszó: adja Isten, hogy ez mihamarább megtörténjék. Kolowrat kétségtelenül szívesen látta volna, ha az országgyűlést eredmény nélkül szét kell küldeni s a helyzet a szakításig kiélesedik; Metternich azonban jóakaratú türelemmel tovább kísérletezett, s 1844 júliusában újabb, Mailáth Antal kancellárból, Szögyény László udvari tanácsosból és Jósika Samuból álló bizottságnak adatott megbízást, hogy lehetőleg rövid időn belül dolgozzon ki tervezetet a Magyarországon követendő kormányzási rendszer számára.

A fiatal konzervatívek előtérbe nyomulása. A rendszer áttérése a pártpolitikai alapra.

Első ízben jutottak ez alkalommal a fiatal konzervatívek hivatalosan is irányító szerephez, kitűnő párthívük, Jósika Samu személyében.

Az úgynevezett adminisztrátor-rendszer létrejöttének ismerete sok tekintetben fokozott jelentőséget ad a régi régime ez utolsó nagyszabású kísérletének, amellyel tekintélyét Magyarországon helyre akarta állítani. A magyar tagokból álló bizottság által 1844. szeptember 10-én kidolgozott kormányzati és közigazgatási elvek közül

csak a kisebbik rész valósult meg, az sem kifogástalanul, bár a birodalom és az ország helyzetével egyaránt tisztában levő, mélyen gondolkodó konzervatív körök kívánságainak voltak kifejezései, az öregebb, tapasztaltabb nemzedéké éppúgy, mint a tettrevágyó fiatalságé ; a kancellár ugyanúgy gondolkodhatott, mint a nádor és az országbíró, vagy Szécsen Antal, Apponyi György és a nyugati parlamentarizmussal ismerős elvbarátaik. Dessewffy Aurél eszméinek virágbaborulását jelentette az új javaslat, időszerű konzervatív reformprogramm összeállítását, amelynek számos eleme különböző változatokban már évek óta a kormány előtt feküdt. Ha volt némi igazság abban a sokat hangoztatott kijelentésben, hogy az ország nagy része a konzervatív értelemben vett rend helyreállítására vágyakozott, akkor az erkölcsi jogosultságot sem lehet elvitatni a javaslattól.

A magyar konzervatívek által javasolt reform sokkal szervesebb és átfogóbb volt, mint a törvényhozás sejthette, amikor a kormány erélytelensége és gyökeres változtatásoktól való rettegése végül nagy részét lenyesegette. Összes elgondolásaik törvényes alapon álltak s a magyar viszonyokat az európai szellem fejlődésének távlatából bírálták el, megmagyarázva ekként e viszonyoknak, ha nem is jogosultságát, de legalább az általánosan észlelhető mozgalmakkal való összefüggését és kialakulásuk ritmusát. A tekintély elleni harc, a patriarchális kormányzás elutasítása, az önkormányzat kiterjesztésére való törekvés, a történeti fejlődés talajának elhagyása és idegen elméletek felkarolása, az ifjúság előretörése, az újítási vágy, az ellenzékieskedésre való hajlam, rosszul megemésztett demokratikus tanok istenítése, elégedetlenség a fennállóval : a magyar fejlődésnek mindezek a jelenségei a nagyműveltségű bizottsági tagok szemében egyben a kor általános politikai tünetei ; ezért emelkedik a kormány küzdelme ellenükben elvi, európai jelentőségre. A hangulatra jellemző azonban, hogy a két legbefolyásosabb magyar politikus, a nádor és a kancellár, maguk is kételkedtek abban, vajjon a rendszer gyökeres változása meg-

hozhatja-e a várt eredményt, a «mulasztási bűnök» után. Mindketten alig leplezett keserűséggel mutattak rá, hogy évekkel előbb figyelmeztették a kormányt hasonló intézkedések szükségességére, amikor az ellenzéki szellemnek még nem volt olyan átütő, minden akadályt elsöprő ereje, mint 1844 végén, azaz amikor Magyarország még távolról sem érezte oly határozottan anyagi és szellemi téren való elmaradottságát, gyors segélyre való igényét. Mintha azt lehetne véleményükből kiolvasni, hogy maguk is megértik és jogosultnak tartják bizonyos fokig az ellenzék működését. Mivel azonban nem lehetett kétségük az iránt, hogy kormányzás hiányában az ország csakugyan anarchia felé halad, nem juthatott eszükbe a kormány fellépésének időszerűségét kétségbevonni.

Két jellemző sajátsága volt a magyar konzervatívek munkálatának : rendszeressége, a kormányzás és a közigazgatás minden terére való kiterjeszkedése s feladása annak a régi elvnek, hogy a kormány pártokon felül áll, tehát pártok nélkül kormányozhat. Ellenkezőleg, jól megszervezett és felülről irányított konzervatív párt megszervezésében vélték megtalálhatni azt az eszközt, amelylyel a régi rendszer esetleg még helyreállíthatná a tekintélyét. A Mailáth-féle bizottság szerint is alulról, a közigazgatási szervek rendjének helyreállításából kellett kiindulnia a változásnak. A széleskörű helyhatósági jogok természetes ellensúlya a király bizalmi embere, a főispán volt, a legtöbb baj keletkezésének a főispánok hanyagsága volt az oka. Tehát a vígasztalan állapotok megjavítására a bizottság szerint az lett volna az első lépés, hogy a megye legfőbb ellenőrzője lakjék a székhelyén, szentelje magát csakis ennek a feladatának, más hivatalt ne vállaljon, elnököljön személyesen a közgyűléseken, ellenőrizze a megyei törvényszékek működését és a pénztárakat, tekintse meg az utakat és építkezéseket, hallgassa meg a községek panaszait, vizsgálja felül a közterhek elosztását, szóval legyen a megyei közigazgatás irányítója, az elnyomottak támasza, a «jóérzelműek» központja, a megyei tisztviselők működésének ellenőre, iparkodjék társadalmi

úton is befolyást gyakorolni a gondjaira bízottakra, egyesítse a megfélemlített kormányhű elemeket, szálljon szembe a túlzó liberális párt üzelmeivel, s minden megengedett erkölcsi és jogi eszközt használjon fel lojális többség megteremtésére. Felfelé, a kormánnyal szemben, szintén rendezni óhajtotta a javaslat a főispán állását: az ő ajánlására adják a kitüntetéseket, a gyűlésekről ő tegyen alapos jelentéseket, minden fontos ügyben a kormány utasítása szerint járjon el, a választásoknál ugyancsak igyekezzék a kormány óhajait megvalósítani, s feleljen az adóbehajtásért és a megye rendes vezetéséért; viszont a régi főispáni fizetés nyolc-tízszeresére emelkedett volna, méltóságukkal járó kiadásaik fedezésére, s csupán tőlük és a kormánytól függő titkárt rendeltek volna ki melléjük.

Íme, az adminisztrációs rendszer gondolatának megszületése és részletes kifejtése.

Az egykorú közigazgatási állapotok mellett kétségtelenül gyökeres változást jelentett ez a javaslat. Jellemző vonása a főispáni méltóság politikai hivatásának kidomborítása, mert ezentúl egy politikai pártnak, a kormánypártnak lett volna szervezője és irányítója. Feltűnő még, hogy a jövőben fokozott mértékben lett volna köteles a társadalmi kérdésekkel foglalkozni, — olyan kívánság ez, mely Ferenc korában is ismételten felmerült. Jellemző, hogy az ugyancsak Mailáth kancellár bevonásával, Kübeck és Hartig miniszterekből alakított felülvizsgáló bizottság milyen éles szemmel vette észre a főispáni méltóság állásában beállott változást, a közjogi méltóságtól a hivatalnoki jelleg felé való eltolódást. Ők már a kormány érdekében valónak tartották, hogy a főispánok minden tekintetben rendes hivatalnokoknak legyenek tekinthetők, minél szorosabb függésbe kerüljenek a kormánytól, viszont kapják meg a hivatalnokok jogait is, így mindenekelőtt a nyugdíjra való igényt. Ekként a megyei élet minden nyilvánulása, minden társadalmi osztály a kormány és megbízható, felülről irányított képviselőjének befolyása alá került volna. Első lépés a modern magyar közigazgatás kiépítésére.

A magyar közigazgatás másik különlegessége, amellyel

a bizottság foglalkozott, a helytartótanács helyzete volt. Lehetetlennek tartotta a helyhatósági igazgatásnak rendes vágányba terelését mindaddig, amíg felügyeleti hatóságának úgyszólván semmi tekintélye nem volt. Régi panaszt kívántak a magyar konzervatívek orvosolni ezirányú javaslataikkal, amelyek közül a legfontosabb az volt, hogy a helytartótanács ruháztassék fel bizonyos körű intézkedési joggal, s ne kelljen utasítást kérnie a kevésbbé fontos ügyekben. Egy másik politikai jellegű javaslat a pártpolitikának a közigazgatással való kapcsolatát volt hivatva kiépíteni: néhány tehetséges tanácsos foglalkozzék a főispáni jelentésekkel, tartson fenn személyes összeköttetést a konzervatívekkel, sajtón és megyei jegyzőkönyveken keresztül figyelje meg az ország hangulatát s megbízható emberekkel lépjen összeköttetésbe a kormányhű többség megteremtése végett; ez a néhány ember vigyázott volna a kormányintézkedések végrehajtására és intézte volna az ellenzéki mozgalmak megbénítását. Ekként tartották a magyar konzervatívek elérhetőnek, hogy a megyétől a helytartótanácsig, innen a kancelláriáig és a központi kormányig szerves összeköttetés épüljön ki. Javaslatuk jelentőségét még fokozta, hogy elgondolásuk szerint a már említett tanácsosok a kormányt is figyelmeztették volna a nemzet kívánságaira s ők adták volna meg a szükséges anyagot és szempontokat, az ország hangulatának ismeretében, az országgyűlések előkészítésére.

Nem kevésbbé fontos lett volna a kancellária reformja, hiszen ez nemcsak a legmagasabb közigazgatási hatóság volt, hanem az egyetlen hivatalos magyar politikai szerv is, azzal a hivatással, hogy a kormány politikáját eszmékkel ellássa és útjait előkészítse. Azonban már a szervezete miatt sem tudta mind ezeket a feladatokat elvégezni. Az osztrák rendszertől pártolt kollégiális szervezet volt az, amely minden ügyet csak a plénumban engedett elintézni, s amelynek nehézkességét és tehetetlenségét később Hartig is ostorozta a forradalom geneziséről írott könyvében. A kancellária így elsatnyult, aktákat intézett, de nem kormányzott, s gyökeres változás csak a politikai és a köz-

igazgatási természetű ügyek különválasztásától volt remélhető. Méltóságánál fogva a kancellár közvetítő szerepre volt hivatva az ország és a központi kormányszervek között, tehát meg kellett adni neki az eszközöket, hogy feladatát csakugyan el tudja végezni. A bizottság elképzelése szerint a helytartótanács, a főispánok és a kamarai tisztviselők jelentései a kancellária elnökségéhez futottak volna be, hogy világos képet szolgáltassanak Magyarország állapotáról, a kancellár pedig az állami ügyek ismeretébe bevonta volna a megfelelő egyéneket is: egy második alkancellár alatt két-három tanácsosból álló bizottságot szervezett volna a politicum intézésére. Ez a második alkancellári állás tulajdonképpen nem is lett volna szerves része a reformnak, hanem pillanatnyi szükségből fakadt a gondolata; a kormány ugyanis energiátlannak tartotta Mailáth Antalt, működésétől nem sokat várt, tehát az adott helyzetben a második alkancellár lett volna a legfontosabb politikai vezetésre hivatott tagja a kancelláriának, a főnökével vetélkedő hatalom birtokosa. A Kübeck-Hartig bizottság titkos megjegyzése szerint, amelyről Mailáthnak érthető okokból nem volt szabad tudomást vennie, ha a kancellár egy úton akar haladni az alkancellárral, jó; ha nem teszi, át kell engednie az országgyűlések vezetését. A második alkancellár tudvalevőleg Apponyi György lett, aki a tervbe vett szűkebb bizottságot is megalakította. Ilymódon a fiatal konzervatívek kezükbe vették a magyar politikai élet vezetését.

A Mailáth—Szögyény—Jósika-bizottság egyéb javaslatai sem voltak újabb keletűek, mint a fentebb vázolt közigazgatási reformterv, de szintén rendszeres és határozott alakot öltöttek. A hivatalnoki kart — a kamara pénzügyi tisztviselőinek kiterjedt hálózatáról volt szó — utasíttatni kívánták, hogy támogassák a főispánokat, s ha ellenzéki szellemben lépnek fel, szigorú büntetésben részesüljenek, sőt veszítsék el állásukat. A pártpolitika irgalmatlanságának első megnyilatkozása, amelyhez a régi rendszerből csak Ferenc egyes brutális nyilatkozatai hasonlíthatók! Javasolták továbbá ők is a katolikus klérus fel-

szólítását a kormány támogatására ; közreműködését nélkülözhetetlenné tette az a meggondolás, hogy a reformok bizonyos csoportját csak az országgyűlés konzervatív többségének segélyével lehetett megvalósítani. Sürgős feladatnak nyilvánították a megbízható és zárt konzervatív többség megteremtését az országgyűléseken, a törvényjavaslatok körültekintő és pontos előkészítését a kormány részéről, s végül a tárgyalások rendjének és méltóságának biztosítását. A követválasztások befolyásolására már egészen modern parlamentáris rendszerre emlékeztető eszközöket jelölt meg a bizottság : a követek személyére nézve a főispán megállapodott volna a helytartótanáccsal és a kancellária elnöki bizottságával, de egyúttal tárgyalt volna tehetős és «áldozatrakész» magánosokkal is, sőt, ha a papság és a konzervatívek ereje kevésnek bizonyult, a kormány is hozott volna áldozatokat a «destruktív elemek pártjának» visszaszorítására. A választási pártkassza gondolatával nem elégedett meg a bizottság ; megkívánta, hogy a főispán és a konzervatívek a követutasítás kidolgozásánál is érvényesítsék befolyásukat, s a kormánypárt zárt sorokban tartson össze, nehogy az országgyűlés tartama alatt meglepetés érje a követek visszahívásával vagy pótutasítások adásával. A felső táblán a kormány gondoskodott volna a többség megtartásáról, ugyancsak a parlamentárizmus akkori és későbbi gyakorlatából ismeretes eszközökkel, «buzdítással», bárósítással stb. A kormány feladata lett volna az országgyűlések programmjának, valamint a taktikának és a törvényjavaslatoknak részletes kidolgozása, a helytartótanács, a kancellária és egyes méltóságok tanácsainak alapulvételével ; a kidolgozott törvényjavaslatokat azután billek alakjában közölte volna a törvényhozással. Ezen a téren nem kellett tartani az ellenzék részéről sem komoly ellenállástól. Régi kívánság megismétlése volt továbbá, hogy a kormány avassa be a méltóságviselőket és befolyásos híveit a terveibe, mert csak ekként lehetett pártot szervezni s a konzervatív többség segítségével megfelelő tárgyalási rendet kidolgozni. Rokonszenves vonás a bizottság munkálatában, hogy — eltekintve

a fejedelem szolgáinak tekintett hivatalnokoktól — nem elnyomó rendszabályok útján, a szabad meggyőződés rovására, óhajtotta a kormány pártját megszervezni és erőhöz juttatni, hanem az erkölcsi rokonszenv és bizalom felkeltésével. E bizalom és rokonszenv nevében követelte a pozitív reformokat, az ország anyagi és szellemi jólétének emelését, a kereskedelem fejlesztését, a földbirtok ügyének rendezését, a jótékony intézmények támogatását és iskolák emelését, — valamennyi régi kívánsága a reformer konzervatíveknek.

Mailáth Antal, Szögyény és Jósika Sámuel hatalmas emlékirata nemcsak azért érdemelte meg a részletes ismertetést, mert a reformkorszaknak legalaposabb, legszervesebb, a magyar viszonyokból kinőtt reformprogrammját tartalmazza, hanem azért is, mert a kormány reformáló működése a forradalomig ennek alapján indult meg. Olvasása közben lesz tudatossá, milyen mérhetetlen mulasztásokat követett el Ferenc korszaka s az államértekezlet, de az is tudatossá lesz egyben, hogy milyen időszerűtlen volt a magyarországi kormányzás és közigazgatás egész épülete. Ebben a memorandumban benne van mindaz, amit régóta javasoltak jóakarattal a kormánynak, mindaz, aminek végrehajtását a tizenkettedik órában elvárták tőle. A pártpolitika bevonulása a közéletbe modern jelenség volt, ellenkezett a monarchia kormányzatának hagyományaival, de minden belátó ember tisztában lehetett vele, hogy a régi patriarchális módszerekkel, a pártokon felülemelkedve, csak erőteljes abszolutizmus tudott volna bármit alkotni és a nyugalom helyreállításáról gondoskodni, ilyen kísérlethez pedig a forradalom előtt nem volt a kormánynak sem ereje, sem kedve. A változott viszonyoknak megfelelően számos életképes javaslat van a memorandumban, így a törvényhozásnak a nyugateurópai parlamentárizmushoz való alkalmazása, ha a főbb elvekben, a népfelség elismerésében és a felelősség kérdésében, nem is engedhetett a rendszer.

Tévedés volna azt hinni, hogy a konzervatív javaslatok megvalósulása a rendszer életét jelentékenyen meghosz-

szabbítja, de reményt nyujtott volna a nyugodtabb, gyümölcsözőbb munkára, s az idő haladásával a megrázkódtatás nélküli átalakulásra. Mindenesetre egyike az 1848 előtti Magyarország legértékesebb szellemi megnyilatkozásainak, a magyar politikai érettség legszebb jeleinek. A kormány szerencsétlensége volt, hogy a magyar részről kapott tanácsok megvalósítására alkatánál fogva nem volt meg a képessége. Helyesen ismerte fel ezt Hartig, amikor kiemelte, hogy a kormánynak mindenekelőtt jó végrehajtó szervekre volt szüksége, s mikor nála szokatlan kesernyésséggel rámutatott, hogy a javaslat sok részletmunkától megszabadítaná a kormányzás középpontját, de mit ér az, ha a felkerülő fontos kérdések gyors és következetes elintézéséről szó sem lehet, mivel a sok bécsi szerv, amely Magyarország sorsára befolyást gyakorolt, az államtanács, az államértekezlet, a magyar—erdélyi értekezlet, a kabinetiroda (Kolowrat dominiuma!) még az alapelvekre nézve sem ért egyet. Gyors és erélyes elhatározás a központban, összhang és akaraterő a kormányban : a rendes kormányzás mindezen előfeltételei hiányoztak Bécsben. E miatt kellett eredményteleneknek maradniok a magyar konzervatívek legértékesebb reformjavaslatainak is. Pedig nem csupán Magyarország érdeke kívánta meg az időszerű reformokat, hanem a birodalom jövője is. Kübeck, a takarékosság szószólója, szívesen hajlandó volt a végrehajtással járó tetemes kiadásokat a kincstár nevében vállalni, hogy vége legyen a magyarországi «anarchiának», mert félős volt, hogy az károsan hat vissza az állam hitelére.

A termékeny reform.

A magyar konzervatívek reformjavaslatainak legnagyobb értéke egyelőre abban állott, hogy a kormánynak reményt nyujtott a magyarországi helyzet kedvező alakítására s megnövelte a konzervatívek vezetőinek tekintélyét a központban. Bár az 1843—44. évi országgyűlés szelleme mély csalódást okozott, s befejezésekor a kormány komolyan tárgyalt bizonyos katonai intézkedésekről arra

az esetre, ha netán zavarok törnének ki, még ebben a megmérgezett légkörben is tovább folytak a termékenynek ígérkező eszmecserék a bécsi államférfiak és a magyar konzervatívek között. A kormány, Apponyi György figyelmeztetésére, iparkodott jóindulatot mutatni a gazdasági természetű rendi kívánságok iránt, felkarolta a földhitelintézet ügyét, tekintet nélkül az ország társadalmi szerkezetéből folyó nehézségekre, nem állott útjába a parasztság erkölcsi emelését szolgáló törvénynek, rendszeresen letárgyalta a vám- és közlekedésügyi reform kérdéseit. Minden jel arra mutatott, hogy a magyar politikusok bevonása a kormánypolitikába pezsgő életet hoz az eltikkadt bécsi berkekbe, s a hosszas tanácskozások után csakugyan történni fog valami.

Nyugtalanító tünetek is siettették a helyzet kiérését. Mindenekelőtt a Védegylet megalakulásának erkölcsi hatása jóval felülmúlta az anyagi eredményeit. Nemcsak maga a tény, az ország gazdasági különválására irányuló törekvés világos megnyilatkozása döbbentette meg a kormányt, hanem talán még inkább az Egylet megalakulásának körülményei : Pozsonyban, az országgyűlés székhelyén, a legfőbb méltóságok szemeláttára, nyilvános ülést hirdetett, nyilvánosan aláírásokat gyüjtött, alakulásra elkérte a rendek üléstermét, jóllehet, a fennálló rend értelmében felsőbb engedély nélkül nem is lett volna szabad megalakulnia. A magyar hatóságok világos kötelességmulasztást követtek el, hiszen bizalmas úton értesültek az egyleti alapszabályok természetéről. Mindebből a tanulság az volt, hogy gyors és erőteljes közigazgatási reform nélkül a kormány elvesztette Magyarországot. A felsőbb utasításokat valóban végrehajtó megbízható tisztviselőkre volt szüksége, ezért ragaszkodott mindig határozottabban a főispáni méltóságnak hivatalnoki jellegűvé alakításához s ezért nem törődött József nádor figyelmeztetéseivel. Még Metternichet is elragadta az alkotási láz s ontotta a memorandumokat, hogy figyelmeztesse minisztertársait — a sok írás felesleges voltára. Az egyesülési jog szigorúbb kezelését s az alapszabályok benyujtása nélkül megalakult egye-

sületek elleni fellépést rendelte el elsősorban a kormány, mert ezen a téren már csakugyan közeljártak az anarchiához a magyarországi állapotok. A mult sok mulasztását nem lehetett többé jóvátenni, ezzel tisztában volt a központ is, de legalább a jövő elé mégis némi bizalommal nézhetett.

Apponyi György működése.

Apponyi György alkancellári kinevezése jelentékenyen meggyorsította a reform-mozgalom ritmusát. Amint Bécsben előre látták és óhajtották, a fiatal konzervatív politikus lett a kancellária politikai bizottságának a lelke, de annak is megtanulta hamar a módját, hogy vélményét el tudja fogadtatni a kormánnyal. Reviczkynek is nagy befolyása volt Ferencre ; ő is gyakran érvényt tudott szerezni elgondolásainak, de Apponyiéval még az ő tekintélyét sem lehet összehasonlítani. Legfeljebb József főhercegnél talált az ifjú alkancellár némi ellenállásra, s nélkülöznie kellett a kedveszegett, félretolt Mailáth Antal kancellár támogatását, ellenben kitűnően értette a bécsi miniszterekkel való együttműködést, még pedig nemcsak az egyébként is jóindulatú Metternich-hel és Kübeck-kel, hanem Kolowrat-tal is, aki a közjogi kérdésekben és az általános politika szükségleteinek felismerésében nem tudott mérkőzni a fiatal magyar politikussal. Néha megesett, hogy Bécsben aggállyal fogadták a kancellária elnöki bizottságának egyik-másik túlmerésznek látszó javaslatát, de Apponyi határozott fellépésével meg tudta bénítani a bécsi aggok kormányának ellenállását. Jól ismerte helyzetének nagy erkölcsi előnyét ; tudta, hogy ő a kormány utolsó reménye a magyarországi állapotok orvoslására, s hogy mindenki meg van elégedve az elveivel és a politikai nézetével, hiszen Metternichnek és Kübecknek erős közigazgatást és rendet ígért, Kolowrattal pedig egyetértett a nemzetiségi kérdésben követendő taktikában — ha nem is a végcélban. Apponyi érdeme volt a Széchenyi elnöklete alatt álló közlekedési bizottság gyors megalakítása is. Működésének első évében dűlőre juttatta

a katonai élelmezés megváltásának régóta vajudó kérdését, s mély belátásról és sok jóakaratról tanúskodó harcot folytatott az eladósodott magyar földbirtok érdekében, a földhitelintézetért, amiről előtte is sokat írtak eredmény nélkül. Taktikája, amellyel a kormányt felrázta tétlenségéből, igen egyszerű, de annál hatásosabb volt : minden alkalommal rámutatott az ellenzék tevékenységére s a liberálisok részéről fenyegető veszélyre, hogyha anyagi eszközöket kapnak a kezükbe és azokat politikai célokra használják fel. Ez volt az a rémkép, amely Metternichet és Kübecket egyaránt gyors munkára ösztönözte. Néha elragadta tettvágya, az ifjú politikusnál megbocsátható hév, úgyhogy a bécsi minisztereknek kellett buzgalmát fékezniök. Így a fiumei vasúttal kapcsolatban 1845 őszén azt a javaslatot tette, hogy a Széchenyi-féle bizottság megalakulásáig tagadjon meg a kormány minden engedélyt újabb közlekedési utakra ; Hartignak kellett figyelmeztetni, hogy mégsem lehet a szándék meghiúsítását előre kijelenteni a nélkül, hogy az új intézményt a kormány maga hívja életre, főleg akkor nem, ha a betiltás tételes magyar törvénybe ütközik, elhúzás esetén pedig a hatóságok titoktartására nem lehet számítani. Bár itt-ott történtek ilyen kisiklások működésében, Apponyinak mégis igen sokat köszönhetett a kormány, mert ő — bizonyára fiatal konzervatív körének szócsöveként — sok egészséges, életrevaló eszmére hívta fel a figyelmet. Nemcsak felismerte a sajtó jelentőségét, hanem gondoskodott is arról, hogy megfelelő szervek álljanak a rendelkezésére, s nem késett politikáját igazolni mind a belföldi, mind a külföldi lapokban. Tulajdonképpen ez sem volt új gondolat Bécsben, hiszen éppen Metternichről állapította meg a történetírás, hogy már ifjabb korában éles szemmel vizsgálta a sajtóval összefüggő kérdéseket, sőt befolyást biztosított magának egyes lapok szerkesztésére, de következetes sajtópolitikát mégis Apponyi György kezdeményezett első ízben.

Apponyi rendszerének nagy előnye volt, hogy mert cselekedni, s gyorsan és erélyesen cselekedett. Azt az elvet vallotta, hogy a konzervatív elemek bátorságot meríte-

nek a felsőbb támogatásból, s az ő bevonásuk után közigazgatási rendszabályok is elégségesek a fejlődés eddigi irányának megfordítására. A megyékhez erélyes leiratok mentek, mihelyt átlépték hatáskörüket, a főispánok állandó felső irányítást és buzdítást nyertek. A konzervatív pártot mindenfelé szervezték, a választásokat befolyásolták. Igaz, hogy, miként Hartig előre látta, az eredmény nem felelt meg minden tekintetben a várakozásoknak, mivel a személyek megválasztásában nem mindig volt elővigyázatos a kormány, de legalább történt valami, megszűnt a reménytelenség s még magának Kolowratnak is el kellett ismernie 1847-ben, hogy az állapotok javulóban voltak.

A baj végokai sokkal mélyebben gyökeredztek, semmint hogy a törvényhozás közreműködése nélkül ki lehetett volna irtani őket, a kormányhű országgyűlés kialakítása pedig hosszú, türelmes munkát igényelt. Apponyi is tisztában volt ezzel s iparkodott szerves munkát végezni; így megelégedett volna egyelőre, ha rendi közreműködéssel sikerül a megyei törvényszékeket rendezni és a megyei gyűlések rendjét megszilárdítani a nem odavaló közönség kizárásával, végső céljai azonban messzetekintők voltak. Ferenc politikáját terhelte a felelősség azért, hogy a megyegyűléseknek régi, a tekintélyes, műveltebb közönségre alapított tárgyalási rendjét felborította, a szavazatok megszámlálásának elrendelésével befolyást biztosított a paraszt nemesség műveletlen tömegeinek, s ezzel kétesértékű demokratikus fejlődést indított meg. Apponyi gyökerénél szerette volna megfogni a bajt, s esetleg cenzus útján helyreállítani a vagyonos nemesség befolyását, hogy a kortesek működését kizárja a közéletből. Ekként akarta a közigazgatást a magyar alkotmány arisztokratikus jellegéhez visszaidomítani s lényeges lépést tenni a régi rendszer megmentésére.

A pártpolitika uralma.

A kormánypolitika Apponyi felfogása szerint a konzervatív párton épült fel, ennek a pártnak az erejétől és érvényesülésétől függött a rendszer sorsa. A kormánynak

későn és nehezen jött meg az érzéke az ilyen politika iránt; nehezére esett lemondania a pártok felett állás szép, de gyümölcstelen gondolatáról. Ezentúl még kevésbbé ismerte ki magát a magyarországi erőviszonyokban és taktikában, mint előbb, a vezetés tehát teljesen Apponyi kezeibe került. Apponyi pedig minden közéleti megnyilatkozást, az egész állami és nemzeti élet területét a pártpolitika szempontjából bírálta el; az volt a fő gondja, hogy a konzervatíveket megtartsa elvhűségükben, pártjukat tömörebbé és hatalmasabbá tegye az ellenzék támadásaival szemben. A fiatal kancellár nem táplált hiú illúziókat, de nem is volt pesszimista. Figyelt, számolt, gondolatokat adott, bízott az eszme erejében; 1847 őszéig, a választásokig, ki akarta alakítani a táborát, mert — miként a kormánynak megírta — tisztában volt vele, hogy ez az országgyűlés döntő jelentőségű lehet nemcsak Magyarország, hanem az egész monarchia sorsára.

Az első keservesebb csalódás a megyék új vezetőivel kapcsolatban érte Apponyit, mert azok rövid ideig tartó lelkiismeretesebb működés után ismét sorsára hagyták megyéjüket, és éppúgy Pestre mentek szórakozni, mint azelőtt. Nem kevesebb veszélyt rejtett magában István főhercegnek, a magyar közigazgatás új vezetőjének alig titkolt ellenszenve az egész Apponyi-féle rendszer iránt. A főherceg nem bízott az új rendszer sikerében, nem bízott abban, hogy a konzervatíveknek valóban sikerülni fog hódításokat tenni a liberális ellenzék rovására. Elvi gyökereiben támadta meg a kancellár politikai irányát, amikor vonakodott a konzervatív párt mellett, általában bármely párt mellett nyiltan állást foglalni, mert a nádori méltóságot a pártpolitika fölé akarta emelni. Nem lehet elvitatni bizonyos államférfiúi előrelátást István elgondolásától; talán helyes volt az a feltevése, hogy a pártpolitikai viszonyok eldurvulásával még szükség lehetett csorbítatlan tekintélyére éppen a kormány érdekében, de Apponyi politikájára végzetes csapást jelentett a főhercegnek, az országgyűlés fejének ilyen távolmaradása a konzervatívektől. Milyen nehéz lehetett ezentúl kézzelfoghatóvá tenni az

ország előtt, hogy a konzervatív párt és politikája a kormány által helyeselt programm egyetlen képviselője, amikor az uralkodóház egyik tagja, a legfőbb magyar méltóság, nem mutatott rokonszenvet sem a párt, sem a rendszer iránt.

A kamarilla és a pártpolitikai rendszer.

Apponyi helyzetét mgnehezítette az a körülmény is, hogy a kormány vonakodott határozottan lekötni magát az egyoldalú politikai rendszer mellett. Az elaggásnak és erőtlenségnek hihetetlen fokára vallott, hogy Bécsben egyáltalában nem fogadták szívesen a konzervatív párt formális megalakulását, attól való félelmükben, hogy erre az ellenzék is szorosabban fog tömörülni és «nehézségeket okozhat a kormánynak». Királyi kézirattal megkérdezték Apponyitól, vajjon tanácsos, hasznos eredményekkel járó dolog-e, ha a konzervatívek összejövetelei megismétlődnek és átveszik a közvélemény irányítását? Apponyi párthíveinek egyeduralmára törekedett, István főherceg a modern parlamentárizmus szellemében szükségesnek tartotta az ellenzéki pártot is, a bécsi központ pedig legszívesebben megakadályozta volna, hogy politikai pártok egyáltalán kialakuljanak : a vélemények ilyen szétágazása mellett, a patriarchális kormányzás és a modern parlamenti rendszer végletei között, lehetetlen volt olyan gyors ritmusban és olyan mértékben érni el eredményeket, mint a forradalom előestéjén úgy Magyarország mint a birodalom érdekei megkívánták volna.

Nemcsak a kormány, hanem maga Apponyi is bűnös volt benne, hogy a konzervatív gondolat felsőbb támogatás mellett sem tudott megfelelő módon előtérbe nyomulni. A kancellár ezer meg ezer konzervatív gondolkozású, de a magyar nemzetiség védelmének szükségességétől áthatott magyar ember szemében kompromittálta a saját politikáját, mikor összhangba igyekezett hozni a kamarilla törekvéseivel. Különösen vészes következményekkel járt a horvát kérdés alakulása, amiről a következőkben lesz bővebben szó. Az anyaország és a melléktartományok elszaka-

dásán dolgozó horvát tartománygyűlés kancelláriai előkészítése és megrendezése felháborodást váltott ki a magyarság túlnyomó részéből, tekintet nélkül pártpolitikai meggyőződésére ; maga a kancellár volt kénytelen panaszkodni, hogy számos megyében mindkét párt együtt haladt az ellenállás megszervezésében. Kolowrat azonban érthető okokból helyeselte Apponyi politikáját s nem is késett kihasználni ezt a maga céljainak elérésére, főleg a nemzetiségi kérdés terén, de a magyar élet számos más megnyilatkozásával kapcsolatban is. Szinte ad absurdum viszi a ravasz belügyminiszter a mit sem sejtő kancellár elveit az ú. n. erdélyi részek visszakapcsolásánál. E terület visszacsatolása ismételt királyi ígéretek és végnélküli tárgyalások után már annyira előrehaladott állapotban volt, s az egész nemzet oly türelmetlenül várta a megvalósulását, hogy a magyar konzervatív államférfiak is sok év óta sürgették a kormánytól a végrehajtást. Az utolsó pillanatban azonban Kolowrat mégis megkísérelte az ügy kitolását azzal az érvvel, hogy a Részek követeinek megjelenése az országgyűlésen az ellenzéki liberális pártot erősítené, tehát a konzervatív elv érdeke a visszacsatolás ellen szól. Hasonlóképpen szegezte Apponyi ellen más kérdéseknél is a saját fegyverét, így a korszak egyik legfontosabb társadalompolitikai problémájánál, a városok rendezésénél és szavazati joguk szabályozásánál. A «csontkamrák levegője», amint Kossuth nevezte a bécsi kormánykörök légkörét, nem volt alkalmas Apponyi és a fiatal magyar konzervatívok pártpolitikai elveinek éltetésére.

A korrupció.

Éles világításba helyezi a kormánykörökben uralkodó patriarchális szellem s az Apponyi által kezdeményezett új pártpolitikai gondolat közötti különbséget a korrupcióról vallott felfogás. A fiatal államférfi szemében a cél szentesítette az eszközöket ; szinte természetesnek találta, hogy a kormány anyagi hatalmával is segítségre siet, ahol az elvek ereje késedelmesen vagy nem eléggé határozottan hat. Mentségére felhozható, hogy a fiatal konzervatívek,

a nyugati parlamentáris szokások ismeretében, általában és minden különösebb lelkiismeretfurdalás nélkül alkalmazták ezt az erkölcsösnek éppen nem mondható eszközt; így például Jósika Samu, sőt a régi konzervatívek is kénytelenek voltak egyeseknek pénzsegélyt osztogatni már az 1839—40-i országgyűlés végén. A kormány tanácsadóinak többsége azonban a régi szellemben nevelkedett még fel s megvetette a lélekvásárlást. A régi rendszer nemes hagyományainak egyik legszebb bizonysága az az irat, amelyben Somssich államtanácsos ellene fordult a Sedlnitzky egyik bizalmasa által felvetett korrupció-gondolatnak, s Pilgram államtanácsos, segítségére sietve, lehetetlennek mondja, hogy az osztrák császár, aki Ausztriában tömlöccel bünteti a vesztegetést, mint magyar király ehhez az aljas eszközhöz folyamodjék; ő ilyen áron nem kér a modern parlamentárizmusból. Ferenc Károly főherceg is felbuzdult erre, s a kormányhoz méltatlannak, a mellett gyümölcstelennek nyilvánította a korrupciót, nála szokatlanul erős kifejezésekkel. Kolowrat módszereire jellemző, hogy nyugodtan aláírta a nevét mindezen megjegyzések alá, jóllehet mint kabineti miniszter, körülbelül egyidejűleg utaltatott ki pénzt a zalamegyei közgyűlések befolyásolására, nehogy Deák Ferenc, akit Apponyi nem jellemzett ugyan éppen rosszakaratúnak, de mindenesetre hiúnak és az ellenzék tömjénezésétől megbódultnak, felkerüljön az országgyűlésre. A patriarchalis rendszer erkölcseinek meglazitásában a kamarilla éppoly készségesen nyujtott segítséget a fiatal konzervatíveknek, mint mindabban, ami elveikben meggondolatlan, taktikájukban elsietett és a magyar fejlődésnek meg nem felelő volt.

Egy idejét mult társadalmi rend és erkölcs halódásának korszaka volt a mult század ötödik évtizede, Az elmondottak világot vetettek azokra az erőkre és befolyásokra, amelyek a közéletben a fordulatot előidézték. Világuknál érthetővé válik, miért bukott meg Apponyi rendszere, a régi világ utolsó reménye, a forradalom első fuvallatára.

A fiatal politikus jót akart, sokat és meggyőződéssel dolgozott, az 1847—48. évi országgyűlésre tartalmas programmot készített elő — egyes darabjai az illető problémákkal kapcsolatban kerülnek tárgyalás alá — de nem volt ideje elgondolásait megvalósítani, eszközei sem feleltek meg mindig a gyökeres nemzeti reform erkölcsi követelményeinek. Működésének árnyoldala, hogy a magyar nemzet életbevágó problémáinak kifejleténél nem tudta feltartani a kamarilla vészes tevékenységét.

Magyarország, a birodalom és Középeurópa.

A középeurópai rendszer.

A bécsi kongresszus által újra szervezett Európában Metternich központi állást igyekezett biztosítani a monarchia számára. Lemondott a Habsburgok régi periferikus birtokairól, amelyek nem függöttek össze szervesen a cseh-osztrák tartományok és Magyarország által alkotott politikai testtel; mintegy gigantikus tagosítást végzett el. Mint ez előzőkből kiderült, elgondolása szerint az európai rend és egyensúly egyik főeleme az erős Középeurópa lett volna, s ennek a kiterjedt, túlnyomórészben német törzsektől lakott területnek állását a két vezető német hatalomnak, a monarchiának és Poroszországnak együttműködése volt hivatva szilárd alapokra fektetni. A német birodalom egységének, a német nemzeti államnak ellensége volt az államkancellár, mind ismertetett elveinek nyomása alatt, mind politikai meggondolásból. Elvileg haszontalannak és zavart okozónak tartotta az egyesítési törekvéseket s már a monarchia érdekei sem engedték a közös nyelv és közös kultúra által összekapcsolt néptörzsek jogának elismerését nemzeti államok alapítására. Ennek az elvnek elismerése egy csapásra lehetetlenné tette volna ugyanis a monarchia hatalmi állásának magatartását ; mindenekelőtt kizárta volna Ausztriát az olasz félszigetről, de esetleg Németországból is. Igaz, hogy az új államrendszer első tapogatódzásainak idején a német patrióták nagyobb része

még Ausztria bevonásával tartotta megvalósíthatónak a német birodalom óhajtott egységét, tehát a nagynémet megoldás híve volt. Mikor azonban a német közvélemény tisztába jött Ferenc és Metternich ellenállásával, nagy hevességgel tört fel a felszínre a másik, a kisnémet megoldás gondolata: a német birodalom egyesítése Poroszország vezetése alatt, Ausztria kizárásával.

A probléma megoldására valóban alig lehetett elfogadható alapot találni a Habsburgok monarchiájának összetett volta miatt. Feltéve, hogy Ferenc és államkancellárja elvben helyeslik a német egység megvalósítását, még mindig nem dönthető el a kérdés, miként történjék az? A monarchiának csak a német szövetséghez tartozó alkotórészei, tehát csak a cseh-német tartományai lépjenek be az új alakulatba, Magyarország, Galicia és az olasz tartományok kizárásával, avagy — a nemzetiségi és a történeti elv megcsúfolásával — a monarchia egész államteste? Erre a kérdésre nem lehetett elfogadható választ adni, s Metternich valóban a monarchia érdekében cselekedett, amikor egyaránt ellene fordult a nagynémet és a kisnémet megoldásnak, nem volt hajlandó sem a monarchia politikájának öncélúságát feláldozni, sem a birodalom államtestét két részre osztani, még kevésbbé volt hajlandó ennek európai, illetve középeurópai állását a német egység eszméjéért feláldozni.

Az új államrendszer vezető szerepet biztosított a monarchiának Középeurópában, mivel az a Duna és a Moldva medencéjének birtoklása mellett ugyancsak vezető hatalmasság volt mind a német szövetségben, mind az itáliai félszigeten. Metternich görcsösen ragaszkodott ehhez az európai jellegű berendezéshez, s eszébe sem jutott, hogy kiszoríttatni engedje a Habsburgok birodalmát Európa közepéből a földrész délkeleti térségeire. Elsőrangú nagyhatalom politikáját kívánta folytatni az európai egyensúly és a konzervatív világrend érdekében. Ámde ilyen nagyvonalú politika megvalósításához szüksége volt a birodalom minden részének, így Magyarországnak a segédeszközeire is. Rendszere a birodalom egységével állott vagy bukott. Azonban az önálló nemzeti célokra törő magyar

nemzeti állam összeomlással fenyegethette volna a monarchia nagyhatalmi erejét s ezzel középeurópai állását. Mindezek után feltehető volna, hogy a magyarországi szeparatisztikusnak minősített fejlődés kényszerítette Metternichet a birodalom problémájával való alaposabb foglalkozásra. Azonban, mint már említettük, mégis több éven át csupán társadalompolitikai meggondolásoktól vezetve iparkodott a régi rendszert, Ferenc rendszerének romjait megmenteni mindaddig, amíg a Középeurópa újraszervezésére irányuló mozgalmak világossá nem tették előtte a magyarországi politika alakulásának hatását a monarchia világpolitikai helyzetére.

A német Vámszövetség (Zollverein).

A német Vámszövetség (Zollverein) működése elemi erővel hatott a monarchia belpolitikájának fejlődésére. A belátóbb osztrák államférfiak már régibb idő óta sürgették, hogy Ausztria lépjen szorosabb gazdasági összeköttetésbe a német szövetséggel. Ezt kívánták csaknem az összes magasabb hatóságok, s ezt kívánta nagy nyomatékkal az államkancellár is. Mikor Ferenc 1817-ben eltiltotta az élelmiszerek kivitelét a monarchia területéről a német birodalomba, első ízben nyilt Metternichnek alkalma nézetei alaposabb felfejtésére. Az egységes vámterület gondolatával szemben elutasító álláspontra helyezkedett, s ezzel egy végtelenül termékeny kezdeményezést engedett át a monarchia vetélytársának, Poroszországnak; ezzel szemben azt kívánta, hogy mérsékeljék a különböző német államok vámtarifáit, s egyenlítsék ki azokat egymás között, sőt felvetette a gondolatot, hogy tétessék szabaddá az elsőrendű szükségleti cikkekkel való kereskedelem a német szövetség egész területén. Azonban ez a nagy jelentőségű, a kor felfogása szerint igen merész javaslat ellenzésre talált a pénzügyi hatóságoknál, amelyek az osztrák iparnak, az osztrák tőkének és munkásnak védelmére nélkülözhetetlennek tartották a merkantilista vámrendszer fenntartását. Néhány évvel később, a lángeszű nemzetgazdásznak, List Frigyesnek a hatása alatt, egy ideig a német biro-

dalomnak (Ausztria bevonásával) egységes vámterületbe való megszervezését sem utasította volna el, s mikor ezt a nagy gondolatot a súlyos gazdasági válság alapos vizsgálata után el kellett ejtenie, még mindig ragaszkodott ahhoz, hogy legalább az élelmiszer-forgalom tétessék szabaddá a német szövetség egész területén. Ferenc azonban elgáncsolta ezt a mérsékelt javaslatot is. Felesleges talán tüzetesebben rámutatni, mennyire fontos lett volna a nehéz mezőgazdasági válság közepette a magyar termelésre, ha a termékek árát nem az osztrák piac, hanem az iparosodásban jóval Ausztria előtt álló nagy német birodalom piaca határozza meg.

Ilyen előzmények után természetes volt, hogy Metternich a nagyvonalú anyagi kérdések iránt tanúsított kitűnő érzékével szinte a gondolat megszületésének pillanatában felismerte a porosz kormány által kezdeményezett német Vámszövetség fontosságát s Ferencet figyelmeztette annak mind anyagi, mind politikai várható következményeire. Figyelmeztetése hiába hangzott el ezúttal is, mert a pénzügyi hatóság nem volt hajlandó feláldozni a tiltó vámok rendszerét. 1834-ben egy miniszteri értekezleten újból intette az államkancellár a kormányt, hogy módosítsa az osztrák vámrendszert, adja jelét némi jóakaratnak a délnémet államok iránt, mivel azok sokkal szívesebben lépnének vámszövetségre Ausztriával, mint Poroszországgal. Kübeck, a nagy szaktekintély, ugyancsak a tiltó vámok fenntartása ellen nyilatkozott, bár ő, bizonyára a helyzet mélyreható ismerete alapján, azt is megjegyezte, hogy a védővámos rendszerre való áttérésnek csak lassan, fokonkint szabad megtörténnie, mert az osztrák ipar a válság után törékeny, nem tudja nélkülözni az állami védelmet. Metternich utolsó kísérletet tett még Ferenc idejében, s követelte a német szövetségi okmány értelmében, hogy az összes német államok preferenciális vámok mellett közlekedjenek egymás között. Egy osztrák történetíró megállapítása szerint Ferenc akkor követte el a legnagyobb bűnt Ausztria jövője ellen, amikor ezt is megakadályozta.

Ferenc halálával szabadabbá vált a tér a kormány

számára, hogy a Német Szövetséggel, illetve a Vámszövetséggel szemben szabályozza a monarchia helyzetét. Azonban a Kolowrat—Eichhoff kamarilla, a pénzügyek és a kereskedelem ura, semmit sem tett abban az irányban, hogy a Vámszövetségbe való belépést előkészítse, hanem egész működése egyes, már tarthatatlanná vált vámtételek leszállítására szorítkozott. 1840 körül a katolikus délnémet államok egy része egyenesen osztrák vezetés alatt álló vámszövetség megalapítását szorgalmazta Bécsben, s 1841-ben újból Metternichre hárult a feladat, hogy a kiváló új pénzügyminisztert, Kübecket megnyerje ennek a nagy gondolatnak. Rámutatott arra, hogy Ausztria, illetve a monarchia és Németország egymásra vannak utalva, hogy a cseh iparra máris erős nyomást gyakorol a porosz vezetés alatt álló vámszövetség, s az a veszély fenyeget, hogy az osztrák tartományokat nemsokára idegenekként kezelik a német birodalomban. Kereskedelmi szerződés megkötését kívánta tehát a német Vámszövetséggel, s első ízben irányította a figyelmet a vasútügy nagy fontosságára : az északnémet és a szász forgalmat Csehországon át Trieszt felé kívánta irányítani, a mellett a legfontosabb délnémet államok, Bajorország és Württemberg egyenesen kérték, hogy Salzburgon át összeköttetést nyerjenek Béccsel és Triészttel. Természetesnek látszott tehát a gondolat, hogy a vasútügy a kormány felügyelete alatt egységesen szabályoztassék.

Közös vámterület, egységes piac.

Metternich e nagyvonalú kísérlete a Monarchia és Középeurópa összeköttetésének szabályozására indította meg azt a folyamatot, szabadította fel azokat az eszméket, amelyek hivatva voltak Magyarország sorsára és a birodalom jövőjére döntő befolyást gyakorolni. Bár ezek a gondolatok elválaszthatatlanok az államkancellár és Kübeck nevétől, bevezetőül mégis emlékezetbe kell idézni, hogy nemcsak a magyar közvélemény volt ellensége a közbenső, Magyarországot az osztrák tartományoktól el-

választó vámvonalnak, hanem Ferenc élete végén már az államtanácsban is akadtak hangok, amelyek érthetetlennek minősítették ezt az új kínai falat. Kübeck bizonyos kétséggel fogadta az államkancellár javaslatát a monarchia vámrendszerének györeres átalakítására, mert bár előzőleg ellensége volt a tilalmi vámoknak, számolnia kellett az osztrák gazdasági élet követelményeivel a védővámos rendszerre való áttérésnél. Ezzel szemben nagy határozottsággal felvetette azt az eszmét, hogy a *monarchia határain belül* teljesen szabaddá kellene tenni a forgalmat. Magyarország és Erdély tökéletes bevonásától a birodalom forgalmába «végtelen» előnyöket várt mind gazdasági, mind *politikai* tekintetben. Így jótékony és hathatós intézkedésnek tekintette a közös vámterületet a természettől fogva gazdag, de parlagon hagyott magyar föld elszakadási törekvései ellenében. Az 1841. november 17-i értekezleten Kübeck statisztikai adatokkal iparkodott alátámasztani nagy jelentőségű javaslatát. Bebizonyította, hogy a német Vámszövetség megalakulása után a monarchia kereskedelmi mérlege 30%-kal romlott a Vámszövetség államaival való forgalomban, ezért óvatosan megelégedett volna azzal, ha a monarchia nem köt formális kereskedelmi szerződéseket, mint az államkancellár kívánta, hanem az összes elemek kellő mérlegelése után kölcsönös megegyezés alapján módosítja a vámtételeket, különös tekintettel a szorongatott helyzetben levő osztrák ipari cikkekre. Ellenben Hartig javaslatára az osztrák birodalmi és ipari politika alapelveiként a következő két tételben állapodott meg az értekezlet : az osztrák ipar védelmének lehető szem előtt tartásával a tiltó vámok rendszeréről át kell térni a védővámokra, s a monarchia belső forgalmát teljesen szabaddá kell tenni.

Túlzás nélkül sorsdöntő jelentőséget lehet tulajdonítani az új gazdaságpolitikai irány megszabásának. Mikor a monarchia elutasította a német Vámszövetséghez való csatlakozást, sőt a délnémet államokkal való preferenciális szerződések megkötését is, megrendítette németországi állását s gyökerében vágta át a nagynémet gondolat élet-

erét. A monarchia egységes vámterületének, az egységes belső piacnak az eszméje viszont mindenekfelett alkalmas volt a birodalom állagának megszilárdítására, mintegy előkészítése volt Ferenc József Németországból kivált, minden tekintetben öncélú birodalmának. 1842. júliusában Ficquelmont államminiszter mutatott rá egy nagyszabású, mély gondolatokkal megszerkesztett memorandumban az új gazdaságpolitikai elv fontosságára. Kiemelte, hogy az osztrák tartományok és Magyarország kölcsönös forgalma évente átlag 160 millió forintot tett ki, ugyanakkor az egész külföldi kereskedelem értékének átlaga nem haladta túl évente a 226 milliót ; nem tudott tehát olyan vámszövetséget elképzelni, amely felérjen a monarchia két főrészének szabad forgalmából származó haszonnal. Ugyanő határozta meg első ízben az egységes vámterület várható erkölcsi hatását is a monarchia jövőjére, — hivatkozással éppen a német Vámszövetség eredményeire, — s birodalmi, osztrák, sőt német faji érdekből sürgette a vámvonal lebontását ; szerinte ezzel a gyökeres változással nyerne az «állam» egysége és hatalmi állása, fordulatot venne a nemzetiségi kérdés, mert a magyarországi szlávok és németek az ausztriai fajrokonaikkal való szabadabb érintkezés mellett könnyebben megőriznék nemzetiségüket, tágulna az osztrák iparcikkek piaca Magyarországon, megizmosodnék az osztrák ipar, de nőne a magyar őstermelés vásárlóereje is. Osztrák létére felismerte Ficquelmont is, hogy a magyar nemesség adómentességét úgyis erősen kikezdte a magyar ellenzék izgatása, s a kormány éppen ennél a pontnál kezdhetné meg a nehézségek eltávolítását a megvalósítás útjából.

Mindezek után nem lehet kétség affelől, hogy az egységes vámterület megteremtésének terve az összbirodalmi eszméből nőtt ki, s hivatása a magyar nemzeti állam kiépítésére irányuló törekvések hátráltatása volt. II. József rendszerének bukása után ez volt az első nagyszabású pozitív terv a birodalom problémájának megoldására. Azonban a rendszer túlgyenge volt már az ilyen mélyreható változások lefolytatására, a beláthatatlan nehézségek

türelmes, de erőteljes kiküszöbölésére. A belső vámvonal lehordása ugyanis elválaszthatatlan volt a monarchia külső vámvonalának rendezésétől, az egész birodalomra érvényes vámtarifa megállapításától; Ferenc hagyományához híven, ebbe a munkálatba a kormány már elvi okokból sem akart beleszólást engedni a magyar rendeknek, viszont a rendek megkérdezése nélkül nem tudta megvalósítani az új vámrendszert. Áthághatatlanoknak látszottak egyelőre a tárgyi akadályok is, amelyek közül leglényegesebbek gyanánt a magyar nemesség adómentessége, az Ausztriába bevezetett dohánymonopólium s végül az osztrák mezőgazdaság érdekei emelkedtek ki. A nemesi adózás kérdését alkotmányos engedményekkel még talán legkönnyebben meg lehetett volna oldani, ellenben az osztrák mezőgazdaságnak, főleg az állattenyésztésnek várható nehézségei már súlyosabb bonyodalmakkal fenyegettek, arra pedig egyáltalában nem volt remény, hogy a magyar rendek önkent elfogadják a dohánymonopólium behozatalát. Igaz, hogy Ficquelmont a megélénkült forgalomtól várható nyereség reményében hajlandó lett volna Ausztriában is lemondani a dohánymonopóliumról, de felelős pénzügyminiszter alig vállalkozott volna az államháztartás állandó hiánya mellett ilyen kiadós bevételi forrás feláldozására. Az elv tovább élt, főleg Kübeck ápolta gondosan, s a fiatal magyar konzervatívek is igyekeztek napirenden tartani. Az 1847-i országgyűlés előkészítésénél is jelentős szerepet játszott ez a kérdés, de a kormánynak nem volt bátorsága javaslatba hozni sem a nemesség megadóztatását, sem a dohánymonopólium bevezetését. Egy erősebb, korlátlan hatalommal rendelkező rendszerre maradt örökségül ez a nagy gondolat.

Az államvasutak.

A viszonyok nyomása alatt végre ráeszmélt a kormány, hogy az állása megmentéséért folytatott harcban az anyagi kérdések nagy szerepet játszhatnak. A forgalmi utaknak, elsősorban a vasutaknak az ügye adott útmutatást az újabb politikai irány kezdeményezésére, s kimutatható-

lag ezen a téren történt az első kisiklás is a birodalmi gondolat kárára.

Kübeck eszmékben és eredményekben egyaránt gazdag életének legszebb tette az osztrák államvasutak megteremtése volt. Egy bizalmas miniszteri tanácskozáson, 1841 decemberében, a pénzügyminiszter javaslatot terjesztett elő, miként lehetne állami eszközökből megépíteni azokat a vasútvonalakat, amelyek az állam érdekeinek tekintetéből fontosak, de magántársaságok eszközeivel nem valósíthatók meg, s néhány nappal később egy uralkodói kézirat államvasutaknak nyilvánította a bécs—prága—drezdai, a bécs—trieszti, a velence—milano—comói, valamint a (Salzburgon át) Bajorország felé vezető vonalakat. Alig vettek erről tudomást József nádor és Mailáth kancellár, Magyarország elhanyagolt gazdasági viszonyaira való tekintetből, de politikai érdekből is azt kívánták, hogy a király nyilvánítsa államvasútnak a Bécs és Pest közötti vonalat, mivel feltehetőnek tartották, hogy az magántőkéből nem jön létre. Bizonyára a politikai okosság parancsa lett volna a szoros összeköttetés megteremtése Magyarország fővárosa és a császárváros — azt lehetne mondani, Közép-Európa — között, Kübeckben azonban a politikuson győzelmet aratott a pénzügyek embere, s győzött a magyar viszonyok iránti ellenszenve; érvelésének súlya elől még azok sem térhettek ki, akik — mint Metternich — jobb belátásukkal szívesen felkarolták volna a magyar államférfiak gondolatát.

A «legszentebb jog» parancsának nyilvánította a pénzügyminiszter, hogy az uralkodó német, szláv és olasz tartományai előtt nyissa meg a gazdagság összes forrásait, mert azok hűek, *engedelmesek*, s feltétlen készséggel bocsátják anyagi erejüket az állam rendelkezésére. A habozó Metternich kívánságára (régi, hibás számítási módszerrel) kimutatta, hogy Magyarország évente kb. 23 millió forinttal kevesebb adót fizetett, mintsem lakóinak száma és a megművelt területének kiterjedése után el lehetett volna várni tőle, úgyhogy az utóbbi tíz évben a német, olasz és szláv tartományok 229 millió forintot fizettek a monarchia keleti

fele helyett. Jogtalannak és méltánytalannak találta volna tehát, hogy az úgyis erejükön felül adózó tartományok tőkéjét és hitelét más ország javára használják fel. Az államkancellár és az államférfiak sokat hangoztatott érve ellen, hogy Magyarország földjében és lakosságában mérhetetlen feltárásra váró kincs lappang, politikai érvet szegezett: minden javulás feltétele a társadalmi rend és a törvényesség helyreállítása, a nyugalom és az engedelmesség, mert egy felbomlás és elzárkózás felé haladó államban nem lehet tőke, hitel és jólét. A kormány egyhangúlag a pénzügyminiszter felfogása mellett foglalt állást s előtte Metternichnek is meg kellett hajolnia; elvégre neki is el kellett ismernie ama tétel helyességét, hogy a királynak Magyarországon nincsen sem tőkéje, sem évi költségvetési feleslege, sem kölcsön felvételére lehetősége, osztrák pénzből pedig nem tehet ott beruházásokat. *A kormány* tehát nem *állhatott* a reform élére.

Azonban a rideg pénzügyi elvet, még ha látszólag jogos volt is, hamarosan megtámadták a politikai meggondolások, eltekintve attól, hogy az osztrák gazdasági életnek is érdekében állott volna az árucsere egységes irányítása egy összefüggő államvasúthálózat segítségével. A vasútügy körül keletkezett bonyodalmakból Metternich fínom érzékkel kiemelte a lényeget s azt iparkodott társadalom- és birodalompolitikai elveinek alátámasztására felhasználni. Ez alkalommal világossá vált előtte, amit bizalmas magyar tanácsadói következetesen hangoztattak a reform elkerülhetetlenségéről és a kormány ezirányú mulasztásairól. A politikai kérdéseket ezentúl egészen más szellemben fogta fel, túlzó rémlátás nélkül: rájött, hogy Magyarország gazdasági elmaradottsága folytán tehetetlen, s hogy az ország elkülönülési mozgalmát már csak anyagi viszonyai miatt sem szabad túlságosan tragikusan venni. Most lett világos előtte Mailáth Antal és a fiatal konzervatívek sokat hangoztatott tanácsának jelentősége, hogy tudniillik a a kormánynak kell az anyagi haladás élére állania s ekként megszüntetnie az általános elégületlenség gazdasági okait. Megértette az államkancellár, hogy a birodalom érdeke is

ezt kívánja, mert csak munkás, virágzó országtól lehetett kiadósabb eszközöket remélni a monarchia szükségleteinek fedezésére. Azokban az eszmékben gazdag tárgyalásokban, amelyek a magyarországi gazdasági reform kidolgozására vezettek, a fiatal magyar konzervatívek szorgalmazására többnyire Metternich volt a kezdeményező, Kübeck és Hartig a részletek kidolgozói, míg Kolowrat alig nyilvánította véleményét, egyetlen építő gondolat sem származott tőle, semminemű buzdító szó vagy tett sem vallhatja őt szerzőjének. Annál feltűnőbb jelenség ez, mivel a gazdaságpolitikai kérdésekkel ő foglalkozott a legfelsőbb fokon ; kezdeményezés hiánya, minden pozitív reform javaslásától való tartózkodása valószínűleg kevésbbé magyarázható eszmékben való szegénységéből, mint inkább ellenszenvéből a magyar mozgalmaknak békés eszközökkel való megoldása iránt. Később lesz még alkalom bőven annak a megmutatására, hogy miként képzelték el ő, s akik körülötte csoportosultak, a magyarországi helyzet megoldását.

A kormány eljutott végre ahhoz a belátáshoz, hogy a multban úgyszólván semmi sem történt Magyarország és a birodalom érdekeinek összehangolására. Új értelmet nyert a magyar konzervatívek régóta hangoztatott figyelmeztetése is, hogy a magyar nemesség éppen gazdasági érdekeinek elhanyagolása miatt sodródott az ellenzékieskedés útjára, s ekként jutott el az autonóm életet élő magyar államiság követelésének felkarolásához.

Szerves gazdasági reform terve.

Az 1843—44. évi országgyűlés terméketlen lefolyása, bármily leverő benyomást tett is a kormánynak éppen jóindulatú tagjaira, így az államkancellárra, nagy tanulsággal is szolgált : a reformok élére állani nem annyit tesz, mint a reformokat hangoztatni s a kivitelt teljesen átengedni a rendeknek, mert ez a megoldás nagy politikai veszélyeket rejthet magában. Széchenyi kedvenc eszméje, a pénzügyi eszközök előteremtésére szolgáló közalap megszavaztatása, szintén nem volt veszélytelen a kormányra,

mert ilyen országos pénztár még függetlenebbé tette volna Magyarországot a birodalom központjától s kiszolgáltatta volna az ellenzék elgondolásainak. Tehát ezentúl a kormány magának igyekezett fenntartani a reformok kivitelét, ellenben a törvényhozásra bízta volna a kész tervek megszavazását és a pénzügyi fedezet előteremtését, sejtve, hogy az utóbbi kilátástalan. Mindenekelőtt a közbenső vámvonal lebontására szeretett volna szabad kezet nyerni a rendektől Kübeck, azonfelül azonban mint ő, mind minisztertársai halaszthatatlannak tartották több égető gazdasági kérdés megoldását, így a parasztságot terhelő katonai élelmezés és elszállásolás megváltásának, a vasutaknak, a földhitelintézetnek a kérdését. Mindezen reformok tárgyalásánál fontos szerepet játszott az a meggondolás, hogy a kivitelnél ne érje sérelem a birodalom érdekeit. Ismét Kübeck volt az, aki nagyszabású emlékiratban megszabta a magyarországi reform irányát. Leglényegesebb feladatnak a közbenső vámvonal lebontását tartotta, de a magyar úthálózat (vasutakat beleértve) tervének kidolgozására is bizottság felállítását javasolta. Ennek a később megvalósult bizottságnak a pénzügyminiszter szerint az lett volna a feladata, hogy szabja meg az utak irányát, elsősorban az Ausztriával és a külfölddel való összeköttetést tartva szem előtt s tegyen javaslatot a pénzfedezet előteremtésére. Végül a földhitelintézetről fejtette ki Kübeck a véleményét. A magyarországi pártviszonyok, a kormánnyal szemben megnyilvánuló gyanakvás és ellenséges érzés mellett lehetetlennek tartotta, hogy ilyen intézményt állami segélyforrásokból hozzanak létre, ellenben vállalkozott arra, hogy osztrák tőkésekből és bankházakból összehoz egy részvénytársaságot.

Ezekkel a javaslatokkal a kormány valóban elment addig a végső határig, ameddig a birodalmi érdekek szem előtt tartása mellett elmehetett. Munkába vette a magyar társadalom emelését, az ország anyagi helyzetének kiépítését, s a lehetőség határai között gondolt Metternich elvére is, hogy «az osztrák császárnak kell a magyar király segítségére mennie», mivel Magyarország szegény-

sége következtében tehetetlen. Osztrák állami pénzt legjobb meggyőződése szerint nem bocsáthatott a magyar reform rendelkezésére, ellenben megkezdette az osztrák tőke mobilizálását e birodalmi jellegűnek tekintett cél elérésére.

Ettől kezdve valóságos versenyfutás kezdődött a magyar ellenzék és a kormány között, hogy melyikük valósítja meg a magyar föld és társadalom újraszervezését. A Gyáralapító Társaság felállítása, de főleg a Védegylet működése érthető feltűnést keltett nemcsak a kormányzat kebelében, hanem Ausztria iparos- és kereskedő-köreiben is. Hiába bizonyította be néhányhavi tapasztalás, hogy a Védegylet nem jelentett komoly veszedelmet az osztrák gazdasági életre : tovább élt az a nyomasztó érzés, hogy Magyarország nemcsak politikai, hanem anyagi téren is teljesen el akar válni a birodalom testétől. Húsz év előtt Ferenc még bizonyára erőszakos eszközökkel nyomta volna el ezt a mozgalmat, a forradalom előtti gyenge kormánynak már csak az volt az egyetlen kilátása, ha megelőzi az ellenzéket a reformok terén s ekként megszerzi a maga, valamint a birodalom eszméje számára a várható fellendülés gyümölcseit élvezők rokonszenvét. A politikai elemnek kétségtelen nagy szerepe volt a fejlődés ritmusának gyorsításában ; a kormány három év alatt oly átfogó tervet dolgozott ki, amit előbb ugyanannyi évtized alatt sem tudott volna befejezni. A közlekedési bizottság felállítása, Széchenyi I. kinevezése, a Tiszaszabályozás, a nagymagyarországi úthálózati terv előkészítése szokatlan, a régi rendszerben páratlan gyorsasággal valósult meg Metternich és Apponyi György nyomása alatt. Nekik ugyanis tudomásuk volt arról, hogy az ellenzék összeköttetésbe lépett hazai és külföldi tőkésekkel olyan tervek pénzügyi fedezetének előteremtésére, amelyek — mint a vukovári vasút — nem egyszer a birodalom érdekét sértették. Mivel félős volt, hogy a magyarországi magas kamatláb esetleg csakugyan becsalogatja az ilyen tőkét s az ellenzéknek anyagi hatalmat ad a kezébe, minden eszközzel iparkodott a kormány a kezdemé-

nyezést magához ragadni. Ismert dolog, hogy a magyarországi úthálózat terve a régi rendszer bukásakor már készen állott, de ugyanakkor a közbenső vámvonal, a katonai terhek megváltása és a földhitelintézet ügyében is be voltak fejezve a tárgyalások.

Mindezekhez a problémákhoz, amelyek megoldásáról Széchenyi és Dessewffy Aurél álmodtak, a kormány kitűnő szakemberek támogatása mellett, rendszeresen és elfogultság nélkül közeledett. Tagadhatatlanul helyes álláspontot foglalt el, amikor az ellenzék által felvetett önálló vámterületet a kezdetleges termelési és szállítási viszonyok mellett az országra károsnak nyilvánította, s amikor a nagy anyagi reformok megvalósítását a rend, a bizalom és a törvényesség helyreállításától tette függővé, mivel csakugyan ez volt az idegen tőke komoly érdeklődésének feltétele. Arra nem gondolhatott a kormány, hogy az osztrák tőkének Magyarországba való gátnélküli beáramlását elősegítse, mivel maga az osztrák pénzpiac sem volt egészséges, — a vasútépítési láz és a vasúti részvényekkel űzött spekuláció óriási összegeket vont el ugyanis a kereskedelmi és az ipari élettől, — de hajlandó volt észszerű határok között felajánlani a tekintélyét az érdeklődő tőke biztosítására — ha a magyar törvényhozás is hajlandónak mutatkozik a szükséges törvények megalkotására. Ezen a téren a kormány szinte diktálhatott volna az országgyűléseknek. Nem lehetett ugyanis kétség aziránt, hogy a «császár segítsége nélkül» Magyarország nem sokat tehet az egészséges haladás ügyében ; ezt nagyon jól tudták Metternich és minisztertársai, valamint a fiatal magyar konzervatívek is. Azok után a példátlan veszteségek után, amelyeket az idegen tőkések alig két évtizeddel előbb egyes magyar arisztokraták záloglevelein elszenvedtek, alig lehetett remény arra, hogy *komoly* tőke (a kormány szerint az ellenzék igen komolytalan fezőrökkel tárgyalt) bemerészkedik az országba, ha a kormány Ausztria pénzügyi tekintélyét nem veti latba s a törvényhozás nem modernizálja a birtok- és hitelviszonyokat.

A tőkének és olcsó hitelnek hiányában eladósodott

magyar földbirtok megsegítése lett volna minden reformnak, társadalminak, politikainak és gazdaságinak egyaránt a feltétele. Állásának megmentése végett kénytelen volt a kormány ezzel a kérdéssel alaposan foglalkozni, s mint már említettük, segédkezet nyujtott egy szilárdan megalapozott földhitelintézet felállításához, de egyidejűleg gondoskodott a törvényhozási feltételekről is. 1847 nyarán, a forradalom küszöbén, készen álltak a törvényjavaslatok a nemesi birtok bevallásáról, a zálogperekről, a betáblázásról és a telekkönyvezésről. Ha az országgyűlés mindezeket elfogadja, akadály nélkül áramlik be a lehetőségeket sejtő idegen tőke s megindulhat a nagyarányú építőmunka. Magyarország és a birodalom új, gazdagabb korszak küszöbén állott. Megvolt a lehetősége, hogy a nemzet a háború és az elnyomatás megpróbáltatásainak elkerülésével elérje azt a virágzási időszakot, amelyet később a dualizmus kora nyujtott neki, sőt feltehetőleg kedvezőbben alakult volna a monarchia jövője is.

Néhány évig tartott az egész termékeny korszak, s ha a forradalom és az összeomlás következtében gyümölcsözetlen maradt, ezért elsősorban Ferenc korának szikkadtságát terheli a felelősség. Metternichnek és munkatársainak nagy előnyük volt a mult felett, hogy megtalálták az összeköttetést a nemzetnek legalább egy részéhez s ekként módjuk volt felismerni a kor szükségleteit. Különösen ki kell emelni az államkancellár jóindulatát, aki erélye maradékát összeszedve szívósan küzdött a pénzügyeknek aggályoskodó vezetőjével, nagyvonalú elgondolásával legyőzte a kicsinyes ellenállást és megbízható támaszává lett a reformok szükségességét hangoztató fiatal konzervatív nemzedéknek. Ez volt az egyetlen terület, ahol sikerült győzelmet aratnia Kolowraton és a kamarilláján. A belügyminiszter a reformprogramm többi pontjánál éppoly kevéssé hallatta a szavát, mint a közös vámterület kérdésénél. Nyíltan nem léphetett fel a reformok ellen, mert azok megvalósításának szüksége átment a bécsi intézőkörök köztudatába, úgyhogy még a jozefinizmustól nem mentes államférfiak, egy Kübeck vagy egy Hartig is oda-

adással támogatták az államkancellárt a magyarországi helyzetnek békés úton való megoldásában. Ez a megoldás megfelelt a birodalom érdekeinek is. Kolowrat nem tehetett tehát egyebet, minthogy távoltartotta magát a tényleges munkától, s csak egy-egy epés megjegyzésre szorítkozott. Azonban végzetes befolyását teljes erővel éreztette egy másik birodalmi problémában, a Duna-medencét megrázó nemzetiségi kérdés intézésében.

A nemzetiségi kérdés. A magyar államnyelv diadala.

A magyar nyelvi kérdés fejlődéséről már fentebb szó volt, valamint azokról a meggondolásokról is, amelyek a kormányt a magyar nemzetiség kifejtése ellen befolyásolták. A «hungarizmus», a «magyarizmus» Bécsben egyértelmű volt a magyar elszigetelődési törekvések világos megnyilatkozásával, s minden osztrák államférfi, akár jozefinista rokonszenvek irányították a felfogását, akár a föderalizmus felé hajlott, mint Metternich, a magyar nemzeti állam kialakulásában egyaránt fenyegető veszélyt látott a birodalom egységére. Bizonyára nem a nyelvi kérdés volt az egyetlen, amelynek a lényegét nem helyesen fogták fel Bécsben, de kétségtelenül ebből a kérdésből származott a legtöbb félreértés a kormány és a magyarság között, s ezen a téren érvényesítették legkönnyebben a hatásukat a magyarság nemzeti kifejlését akadályozó erők.

A negyvenes években már eléggé erős volt a magyar konzervatívek befolyása Metternich gondolkozására, hogy legalább ő ne ellenezze többé a nemzet általánosnak mondható kívánságát. Ferenc halála után közvetlenül még ő sem tudta kiszabadítani magát a mult hagyományos gondolatköréből, ami nem is volt meglepő, hiszen ebben a kérdésben szinte tragikus volt az osztrák és a magyar gondolkozásmód szétágazása. Társadalompolitikai téren a magyarság is tisztában volt, éppúgy, mint a kormány, az anyanyelv diadalának várható következményeivel. Állítólag Mailáth Antal, Metternich bizalmasa is olyan nyi-

latkozatot tett 1835 végén, a törvények magyar nyelvével kapcsolatban, hogy ezzel kezdetét veszi a törvényhozás reformja ; a latin nyelv kiszorítása s a magyar nyelv bevezetése a magyar faj szupremáciáját fogja eredményezni, mindenkinek meg kell a jövőben tanulnia magyarul, aki a közügyekre befolyást akar nyerni ; a magyar nyelv a bécsi körökbe is be fog hatolni, a nemzeti irodalom fel fog lendülni, sőt az alkotmány is átalakul, mert az ősi arisztokratikus alkotmány fennmaradása csak a latin nyelv mellett volt lehetséges. Kitűnő, éles szemre valló meglátás, de egyben mintegy igazolása Metternich ellenszenvének, aki éppen a hagyományos társadalmi rend védelmét tette meg rendszere főelvének.

Azonban mégsem ez a társadalompolitikai szempont volt döntő jelentőségű abban az elkeseredett ellenállásban, amelyet az uralkodó nélkül maradt kormány a magyar nyelv ellen folytatott. József főherceg, aki tájékozva volt valamennyire Bécs hangulatáról, inkább azt a gondolatot igyekezett erélyesen cáfolni, mintha a magyar nyelv használatának terjedése szoros összeköttetésben állana Magyarország elválasztásával a monarchia testétől. Jellemző a bécsi felfogásra a kormány egyik mélyen gondolkodó, a magyar ügyekben jártas tagjának, Purkhart államtanácsosnak ebből az időből származó véleménye. Szerinte a latin nyelv kiszorítása és a magyar nyelv általánossá tétele formálisan nem függ ugyan össze az alkotmánnyal és a pragmatica sanctióval, de mégsem lehet a kormánynak érdeke olyan mozgalom elősegítése, amely Magyarországot *elszigeteli* a monarchiának többi részétől. József nádor, Reviczky kancellár, Mailáth György államtanácsos bátran küzdöttek ez ellen a balvélemény ellen ; hivatkoztak a latin nyelv menthetetlen voltára, az ifjúság hiányos latin tudására, de arra is, hogy a magyarság számbelileg mégis a leghatalmasabb törzs a Duna medencéjében, műveltsége és nyelve gyors iramban fejlődik, a német nyelv bevezetéséről II. József kísérlete óta nem lehet többé szó, a többi törzs nyelvének fejlődése pedig messze elmaradt a magyartól. Még erősebben kellett azonban hatnia annak az

érvnek, hogy a nyelvi mozgalmat úgysem lehet többé feltartóztatni, adja meg tehát a kormány önszántából, a nemzet köszönetét kiérdemelve, amit később úgyis meg kell adnia a kényszer hatása alatt. Fokozatosan, minden érv felsorakoztatásával kellett tehát a kormányra ráerőszakolni a német és a magyar nyelv és kultúra dualizmusának gondolatát a Dunamedence igazgatásában.

Bár 1836-ban Metternich még makacsul, a végső következményekkel is számolva, küzdött minden nyelvi engedmény ellen, politikai érzékére nem maradtak hatás nélkül a fentebbi érvek, főleg nem az utolsó. Véleményét néhány év alatt erősen megváltoztatta. Igaz, hogy neki közvetlenebb kapcsolatai voltak a magyarsággal már harmadik felesége, egy Zichy grófnő útján is, mint a többi bécsi vezető államférfiúnak. Környezete és ismerőseinek köre — közöttük Széchenyi István is — nem késett felvilágosítani a magyar nyelv meglepő fejlődéséről, s ellenállását annál gyökeresebben meg lehetett szüntetni, mert tőle távol állott a jozefinista germanizálásnak még a titkos vágya is. A kormánynak két út között lett volna választása elvileg ezzel a mozgalommal szemben: vagy élére áll a magyar nyelv előmozdításának, vagy következetesen megtagad minden kedvezményt; mivel azonban négy évtizeden át már kénytelen volt úgyis engedményeket tenni, észszerűbbnek látszott, ha a kicsikartatás helyett jószándékból teljesíti a nemzet kívánságát. Ez irányba idomult át Metternich felfogása is. Bár Ferenc kormányának következetes ellenállásában ő is részt vett, politikája rugalmasságát dícséri, hogy legalább a végkifejletnél nem ellenezte többé a magyarság egyöntetű, pártpolitika felett álló kívánságának teljesítését. Ez az engedékenység tette lehetővé, hogy néhány év mulva, amikor a kormány kényszerűségből a reformok útjára tért, a nemzetiségi elv szempontjából kifogástalan konzervatív párt csoportosulhatott köréje.

Kolowrat a magyar nyelv és nemzetiség ellensége.

Ettől az időtől kezdve a nemzetiségi kérdés terén Metternich politikája teljesen elkülönült a belügyminiszterétől.

Metternich a legjobb meggyőződése szerint védte a király jogait és a monarchia egységét, a nélkül azonban, hogy nemzetiségi rokon- vagy ellenszenvtől engedte volna befolyásolni magát. Kolowrat politikája ezzel szemben határozottan magyarellenes volt. Már 1836-ban, a magyar méltóságok, főleg a nádor intelmei ellenére, szívesebben engedte volna az országgyűlést törvények alkotása nélkül, eredmény nélkül szétoszolni s szívesebben kitette volna az országot a sorsa javulását váró jobbágyság forrongásának, semminthogy megadja a magyar nyelvnek a törvények szövegére vonatkozó engedményt. Metternich tiszteletet, jóindulatot mutatott minden nyelv és minden műveltség iránt a széles birodalomban, Kolowrat ellenben nem tudta mentesíteni magát az egyoldalú szlávrokonszenvektől.

Bizonyos társadalompolitikai elemek előtérbe nyomulása a nemzetiségi kérdés fejlődésében még inkább elválasztotta egymástól a két vetélytárs felfogását és taktikáját. Már Ferencnek ízig-vérig konzervatív környezetében is kifejezésre talált az a kevéssé őszintén hangoztatott érv a magyar nyelvnek államéletben és közigazgatásban általánossá tétele ellen, hogy néhány százezer magyarnyelvű és nemzetiségű nemes kedvéért nem szabad feláldozni nagy kisebbségi tömegek érdekeit. Ez a demokratikus megfogalmazású gondolat főleg a jozefinisták körében találhatott tetszésre s a negyvenes években nagy erővel tért vissza Kolowrat frazeológiájában, mint a nemzetiségi harcban egyik kétélű fegyvere a demokráciától igen távol álló belügyminiszternek. Ilyen meggondolások Metternichet nem befolyásolták. Nem lett volna ugyan sohasem hajlandó segédkezet nyujtani a monarchia bármely törzsének elnemzetietlenítéséhez, de másfelől eléggé őszinte volt ahhoz, hogy levonja az uralkodó arisztokratikus rendszer természetszerű következményeit.

A katonaság és a magyar nemzeti eszme.

Kamarilláról, tehát homályban működő, hivatlan erőkről lévén szó, nem szabad megfeledkezni arról, hogy a

magyar eszmények elleni küzdelmében Kolowrat értékes szövetségesekre talált a hadsereg vezető köreiben. Ezeket a túlnyomólag német és szláv összetételű köröket már nemzetiségüknél fogva sem vezethette jóakarat a magyarság iránt. A polgári kormányzat ellanyhultával hivatva érezték magukat, hogy a birodalomnak állítólag veszélyben levő egységét is segítsenek megmenteni. A Magyarországon állomásozó csapatok parancsnokai már Ferenc korában is éles szemekkel figyelték a magyar önkormányzati szervek minden megmozdulását, vajjon nem jelent-e veszélyt a birodalmi eszmére, és siettek jelentést tenni Bécsbe tapasztalataikról. Ferenc halála után még nyíltabban kifejezést adtak a magyar nemzeti törekvések iránt érzett ellenszenvüknek ; többet politizáltak, mint valaha, s feltolták immár magukat a kisebbségek védőinek szerepére is. A magyar nyelvmozgalom iránti ellenszenvük nem egyszer brutális kifejezést nyert, mikor a közigazgatási hatóságokkal surlódások állottak elő az érintkezési nyelv miatt. Nagy hatással volt továbbá a katonai hatóságok hangulatára az 1840. évi törvény, amely kilátásba helyezte, hogy a király gondoskodni fog a magyar nyelv ismeretének gyarapításáról a «katonai véghelyeken», tehát a határőrvidéken is.

Feltehetőleg fogalma sem volt még ebben az időben a hadsereg bécsi központjának arról, hogy a határőrvidékek szerb és horvát lakosai között erőteljes illir-pánszláv propaganda volt folyamatban, s bizonyára nem szláv érdekek védelmében iparkodtak a törvény végrehajtását a lehetőséghez képest elgáncsolni. A határőrvidék, számos kiváló ezredével, a monarchia katonai szervezetének egyik fénypontja volt s a hadsereg vezetőségének szemében fokozott értéket biztosított neki különös közjogi állása, függetlensége minden polgári beavatkozástól.

A kormány és a szláv mozgalom.

A nemzetiségi harcnak a harmincas években még nagyobbrészt irodalmi jellegű jelentkezési formájáról a kormánynak is volt némi tudomása, a nélkül azonban, hogy

világosan látta volna a helyzetet és le tudta volna mérni az erőviszonyokat. Eredményes formális beavatkozásra nem nyílt lehetőség számára, hiszen az egyes kisebbségeknek a politikai életben nem volt képviseletük, a nemzetiségi vidékek követei pedig nem foglaltak el az országgyűléseken különleges álláspontot a felmerülő nyelvi és nemzetiségi problémákkal szemben. A magyaron kívül csak a horvát nemzetiségnek volt törvényes képviselete a rendi országgyűlésnek mindkét tábláján. Horvátország követei egy széleskörű autonómiával felruházott, diplomatikailag elismert territóriumot, a melléktartományokat képviselték a törvényhozásban. Ők adhattak egyedül törvényes úton kifejezést a magyar nemzeti törekvések ellen véleményüknek, s így rajtuk keresztül nyílt alkalma a kormánynak, hogy a törvényesség látszatának a megőrzésével beleavatkozhassék a fejlődés menetébe. Kínálkozott azonban egy másik, kevésbbé törvényes alkalom is a horvátság felhasználására. Magyarok és horvátok között feszült volt ugyanis a helyzet bizonyos közjogi természetű ellentétek miatt, s ezt a feszültséget használta ki a kiváló horvát-pánszláv agitátor, Gaj Lajos, hogy a két nemzet nézeteltérését a nemzetközi kérdés talajára tolja. Kolowrat sietett beleavatkozni az ekként kirobbant nemzetiségi harcba. Az első jelentős lépés, Gaj újságjának engedélyeztetése, még Ferenc életében történt; a kifejlés azonban, a kamarilla élénk beavatkozása mellett, az 1835 utáni évekre maradt.

Ferenc halálakor már tisztában voltak a monarchia szlávjai azzal, hogy a kormány tagjai közül kinek a pártfogására számíthatnak, s tájékozottságukat ügyesen felhasználták az ifjú mozgalmak vezetői. Már 1836-ban úgy fordultak Sedlnitzky rendőrminiszterhez, mint a pánszlávizmus magas pártfogójához s ugyanebben az évben megdöbbenésüknek adtak kifejezést a hírre, hogy Kolowrat visszavonulni szándékozik a közügyektől. Ez a szláv rokonszenvéről ismert két miniszter vette pártfogásába megizmosodása idején a pánszláv-illirizmust is, és működésük, főként Kolowraté, nagy befolyást gyakorolt a kor-

mány nemzetiségi politikájára. Mind Sedlnitzky, mind a belügyminiszter elfogultsággal, magyarellenes szlávbarát érzéssel közeledtek a kérdéshez s elzárkóztak az éppen nem ritka figyelmeztetések elől. Fontos körülmény volt, hogy Gaj hivatalos programmja megfelelt az ausztroszlávizmus elveinek : a szellemi műveltség terén kívánta egyesíteni az összes délszlávokat (Kollar János ugyanezt vallotta az összes szlávok egyesítéséről), az *összbirodalom* és az uralkodóház érdekében. A kezdetén álló mozgalom sok mindent ígért a kormánynak. Feladatának tekintette, hogy gátat vonjon a «magyarizmus» útjába a délszlávoktól lakott területek határán, vállalkozott az orosz pánszláv propaganda semlegesítésére, mert az orosz befolyás a görögkeletiek, elsősorban a szerbek között igen elterjedt volt ; ekként minden törekvését elvileg az összbirodalom szolgálatába állította. A két szlávbarát minisztert kevésbbé érdekelte a világpolitikainak mondható célkitűzés, az oroszbarát irány elleni küzdelem az ausztroszlávizmus talaján ; annál szívesebben támogatták a magyarországi szlávok megszervezését a magyar nemzeti törekvések ellenében.

Kolowrat, az illirizmus és az összbirodalom.

A horvát-illir pánszlávizmus aligha élte volna túl a kezdettel járó nehézségeket, ha Kolowrat nem siet Gajnak segítségére szorult helyzetében. Gaj propagandája a lapjával állott vagy bukott, fenntartása életkérdés volt az új mozgalom számára. A csekélyszámú előfizetésből azonban a nyomdaköltséget sem lehetett volna fedezni, tehát Gaj elhatározta, hogy nyomdaengedélyt kér. *Személyesen* kikérte a rendőrminiszter támogatását is, de végül Kolowrat találta meg a helyes utat az engedély ügyének előmozdítására. A nehézségek igen jelentékenyek voltak, mert az érvényes rendelet szerint újságszerkesztő nem lehetett egyszemélyben nyomdatulajdonos is. Nehogy a magyar hatóságok, e rendeletre hivatkozva, kedvezőtlen véleményezést adhassanak, Kolowrat, mint kabineti miniszter, a kormány többi tagjának megkerülésével meg-

szerezte a kérvényre az uralkodó kézjegyét s a legfelsőbb pártfogás előtt meghajlásra kényszerítette mind a magyar kancelláriát, mind az államtanácsot. Így nyert Gaj nyomdaengedélyt és tudta anyagilag megalapozni a működését. Nem véletlen, hogy a kérvényéhez csatolt memorandumban fiatalos öntudattal nélkülözhetetlennek minősítette az illir-pánszláv propagandát, mint a horvát-szlavon nemzetiség megmentőjét és a magyar mozgalom kizáróját a Drávától délre eső vidékekről. Kolowrat támogatása ennek megfelelően egyre kiadósabb lett. Szinte felháborítónak nevezhető 1839. évi fellépése. A szerénynek éppen nem mondható Gaj újságja első négy évfolyamának beküldése mellett ismét kiemelte kellőképpen az összmonarchia érdekében szerzett érdemeit, a magyar mozgalom elleni küzdelmét, s kitüntetést kért a saját számára. Kolowrat szerint «a három millió szláv összefogása csak előnyös lehetett Magyarországra», s az uralkodói kegynek olyan kiadós kinyilvánítását hozta javaslatba, hogy a mellett a kancellária sem mehetett el szó nélkül ; a tényben engedett ugyan a felsőbb nyomásnak, de kevésbbé feltűnő kitüntetést ajánlott. Kolowrat azonban elérte Gajnak egy drága gyűrűvel való megajándékozását, azzal a megokolással, hogy *a szlávok különös védelemre szorulnak a magyarsággal szemben.* Magyar író, bármily loyális lett volna, nem részesült olyan kitüntetésben, mint a pályája kezdetén álló pánszláv agitátor!

Kolowrat működésének helyesebb elbírálásához közelebbről kell szemügyre venni az illirizmus kifejlődését.

A pánszlávizmus politikai hatása abban nyilatkozott meg, hogy a különféle szláv törzseket faji egyéniségük kizárólagos tiszteletére nevelte. A szláv mozgalom végső célja a faji alapon megvalósítandó politikai egység volt, tekintet nélkül az adott közjogi kapcsolatokra. A haza fogalma a szláv számára nem a születés, a történelem, a társadalmi közösség által megszentelt föld többé ; ennek helyét elfoglalta a faji tudat, amely felmentette a régi értelemben vett haza, kormány vagy alkotmány iránti köteles hűség alól. A horvát törzsnek megvolt sok év-

század óta a maga politikai életeleme, a történeti államа s a magyar koronával és alkotmánnyal való kapcsolata: az illirizmus hazafogalma ezzel szemben kiterjedt az összes délszláv fajoktól benépesített területekre, a horvát nemzetiséget provincializmusnak nyilvánította a délszláv nemzetiség fogalmával szemben. A horvát nemzetnek a magyar koronához való ragaszkodása ősi történelmi követelmény volt, a horvát rendiség pedig II. József halála után maga óhajtotta a szorosabb öszeköttetést a magyar államisággal: az illirizmus tudatosan meg akarta semmisíteni ezt a közösséget, hogy új szláv alakulatot hozzon létre. A fennálló rendszer keretében is kiütköztek a monarchia dualisztikus berendezésének jelei, ha kevesebb élességgel is, mint 1867 után; az osztrák-cseh tartományokkal egységes alkotmány és egységes mult által jellemzett magyar birodalom állott szemben a Szentkorona jelképe alatt, s ennek a birodalomnak Horvátország is alkotórésze volt: az illirizmus szemmelláthatóan a Lajtán-inneni birodalom felbontására tört s — amennyiben őszinték voltak ausztroszláv jellegű követelései — a dinasztikus összbirodalom önálló alkotórészévé szándékozott megtenni egy új délszláv alakulatot, amelynek Horvátország lett volna a központja.

Kolowrat némileg tisztában volt a fejlődés irányával, amely a délszláv törzsek egyesített erejének közreműködését ígérte a magyar nemzeti állam eszméje ellen, összbirodalmi célok érdekében. Egy 1840-i véleményezése vet legőszintébben világot politikai céljaira. Az összmonarchia érdekében követelte, hogy Horvátország élére erőskezű bán állíttassék, rendelkezési joggal a határőrvidék felett, mert a magyarok az országnak «szerencsére» különféle nemzetiségű lakosait egységes tömbbe akarják összeolvasztani, s e veszélyes törekvésük ellensúlyát a szláv mozgalmakban kell keresni, amelyeknek élén a horvát bán állana katonai hatalma teljében. Ebből a néhány mondatból kitűnik egész politikai programmjának a lényege. Az összbirodalom érdekében valónak találta a szlávok szervezett ellenállását; ezért akarta az autonóm államisággal rendelkező, nagy katonai erőt jelentő horvát

nemzetiséget a magyar nemzetiség elleni küzdelemben az első sorba állítani. Ilyen teljes ausztroszláv programmot osztrák államférfi 1848 márciusáig nem termelt ki.

Az illirizmus, Metternich és a kormány.

Gaj nyomdaengedélyének ügye, valamint Kolowrat különböző nyilatkozatai a magyarországi szlávok egyesítéséről a magyar nemzeti eszmével szemben, nyilvánvalóvá teszik a kamarilla nemzetiségpolitikai rendszerét és eszközeit. Ezúttal világosan csak a kamarilláról lehet beszélni, mert a kormánynak egyéb tagjai és tanácsadói nem helyeselték a nemzetiségi harcba való tettleges beavatkozást. Elsősorban Metternich volt a szláv tervek keresztezője, híven a régi rendszer elvéhez, amely az uralkodót pártok és nemzetiségek fölé emelte. Ő akadályozta meg 1840-ben egy katona-bán kinevezését — ami csak 1848-ban, a forradalmi idők forgatagában sikerült Kolowratnak. A politikai okosság azt parancsolta az összkormánynak, hogy a loyalis horvátokat, a magyarországi politika értékes elemeit, ne idegenítse el magától és ne gátolja nemzetiségük kifejtését, de ezen túlhaladni és a magyarság elleni küzdelmet faji alapon szervezni, olyan forradalmi és merész terv volt, hogy az csak a belügyminiszter fejében fogamzhatott meg.

A horvátországi mozgalmak nehéz helyzetbe hozták a kormányt. Az illirizmus konzervatív köntöst öltött magára a napi politika kérdéseiben, s ezt értékelni tudták Bécsben, ahol magában véve az a gondolat is rokonszenves volt, hogy Horvátország ne kerüljön teljesen az elszakadási törekvésekkel vádolt magyar ellenzéki politika befolyása alá s ne járuljon hozzá a központ helyzetének gyengítéséhez. Másrészről azonban kellemetlenül érintette a kormány nyugalomvágyát az ismételt híradás az illirek féktelen izgatásáról, a vérszomjas harcidalokról, amelyek a magyarság ellen véres ellenállásra ösztönözték a horvát népet, főleg a határőrvidék erőszakosságra hajló katona-lakosait. Voltak a rendőrminiszternek olyan bizalmi férfiai is, akik felhívták a figyelmét az illirizmus orosz-szimpátiáira, Gaj

oroszországi útjára, ami valóban nem volt összeegyeztethető az ausztroszláv ígéretekkel. Ámde a magyar pártra sem támaszkodhatott a kormány, mert az elkövette azt a nagy taktikai hibát, hogy a magyar ellenzék szellemében működött — egyik első politikai megnyilatkozása felszólalás volt Kossuth Lajos elfogatása ellen — s rögtön két arcvonalon, az illirek és a kormány ellen kezdette meg kilátástalan harcát.

A maga egészében nem is gondolt a bécsi központ egyik fél támogatására sem. Az ő igazi táborát a kedvezőtlen anyagi viszonyok között élő, konzervatív felfogású horvát közép- és kisnemesség tömegei alkották. Ezek szigorúan ragaszkodtak az alkotmányos rendi alaphoz, visszautasították mind az illir, mint a magyar párt programmját, nem akartak pánszlávokká lenni, de államuk kiváltságait és nemzetiségüket sem akarták a magyarság javára feláldozni. Ezek a konzervatív nemesek megszokták, hogy az országgyűlésen tapasztalt támadásokkal szemben a kormánynál támogatásra találtak, tehát szemükben a kormány jóindulata volt a horvát autonómia és nemzetiség megbízható támasza. Azonban éppen ezekre a feltétlenül kormányhű tömegekre kellett demoralizálólag hatnia, amikor meggyőződtek Gaj kivételes kitüntetéséről ; ők nem tudhatták, hogy az csak egy kamarilla műve volt, s abban a hiszemben, hogy uralkodó és tanácsadói egyetértenek az illirizmus elveivel, tömegesen állottak az új mozgalom táborába a nélkül, hogy gondolatait helyeselték, sőt egyáltalában megértették volna.

Valóban nehéz elképzelni, miként tudott volna a kamarilla támogatása nélkül kifejlődni a szláv mozgalom a magyar birodalom területén. A Kolowrat jóvoltából létrejött illir újság megfelelő hely volt, ahol a tót álláspont még kifejezésre és helyeslésre talált, de a horvát-pánszláv irány más területen nem tudott eredményt elérni. A délszláv egység sem tudott elvileg sem megvalósulni. A szlovéneket hidegen hagyta, a dalmatákat ellenállásra ingerelte az új tan, pedig ezeknek a katolikus délszláv törzseknek az egyesítése elsősorban lett volna Gaj feladata az ausztro-

szláv tan értelmében. Az orosz befolyás ellensúlyozására sem bizonyult az illirizmus alkalmasnak, mert szerb részről kevés megértésre talált. A kitűnő politikai érzékkel és erős nemzeti tudattal megáldott szerb nép a pánszláv elv ellen a nagyszerb eszmét szögezte ; nem volt hajlandó lemondani sem törzsi nevéről, sem műveltségének különleges elemeiről, például a cirill írásról. Az illirizmus, amely születési helyén sem vált széles körökben népszerűvé, tulajdonképpen nem tudott eredményt elérni a délszlávok között, csupán a határőrvidéken, a birodalomnak féltett területén, sikerült híveket szereznie, ami aligha volt alkalmas rokonszenvet kelteni iránta a kormánykörökben.

Fellépés az illirizmus ellen.

Ha Gaj, valamint bécsi pártfogói, Kolowrat és Sedlnitzky, nem is számíthattak elismerésre a pánszláv mozgalom iránt, némi jóindulatot mégis kicsikartak a kormánytól a magyar nemzetiség korlátozásának hangoztatásával. Ez Bécsben lassan a politikai tudat elemévé vált, s hatása alól nem tudta kivonni magát sem Metternich, akit a magyar nemzeti mozgalom ellenzéki színezete gyanakodóvá tett, sem a jozefinisták, mint Hartig gróf. Gajnak és az illireknek tapintatlanságából és elbizakodottságából magyarázható, hogy a szépen fejlődő pánszláv mozgalom megítélésében 1842-ben visszahatás állott be. Mindenekelőtt kínosan érintette a monarchia vezető államférfiait, hogy az illirek a király és a kormány (!) pártfogására hivatkozva igyekeztek párthíveket gyüjteni. A híresztelés hamis volt, hiszen a kormány a maga egészében sohasem pártfogolta a pánszláv-mozgalmat, a mellett hangoztatása veszélyes helyzetet idézhetett elő Magyarországon, ahol a közvélemény éppen 1840-ben lett figyelmessé a pánszlávizmusra és a horvátországi viszonyok fenyegető voltára. Az általános világpolitikai helyzet, az orosz hatalom befészkelődése a dunai vidékeken, különösen veszélyes színben mutatta a szlávok törekvéseit még olyan higgadt, megfontolt politikus szemében is, mint Deák Ferenc volt. Egyidejűleg bizalmas jelentések is érkeztek,

állami hivatalnokoktól, magas jogi személytől, amelyek rádöbbentették a kormányt a horvátországi állapotok tarthatatlanságára. A pánszláv izgatás hevessége, az egész intelligenciának, diákoknak és papságnak bevonása a nemzetiségi harcba, az elvi küzdelemnek már-már a társadalom anarchiájára vezető elfajulása, ismeretlen volt eddig a központ legtöbb tagja előtt. Nagy hatást keltett a közvélemény gyanúja is, hogy Gaj orosz érdekből segíti elő a délszlávok egyesülését, s hogy a határőrvidék szláv érzelmeinek felfokozása beláthatatlan veszélyekkel fenyegethet esetleges összeütközés esetén Oroszországgal. A kormány egycsapásra felfigyelt, s mintegy kiszabadítva magát Kolowrat bűvköréből, megbízható híreket követelt. Ismét munkába lépett a kamarillának régi módszere ; Sedlnitzky ugyanattól a Moyses István cenzortól kért jelentést, aki maga a pánszláv mozgalomnak irányító híve volt, s az elfogulatlan levelek vádlottai között szerepelt.

A horvátországi viszonyok annyira elfajultak már, hogy a kézzelfogható tünetek letagadása vagy akár szépítése nem vezethetett a rendőrminiszter által várt eredményre. Ilyen tünet volt többek között Kollar János zágrábi látogatása. Mikor a pánszlávizmus szlovák apostolát a fővárosban ünnepelték, a *katonazenekar* olyan harci dalt játszott a tiszteletére, amelyet durva magyarellenes izgató éle sok szomorú emlékű társa között is hírhedtté tett. A magyar megyék közvéleménye — jellemző módon elsősorban a kevert lakosságúaké — felzúdult, egyik panaszkodó felirat a másik után érkezett a kancelláriához. A közvélemény nyomása alatt megmozdultak a magyar hatóságok is, hogy véget vessenek az áldatlan helyzetnek. A kancellária erős hangon követelte, hogy a kormány szüntesse meg az anarchikus állapotokat Horvátországban, állítsa helyre a rendet az iskolákban, utasítsa nagyobb szigorra a cenzort — talán eszébe jutott ezalkalommal, hogy mennyire siettek a magyar cenzorokat minden csekélységért felelősségre vonatni Bécsben — s a haditanács kapjon utasítást a katonaság távoltartására a politikától.

Mindez nem lett volna elég, — a kancellár felterjesztése hónapokig feküdt — ha a hírhedt zágrábi tisztújítás, a magyar párti kisnemesség kiűzése a tanácsházból, fel nem bőszíti a kormányt és a magyar közvéleményt. Ezúttal megyei közgyűlésen, véres verekedésben nyilatkozott meg a pártszenvedély, s nem lehetett többé letagadni a tényt, hogy a nemzetiségi harc fenyegető körülmények között bevonult a politikai életbe. Valamit tenni kellett Magyarország megnyugtatására is, mivel ott oly fokra hágott az elkeseredés, hogy az ellenzék egy része szívesebben látta volna Horvátország elszakadását, ami az egész közjogi rendszer megingását vonta volna maga után. Nem lehetett többé sikerrel hangoztatni a régi szólamokat a birodalom és a fennálló társadalmi rend védelméről, hiszen az illirektől megtámadott horvát kisnemesség az alkotmányosság és a konzervatív felfogás híveinek bizonyult addig a napig.

Alkalma nyílt végre Metternichnek, hogy a siker reményében léphessen fel vetélytársa politikája ellen. Ő nemzetiségi elfogultság nélkül, társadalompolitikai szempontból vizsgálta a helyzetet. A kormány nem-szláv tagjai között talán ő volt az első, aki megértette a pánszlávizmus jelentőségét, de egyben azt is, hogy milyen veszéllyel járhat kifejlődése a birodalom jövőjére. Nem volt elfogult; nem ellenezte volna a szláv törzsek műveltségének fejlesztését, ellenben határozottan rosszalta az ausztroszlávizmus politikai célkitűzését, éppen a fennálló rend védelmében. A magyar nemzeti mozgalmat alapjában véve egy vonalra helyezte a szlávval, hiszen maga is hitt az előbbi törekvéseinek szeparatisztikus voltában, viszont az utóbbit sem tartotta ártatlannak, merő visszahatásnak a magyar nemzetiség fenyegető fellépése ellen, amint Kolowrat igyekezett feltüntetni. Konzervatív magyar tanácsadói is, akik mindezideig védelmükbe vettek minden igazságos — sokszor nem is egészen méltányos és igazságos — horvát ügyet, szintén kénytelenek voltak gyanús célokat feltételezni Gaj mozgalma mögött.

Haller Ferenc gróf bánnak, Metternich bizalmi emberé-

nek, a saját beiktatásáról küldött jelentése nem engedett kétséget felmerülni aziránt, hogy a pánszlávok felelősek elsősorban a melléktartományok társadalmát tépő izgatásért. A helyzet annyira megérett, hogy Kolowrat is jó nak látta, taktikát változtatva, pillanatnyilag lemondani az illirek megmentéséről azzal az ürüggyel, hogy ő csak a horvát kulturális törekvéseket kívánta támogatni, s nem is sejtette (annyi jelentés után!), hogy a pánszlávok ennyire mentek a politikai szereplésben. Szokatlan eréllyel, s ezalkalommal eredményesen, lépett fel az államkancellár. Keresztezte Kolowratnak utolsó alattomos tervét, aki a határőrvidéki parancsnokló tábornok méltóságát megbízható szláv érzelmű egyénnel akarta betölteni, s keresztülvitte egy politikailag semleges osztrák tábornoknak, Auer sperg Miksa gróf altábornagynak a kinevezését, majd, 1843 elején, a magyar kancellár és József főherceg javaslatai alapján kiadatott egy királyi kéziratot, amely biztosította ugyan a horvátokat az uralkodó védelméről, amíg politikai jogaik fenntartásáért küzdenek, egyebekben azonban a pártharcok megszüntetését követelte, s eltiltotta az illirizmusnak nemcsak a külső jeleit, hanem a nevét is.

A kamarillának évekig tartó felelőtlen működése teljes felfordulást idézett elő Horvátországban és megnövelte a pánszlávizmus győzelmi kilátásait. Most mindennek véget vetett és a fejlődést nyugodtabb mederbe terelte volna a határozott királyi szó, nyilt elítélése az illir-pánszlávizmusnak s ezzel a felsőbb pártfogással dicsekvő ausztroszlávizmusnak. Egyike volt ez azoknak a szerencsés pillanatoknak, amikor — Klauzál Gábor kifejezése szerint — a kormány felfogta kellő állását és megfelelő eréllyel kezdette meg működését. Nem az államkancellár bűne volt, hogy ez a kedvező pillanat hamar elmúlott.

Nyelvkérdés az 1843—44. évi országgyűlésen.

A nemzetiségi politika új fordulata szoros összefüggésben állott az 1843—44. évi országgyűlés menetével. A kormány a reformoknak, még pedig az országban általánosan

áhított anyagi reformoknak utat engedett, joggal elvárta tehát, hogy a jóakarat láttára ne nyilatkozzék meg a régi szerencsétlen gyanakvás és ellenzéki szellem a rendek részéről. Várakozásában súlyosan csalódott; az uralkodó állásban levő ellenzék kíméletlenebbül harcolt, a köszönetnek minden csekély jele nélkül, mint valaha. Végzetes módon éppen a nyelvi kérdés területén tört ki a nyilt küzdelem a kormány és az országgyűlés között.

A horvát követek, a tartományi gyűléstől nyert utasításuk értelmében, latinul szólaltak fel az alsótábla ülésein, amit viszont a magyar követek kihívásának fogtak fel. A horvátok követeit nem engedték szóhoz jutni, sőt az alsótábla egyoldalúlag határozatot hozott, hogy a szónoklatok kizárólagos nyelve a jövőben a magyar legyen. Mindkét fél hibázott; a magyar rendek hibáztak a formában, mert nem volt joguk ilyen határozatot hozni, a horvátok a lényegben, mert bár tisztában voltak a törvényhozás ellenszenvével a latin nyelv iránt, mégis kihívó módon ennek a használatára adtak utasítást, tehát enyhén szólva tapintatlanul cselekedtek. Mindamellett a kormány páratlan hevességgel rögtön a horvátok oldalára állott; nem annyira azért, hogy jogaik kétes sérelmét megtorolja, hanem inkább, hogy a királyi tekintélynek érvényt szerezzen a rendek önkényes előretörése ellen. Hiába óvott József nádor az egyoldalú ítélettől, hiába emelte ki helyesen *mindkét* fél botlását: a kormány megsemmisíttette a királlyal a rendi határozatot, s ellenállás esetén kész volt a végső eszközökhöz folyamodni. A magyar nyelv ügye 1844 végén a végletekig felizgatta Metternichet, pedig éppen ő küzdött volt Kolowrat ellen, hogy a magyarság egy csapásra kapjon meg minden engedményt a kormány részéről ezen a téren. Az egyébként szenvedélytelen államkancellár újból csökönyös lett, akár tíz évvel azelőtt; inkább lemondással fenyegetődzött, semminthogy engedjen a rendeknek, s a kormánykörök komolyan tárgyaltak az országgyűlés feloszlatásáról és az esetleg szükségessé válható katonai rendszabályok előkészítéséről, amíg hevüket le nem hűtötte a pénzügyminiszter utalása a mo-

narchia pénzügyi rendszerének megingására, erőszakos fellépése esetén. A magyar nyelv és nemzetiség ügye előbb sem számíthatott a jozefinista elvektől szabadulni nem tudó miniszterek jóakaratára, de ebben az időben egyenesen ellenszenv lángolt fel ellene Bécsben ; a művelt és kiegyensúlyozott bürokrata Kübeck is gyűlölettel és megvetéssel beszélt róla — igaz, hogy a szláv mozgalmat sem becsülte többre — s Hartig kedvezőnek látta a pillanatot, hogy a *német* nyelv jövőjéről beszéljen Horvátországban. Két év tapasztalatai mintha újból meggyőzték volna az előbb már ingadozó bécsi államférfiakat a magyar nemzeti törekvések szeparasztikus jellegéről, de egyben arról is, hogy ezek a törekvések a régi rendszer elleni ellenzékieskedésnek természetes alkotó részei, s az átörökölt társadalmi rend rohamos felbomlását készítik elő.

Az illirizmus rehabilitálása.

A Bécsben beállott hangulati változásra Kolowrat újult erővel kezdte meg tevékenységét. Az 1842. év folyamán, az ausztroszláv gondolat mélypontján, a tót lutheránus egyházak hozzá beérkezett panaszaival még nem tudott boldogulni ; kénytelen volt ad acta tétetni őket, hiába hangsúlyozta előtte Kollar János pánszláv apostol, hogy a tótok atyai pártfogójukat tisztelik benne. 1843 végén már sikerült az államkancellárt is rávennie, hogy a pánszláv mozgalmakra csaknem végzetes következményekkel járó zágrábi kihágás vizsgálati eredményeit politikai szempontok szerint bírálja el, s segédkezet nyujtson a munkálat elítéléséhez, mert az csupa illirpárti egyén megbüntetését hozta javaslatba. Horvátországban aggodalommal várták a vizsgálat következményeit, s mikor a kormány megtorló közbelépése elmaradt, azt joggal úgy fogták fel, mint az illirizmusnak nyujtott kedvezményt. A pánszlávok megértették, hogy a szláv gondolatot védő kamarilla befolyása újból erőre jutott, s ügyesen levonták a tanulságot a fejük felett lebegő veszélyből. A meggyőződés látszatával hangoztatták, hogy társadalompolitikai meggyőződésük ízig-vérig konzervatív ; színleg beleolvad-

tak a régi elveket valló konzervatív horvát nemességbe, s ezzel megszerezték a «jóérzelműség» patináját. A horvátországi magyar párt viszont az országgyűlésen újból kimutatta rokonszenvét az ellenzék iránt, s bár alapjában véve konzervatív tömegeket képviselt, a kormány szemében eljegyezte magát a liberalizmussal. Bécs félrevezetése ezzel tökéletesen sikerült. A pánszláv párt, amely közjogi kapcsolatok lazítására törekedett, s a mellett a középosztálybeli intelligencia társadalmi jelentőségét mozdította elő, a konzervatív elv képviselőjének álarcában igényt emelt, még pedig sikerrel, a kormány védelmére. Különösen az a hír emelte Bécsben a tekintélyét, hogy a Védegylet — az elszakadási törekvések «fekete állata» — ellen nyilatkozott. Tisztább látás és kevesebb elfogultság kellett volna ahhoz, hogy a kormány a rendőrminiszter egyoldalú magyarpártellenes jelentései ellenére is tisztába jöjjön a szembenálló pártok mögött lappangó titkos vágyakkal.

A következmények arra mutatnak, hogy elsősorban ismét a birodalmi érdekek irányították a kormány politikáját. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy ebben az időben alakultak meg az autonom magyar gazdasági élet megteremtését célzó szervek, s a bécsi államférfiakban felülkerekedett a tehetetlenség érzése a magyar nemzeti államiság diadalútjával szemben. Nem feltűnő jelenség tehát, ha ilyen viszonyok között megértésre számíthatott az illir pánszlávizmusnak nagy jövő elé néző elgondolása, a magyar államiság gyengítése a horvát államnyelv bevezetésével és a horvátországi közigazgatás különválasztásával, ami megfelelő eszköznek igérkezett az ellenzéki szeparatisztikus szellemű magyarság megdöbbentésére. Új jelentőséget nyert, — hogy a monarchia összeomlásáig élő erővel hasson — a horvát pánszlávizmusnak egy másik, szinte világtörténeti látkörű elgondolása is. Ausztroszláv meggyőződésű illirek erőteljesen kezdették ösztökélni a kormányt a várható balkáni mozgalmak esetén Bosznia elfoglalására, nehogy Szerbia tegye rá a kezét erre a fontos tartományra, mert az ekként egyesült szerb nemzet előre-

láthatólag ellenállhatatlan vonzóerőt gyakorolt volna Horvátország, Szlavónia és a mindennél fontosabb határőrvidék lakosságára. Kézzelfoghatóbb alakba való öntése volt ez a nagyhorvát gondolatnak, az illirizmus később hangoztatott elvének, amely közös dinasztia uralma alatt Magyarország, Ausztria és egy hatalmas horvát blokk trializmusát sejtette meg. Időszerűségét bizonyítja, hogy Garasanin, a szerb fejedelemség külügyminisztere, ugyanekkor fogalmazta meg a délszláv egység emlékezetes programmját szerb szemszögből.

A konzervatív magyarság szóvívője, Mailáth Antal kancelláriája, még egy ízben felszólalt, hogy a törvényesség szellemében munkálkodjék a rend és a nyugalom helyreállítása mellett Horvátországban, s sikerült eltávolíttatnia a helyéről a pánszláv mozgalom két értékes támaszát, a zágrábmegyei főispánt és a tanulmányi főigazgatót. Metternich, bár igen elkedvetlenedett, szintén vonakodott még teljesen átengedni a teret Kolowratnak, s megakadályozta, hogy a belügyminiszter saját hívét, Kulmer Ferenc bárót — a későbbi minisztert — neveztesse ki Zágráb megye élére. Az államkancellárnak megvolt a maga különleges felfogása az illirek állandóan hangoztatott hűségéről a dinasztia és az összbirodalom iránt. Megbízható adatai voltak arra, hogy a horvát-pánszláv párt radikális szárnya Szerbia területén tárgyalásokat folytatott a lengyel pánszláv propaganda kiküldötteivel, s szó volt a délszlávok esetleges szövetkezéséről. Tehát nem engedhette ki a kezéből a horvát kérdést, sem külpolitikai, sem belpolitikai tekintetek miatt. Míg azonban ő csak időnkint, a fontosabb kérdések tárgyalásakor korlátozta Kolowrat szláv hevét, a belügyminiszter szívósan dolgozott, látszólag kicsinyes eszközökkel, egy-egy leirat leküldésének halogatásával, megakadályozásával, a magyar államnyelv elleni philippikákkal, a pánszlávizmus rehabilitálásán. Működésének jellegzetes irányát és eredményeit érdekesen mutatja egy kiragadott példa a sok közül. Éveken át folytonosan érkeztek panaszok a horvát tanulóifjúság magyarellenes politizálása és

elvadulása miatt úgyannyira, hogy a kancellár végre is kénytelen volt a tanulmányi főigazgatót elmozdítani az állásából, s helyére Schrott József c. püspököt neveztette ki. Schrottról tudott dolog volt, hogy nem rokonszenvez az illir-pánszláv mozgalmakkal, azért Zágrábban rögtön üldözőbe is vették. Szemérmetlenül piacra vitték a magánéletét, s végül annyira elkeserítették, hogy a megsértett főpap maga ajánlotta fel a királynak a lemondását. A kancellária pótolhatatlan veszteségnek nyilvánította a távozását, s visszatartását javasolta ; Kolowrat azonban, pánszláv szellemű magánértesülései alapján, a magyarság iránti egyoldalú rokonszenvvel vádolta meg a püspököt, s olyan királyi kéziratot eszközölt ki, amely maradásra szólítja ugyan fel, de egyben meginti, hogy *teljes pártatlansággal* lássa el a hivatalát. Schrottnak nem volt nehéz megértenie, hogy mit értett a király pártatlanságon ; felsőbb nyomásra megváltoztatta tehát az elveit, s belépett az illir mozgalom mecenásai közé. A horvát ifjúságot ezzel végérvényesen kiszolgáltatták a pánszlávizmus izgatásainak, a kamarilla pedig a Magyarországon dúló nemzetiségi harcban értékes győzelmet könyvelhetett el a maga javára. Egy tekintélyesebb horvát közéleti embernek sikerülhetett Metternichet is megnyugtatni az illirek külpolitikai céljai felől, s megnyerni annak a gondolatnak, hogy a horvátországi mozgalom az ausztroszlávizmus erősítésére törekszik, kulturális talajon szándékozik megszervezni a délszlávokat Ausztria égisze alatt. Végül maga az államkancellár is összeegyeztethetőnek tartotta a monarchiának kül- és belpolitikai érdekeivel az «illir» név használatának újból való engedélyezését. Tárgyilagosan el kell ismerni, hogy nemcsak távoli, kevés rokonszenvvel figyelt ausztroszláv célok befolyásolták a kormány felfogását, mikor rehabilitálta az illirizmust, hanem sokkal inkább vezette az a remény, hogy az ekként kielégített horvátok felhagynak a magyarság elleni kihívásokkal, s a két ország között elviselhető viszony áll helyre. Visszatér az annyira áhított társadalmi béke.

Apponyi és Kolowrat közös úton.

Tévedett az államkancellár, mikor azt remélte, hogy *ilyen* kulturális természetű engedményekkel helyreállíthatja a nyugalmat, közelebb hozhatja egymáshoz a magyar és szláv eszme híveit, sőt egyben lefegyverezheti Kolowratot és a kamarillát is. A pánszlávok a belügyminiszter támogatása felől bizonyosak voltak, tehát *politikai* érvényesülésre törekedtek. Céljuk Horvátország legnagyobb megyéjének, az irányadó fontosságú Zágráb megye vezetésének a megszerzése volt, s mivel az államkancellár elveit képviselő pártatlan bán és főispán, Haller gróf, útjukban állott, bevált módszerükkel őt vették üldözőbe. Az 1845. évi tisztújításon azonban minden erőlködésük mellett is kisebbségben maradtak, s mikor dühükben kihágásokra vetemedtek, összeütközésbe jutottak a rendet fenntartó katonasággal. Tizenöt halottja és sok sebesültje volt ennek az emlékezetes 1845. július 29-nek. Sajnálatos volt ez a felesleges vérengzés, de vagy az illireket, vagy a katonaságot terhelte érte a felelősség, semmiképpen sem a magyar pártot. Erőskezű kormány pártatlan vizsgálattal törekedett volna kötelességszerűen a lelkek megnyugtatására ; a forradalomelőtti kormányrendszer azonban anynyira elkorhadt és cselekvésre képtelen volt már, hogy csak egy utat látott helyzetének megmentésére : az engedményeket, a visszavonulást, tekintet nélkül a jogra és a politikai okosság követelményeire. Metternich nemzetiségi politikája végleg megbukott, s a megoldás Kolowrat hatalmába került, akinek sajnálatos módon egy magyar államférfiban, a fiatal konzervatívek egyik vezérében, gróf Apponyi Györgyben segítőtársa is akadt.

A befolyását vesztett öregebb konzervatív nemzedék is elismerte bizonyos határokig, hogy a horvátországi mozgalmaknak visszahatás jellege *is* volt a magyar nemzeti törekvések egyes túlzásaival szemben, de meg tudta határozni nyílt szemmel a pánszlávok felelősségét is a történtekért. A pártok fölé akarta tehát emelni a kormányt, s

tudvalevőleg így gondolkozott Metternich is. Apponyit elragadta fiatalos tettvágya, tekintetét megzavarta a pártpolitikai elfogultság. Nem vette észre a kormány politikájában az ingadozásokat, sem a kamarillának a magyar gondolkozásmód számára sokszor érthetetlen taktikáját; nem akart tudomást venni róla, hogy mennyire elvadították az illirek a horvát életet, miként rágalmazták és miként üldözték gyűlöletükkel a másik pártot. Nem vette figyelembe, hogy párthívei közül is azok, akik a Drávántúl viszonyait behatóban ismerték, mint a tehetséges Szécsen Antal gróf, államellenes törekvéseket is gyanítottak a pánszlávok működése mögött. Ő mindezt nem látta, vagy nem akarta meglátni; a bonyolult nemzetiségi mozgalmat, ezernyi nehezen felfejthető szálával, egy eredőre, a magyarizmus elleni visszahatásra vezette vissza, a magyar pártot az igazságtól eltérőn törpe kisebbségnek nyilvánította, s bár maradék belátásával maga is kételkedett az illirek konzervatizmusának őszinteségében, új, végzetes utat javasolt a kormánynak a járhatatlannak bizonyult, bár alapgondolatában kétségtelenül helyes semlegesség helyett: a nemzetiségi kérdésnek pártpolitikai kérdéssé tételét.

Apponyinak, mint magyar államférfinak volt bátorsága olyan politikai irány követését ajánlani, amelyet Kolowrat is csak a kamarilla módszereivel igyekezett addig követni. Eleve lehetetlennek nyilvánította, hogy a kormány bármilyen rendszabályokhoz fordulhasson a pánszlávok által vezetett «nemzeti-párt» ellenében, nehogy eljárását a magyarosító törekvések felsőbb pártfogásának lehessen magyarázni, s elégedetlenséget kelthessen mind a horvátok, mind a magyarországi nemzetiségek körében. Nem volt kétsége aziránt, hogy a konzervatív elveket valló «nemzeti-párt» mellett kell megnyilatkoznia a király rokonszenvének, s a kormány feladata csak az lehet, hogy megakadályozza a magyar radikálisok *ellenzéki* eszméinek bevonulását Horvátországba, az ottani magyar párt működése elé pedig gátat kell emelnie.

Minden gondolat egyenértékű egy végzetes tévedéssel, — hiszen Apponyi csak tévedhetett, magyar érzésének mély-

ségében és őszinteségében senkinek sincsen joga kételkedni. A tények és az elvek hibás ismeretének birtokában tévedett, amikor a horvát mozgalmak mögött csupán Horvátország autonómiájának és nemzetiségének védelmét kereste, s tekintetét elkerülték a pánszlávoknak gyanú keltésére alkalmas céljai; tévedett, amikor a magyar hatóságok működésében magyar eszmék egyoldalú uralmát sejtette, mert azok, főleg a kancellária, nemzetiségi érdekre való tekintet nélkül csak a törvényes állapotokat igyekeztek fenntartani, amint kötelességük megszabta; tévedett, amikor a nemzeti párt ügyét — egy kisebbség kivételével — a horvát nemzet ügyének nyilvánította, hiszen a magyar párt igen erős volt a melléktartományokban, a nemesek ezrei vallották programmját, s még többen viselkedtek közönyösen minden pártpolitikai eszmével szemben; legvégzetesebb tévedését azonban akkor követte el, amikor a nemzetiségek rokonszenvének egyébként is problematikus megnyeréséért hajlandó volt a magyar haladás ügyét feláldozni. A tiszta lelkek és a kiművelt agyak magyar földön úgyis távol állottak a nemzetiségi türelmetlenségtől, s Széchenyi remek akadémiai beszéde az emberi méltóság és a szellem olyan fokú megbecsülésének volt a megnyilatkozása, amelyhez foghatót az akkori nemzeti szenvedélyektől fűtött Európa nem tudott mutatni; nem volt tehát elégséges ok, hogy a magas erkölcsi színvonalon álló magyar nemzetiségi elvet pártpolitikai meggondolások kedvéért feláldozza. Apponyi eljárásának egyetlen magyarázatát abban lehet megtalálni, hogy ő és párthívei mintegy kezességet vállaltak a tehetetlen kormánnyal szemben a régi rendszer megmentéséért, Magyarország és a birodalom érdekeinek kiegyenlítéséért. E csaknem kilátástalan feladatból származott felelősségérzet ösztönözte őt a kormányhű elemeknek mindenáron való összefogására, kíméletlen küzdelemre a felforgatónak, szeparatisztikusnak tekintett magyar ellenzék ellen. Megbosszulta magát a horvátországi magyar párt ellenzéki politikája; viszont igaz, hogy a magyar ellenzéki párthoz való csatlakozása a kamarilla politikájának volt a következménye, mert mikor

Kolowrat közbelépésére Bécstől nem kapott elégtételt a rajta esett sérelmekért, kénytelen volt a kormányellenes táborban keresni támogatást. Ámde az egész politikai élet a pártharcok keretében nyert már kifejezést ; Apponyi is a helyzet e szomorú elfajulásának lett áldozatává, amikor a magyar nemzetiség kibontakozását az ellenzéki szellemmel, a kisebbségek ügyét pedig a kormány és a birodalom érdekeivel azonosította.

A fiatal államférfi tévedésének tragikuma abban állott, hogy öntudatlanul az ausztroszlávizmus céljait támogatta. Elveire alig lehet szigorúbb bírálatot mondani, mint amit a megállapítás rejt magában, hogy Kolowrat fenntartást nélkül azonosította magát velük. Egy dologgal azonban nem számolt Apponyi : azzal tudniillik, hogy míg ő minden tekintetben igyekezett a kormány és a birodalom érdekeit képviselni, a kormány, helyesebben a kamarilla, túlhaladt az ő politikai elgondolásán. A tettrekész alkancellár bizonyára nem gondolt Magyarország és Horvátország közjogi kapcsolatának lazítására, sőt ezt a kapcsolatot szervesebbé kívánta tenni a horvát kívánságok kielégítésével, Kolowrat azonban az ő háta mögött tárgyalásokat folytatott a két ország közigazgatásának szétválasztásáról. Jellegzetes magyar sors Apponyié ; mindazon magyar államférfiak közös sorsa, akik hazájuk és a birodalom érdekeit igyekeztek még áldozatok áránis összeegyeztetni. Ugyanakkor, amikor az alkancellár a magyar-horvát viszony megjavítása végett személyi változásokra gondol, s elsősorban Kulmer Ferenc bárót ajánlja a kormány figyelmébe, ugyanaz a Kulmer, alapos ismerője a bécsi viszonyoknak, az ő tudta nélkül tárgyalásokat folytat a belügyminiszterrel, s a birodalom és Horvátország «kiszámíthatatlan haszna végett» ajánlja a melléktartományok közigazgatásának elszakítását a magyarországitól. Ekként nyujtott Apponyi akaratlanul segédkezet a kamarilla régi kívánságainak megvalósításához. Ez a kívánság, mint ismeretes, Horvátország-Szlavónia elkülönítése volt Magyarországtól, s a két ország érdekközösségének gyengítése, hogy a szláv tartományok egykor felhasználhatók legyenek a magyarság ellen.

Horvátország elszakadási törekvései.

Apponyi öntött bátorságot a kormányba a horvát tartcmánygyűlés olyirányú megreformálásához, hogy a kisnemesség tagjai, a magyar pártnak megbízható hívei, kiszoríttassanak onnan, s a többség a nemzeti párt tagjaiból kerüljön ki. A pánszlávok fényes elégtételt kaptak a júliusi vérengzésért a magyarság rovására. Az eredmény megdöbbentő volt, mert a tartománygyűlés határozatai akkor sem lehettek volna szeparatisztikusabb jellegűek, ha Kolowrat maga sugalmazta volna őket. Megvolt közöttük a zágrábi püspökségnek érseki rangra emelése, tehát az egyházpolitikai kapcsok tágítása, a horvátországi közigazgatás különválasztása, horvát tudóstársaság alapítása, a horvát cenzura függetlenítése a magyar hatóságoktól, a zágrábi akadémiának egyetemi rangra emelése, a horvát alapítványok kivétele a magyar hatóság kezelése alól ; végül határozott kívánsága volt a tartománygyűlésnek a melléktartományok államtestének megnagyobbítása, Dalmácia és a határőrvidék visszacsatolása, valamint a tengermelléknek horvát igazságszolgáltatás alá helyezése által, — régi kívánság, amely most új jelentőséget nyert. Alig tíz évvel előbb készült el az illirek programmja, amely magában foglalta lényeges pontként a horvát államtest megnövekedését és a magyar államiságtól való elválasztását, bevallottan egy magyar-horvát perszonál-únió keretében ; ezt a programmot javította Kolowrat, s ez jutott eszmei diadalra 1845-ben, miután Apponyi vállalkozott a pánszlávizmus ellensúlyozásaként szereplő magyar párt letörésére. József főherceg tett ugyan még egy kísérletet a vészes fejlődésnek csírájában való elnyomására, de eredmény nélkül. A nemzetiségi kérdés problémáinak megítélésében régi fegyvertársa, Metternich is cserbenhagyta, azzal a gondolkozására jellemző megokolással, hogy a kormány egyaránt veszélyes elemnek tekinti az illirizmust és a magyarizmust, de egyúttal látja a közöttük levő különbséget is, mert a magyarizmus ellenzéki, felforgató, az illirizmus pedig legalább konzervatív elveket vall.

Mailáth kancellár ellenőrzésétől megszabadulva és Kolowrat helyeslésétől kísérve Apponyi következetesen dolgozott politikája megvalósításán, amely a magyar párt hatalmának visszaszorításában és a «nemzeti» párt egyeduralmának biztosításában állott. A belügyminiszter által lehetetlenné tett Haller bánnak el kellett távoznia, hogy a báni teendőket az illirekkel rokonszenvező Haulik György zágrábi püspök lássa el ; azonban már közel volt az idő, amikor Jellasich személyében Kolowrat vágyainak megfelelő erős katona-bán kinevezése lehetővé vált. A következő áldozat Josipovich turopoljai ispán volt, a magyar párt legerősebb támasza Zágráb megyében, akit Kolowrat politikája kényszerített a magyar ellenzékkel szoros szövetségre. Majd azokat a hivatalnokokat vonatta Apponyi szigorúan felelősségre, akiket ellenzéki-magyarpárti meggyőződéssel gyanúsítottak. Az eredményen mit sem változtatott az a tény, hogy az ellenük irányuló feljelentések részben puszta rágalomnak bizonyultak, s hogy többen közülük nem voltak ellenzéki érzelműek, hanem csupán a pánszlávizmus bomlasztó működése ellen léptek fel. A cél eléretett, mert a horvátországi hivatalnokok ráeszméltek, hogy a magyar párthoz való tartozás üldöztetést jelent számukra, s csaknem valamennyien visszavonultak a politikai szerepléstől.

Nagy kérdés, vajjon megérte-e a kormánynak és Apponyinak az illirek színleges megnyerésével járó nyereség azt az erkölcsi veszteséget, amely a magyarság páratlan elkeseredéséből fakadt, s kétségtelenül egyik tényezőjévé vált 1848 szellemének. Pest megye Kossuth sugallatára megállapította, hogy a kormány horvátországi fellépése a magyar államiság és a magyar nemzetiség ellen intézett támadást jelentett, s ez az elv elfogadásra talált a legtöbb konzervatív magyar részéről is ; mint jellemző tünet említhető, hogy a nemzetiségi Trencsén megyében még a konzervatívek is Pest megye felszólalása mellett szavaztak. Viszont keveset segített a teljesen elrontott ügyön, hogy azok a horvát megyék, amelyekben az illir érzelmű intelligencia kevesebb befolyással bírt, erélyesen tiltakoztak z

orosz barátság és az anyaországtól való elszakadási szándék ellen. A magyar és a horvát nemzet külön utakra tért, s lehetetlen volt többé helyreállítani az összhangot. A kamarilla politikája döntő jelentőségű sikert aratott.

Apponyi szándékainak tisztaságát, de egyben látókörének szűk voltát igazolja, hogy hivatali működésének utolsó évében békítő kísérleteket tett a magyarok és a horvátok között, a konzervatív politikai gondolat alapján. A konzervatívek első nagy értekezletén részt vettek a horvátországi nemzeti párt megbízottai is, igaz, hogy egyikük kevéssel előbb Szerbiában járt s állítólag a lengyel-pánszláv propagandával állandó érintkezést tartott fenn. A magyar kancellár egyéb, gyakorlati irányú kedvezményekre is hajlandó volt, csak hogy politikájához kösse a nemzeti pártot. Így a horvát-pánszláv mozgalom kezdeményezője, Gaj Lajos számára jelentékeny pénzbeli segélyt eszközölt ki a kormánytól, azzal a megdöbbentő megokolással, hogy nagy érdemei vannak a horvát nemzetiség felébresztése és a magyar törekvések visszaverése körül — mintha ez utóbbiak bűnösök lettek volna. Befolyást szerzett a zágrábi német — idők folyamán illir jelleművé vált — újság irányára, a különböző kihágások ügyében indult vizsgálatokat Kolowrat segélyével megszüntette, több horvát kulturális törekvést teljesíttetett. Ezzel szemben határozottan ellene szegült a politikai természetű kívánságok megadásának, elsősorban a két ország elválasztásának a közigazgatás terén. Nem is igen tehetett mást, mert politikája erős ellenzésre talált még a saját kancelláriájában is. A szláv, általában a nemzetiségi mozgalmak dinamikájával nem volt tisztában ; azt remélte, hogy a horvátok megelégszenek nyelvük és műveltségük akadálytalan fejlesztésével, s nem vett tudomást a nemzeti, műveltségi és politikai-közjogi kérdések szoros összefüggéséről. Jószándékát, de egyben tapasztalatlanságát mutatja, hogy még a horvát őstörténet tanítását sem kívánta engedélyeztetni az anyag politikai kihasználásának veszélye miatt, s ugyanakkor konzervatív politikájának a nemzeti párthoz tartozó támaszai teljes autonómiát követeltek Horvátország számára,

a magyar befolyás teljes megszüntetésével. Amit a kormány Apponyi felhasználásával Horvátországban elrontott, azt nem lehetett többé jóvá tenni pártpolitikai programmal és taktikával.

A tótok és szerbek.

A kutatások jelenlegi állása mellett nem lehet kellő világossággal megrajzolni a kormánynak a magyarországi egyéb szláv törzsekkel szemben folytatott politikáját, annyi azonban nyilvánvaló, hogy arra is Kolowrat működése nyomta rá a bélyegét. A belügyminiszter nem adta fel a küzdelmet akkor sem, amikor minisztertársai már feltartóztatlannak tartották az ország kulturális és jogi életének magyarrá válását, hogy a magyarországi kisebbségeket kivonja a magyar műveltség és a magyarrá vált közhatalom befolyása alól. Kimutathatólag védelmébe vett minden szláv ügyet. Hozzá fordult bizalommal a pánszláv Kollar János, s az ő közbelépésére kapott szlovák újságra engedélyt a szlovákság legkitűnőbb politikai tehetsége, Stur Lajos. Itt legalább nem érte csalódás, mint az illireknél, mert a tótok vezetői őszintén alkalmazták az ausztroszlávizmusnak dinasztiához és rendszerhez hű programmját. Azonban ezeknél az egyes, kiszakított tüneteknél jóval jelentékenyebb az az elkeseredett harc, amelyet a belügyminiszter a magyar iskoláztatás kérdésénél a kisebbségek érdekében folytatott, amint arra alkalom lesz még rámutatni.

A szerbekhez való viszony szabályozása jóval bonyolultabb volt, mint a szlovákok esetében. A szerbség, mint görög-keleti törzs, nem illett bele szervesen olyan felfogásba, amely a katolikus szlávok egyesítésére törekedett a monarchia kebelében. Ismeretes volt a kormány előtt, hogy bizonyos oroszbarát rokonszenv vallási alapon állandóan kísértett a szerbek között, éppúgy, mint a görögkeleti románok között is. Azonban évszázados birodalompolitikai hagyomány a szerbek védelmét írta elő a megbízhatatlan magyarsággal szemben, de egyébként is óvatos-

ságra intett minden osztrák államférfit az a tény, hogy a határőrvidék lakosságának jelentékeny része is szerbfajú volt. Még Ferenc uralma alatt hosszas tárgyalások kezdődtek affelől, miként lehetne a görögkeleti vallás papjait, a nép hangulatának irányítóit, megnyerni s a szerb műveltség színvonalát emelni. Súlyos aggodalommal töltötte el később az államértekezlet tagjait az a hír, hogy a szerbek között — úgy látszik, főleg Szlavóniában — terjedni kezdett a liberális-ellenzéki szellem, s bizonyos közeledés volt észlelhető a szerb intelligencia és a magyar ellenzék között. A negyvenes években közjogi és társadalompolitikai meggondolások arra késztették a kormányt, hogy iparkodjék a jogosság látszatával bíró szerb kívánságokat, főleg a vallási természetűeket — például az áttérés kérdésében — kielégíteni, nehogy a magyar liberalizmus harcolja ki mindezeket a kedvezményeket és ekként a maga számára biztosítsa a szerb nép rokonszenvét a kormányzás birodalmi központjával szemben.

Kevéssel a forradalom előtt a szerb fejedelemségben is tapogatódzott Metternich, hogy miként lehetne az orosz befolyás túlzott mértékét leszállítni s a monarchia tekintélyét emelni. Közvetítőnek Gaj küzdötte fel magát, aki két ízben is folytatott tárgyalásokat Karagyorgyevics Sándor szerb fejedelemmel és főbb tanácsadóival. Ez volt az ausztroszláv gondolat egyik diadalmas pillanata ; azonban a következmények azt mutatták, hogy a délszlávok kulturális egységének pártolása mégsem az igazi alkalmas eszköz a monarchia balkáni politikájának alátámasztására. Metternichben is élhetett bizonyos kétség ebben az irányban, azonban a Balkán felé tekintő külpolitikájától parancsolt tekintetek kedvezően hatottak a magyarországi szerbekkel kezdeményezett politikára.

Elfogultság nélkül megállapítható hogy a bécsi «aggok kormánya» a kamarilla hatása alatt következetesen védte a magyarországi kisebbségek nemzeti öntudatának fejlődését, ellenben a magyarságnak csak a körülmények

nyomása alatt volt hajlandó hasonló kedvezményeket adni. Távol áll minden magyar lélektől az irígység a kisebbségek fejlődésére, s a magasabbrendű humanitás jegyében csak helyeselni lehetne az azt előmozdító politikát, ha célkitűzése valóban csupán kulturális lett volna. Az előadottakból azonban ennek az ellenkezője derül ki. Kolowratot és a kamarillát elsősorban az a szándék vezette, hogy a magyarizmusnak, a magyar nemzeti gondolatnak ellensúlyát megtalálja a szláv mozgalmakban. Eszközei, amint egyes esetekben meg lehetett figyelni tevékenységét, jellegzetes kamarilla-eszközök voltak. 1848 szomorú emlékű véres nemzetiségi harcának, s mindannak a sok visszavonásnak, ami végül a történeti magyar államtest szétdarabolására vezetett, a kamarilla másfélévtizedes céltudatos működésében kell egyik gyökerét keresni.

A régi világ felbomlása.

A társadalom.

A régi világ felbomlásának rohamos menete a szociális fejlődésen érzékelhető a legvilágosabban, mert az a változás, amelyen a magyar társadalom a Ferenc halálát követő 12 év alatt átment, még a mai idők rohanásával mérve is tiszteletet parancsol. 1835-ben a kormány és magyar hívei nem voltak még egyéb változásra hajlandók, mint a mult hiánytalan visszaállítására ; 1847-ben viszont a magyar kancellár úgy jellemzi az újonnan szervezett konzervatív pártot, hogy a stabilitás főbb biztosítékainak fenntartása mellett hajlandó minden tényleges javításra, s bár van benne a stagnálásnak és a reactiónak is több híve, azok nem tudják már feltartóztatni az események folyását. Ferenc korszakát ismerve lehet csak lemérni, mekkora haladást jelentett a mult szelleméhez képest az uralomra jutott haladó konzervatív irány.

A jobbágy a felszabadulás útján.

A társadalom átalakulásának legfeltűnőbb jelensége a jobbágy-paraszt osztály vagyonjogi és személyes viszonyai-

nak új rendezése volt, 1840-ben már kiérett kívánsága a magyar társadalomnak, amely a kormányt gyökeres elhatározások elé állította.

Ferenc korának parasztvédelme nem terjedt addig a határig, hogy a földesúrnak járó szolgáltatások megváltásának gondolatát sok rokonszenvvel fogadta volna. A magyar nemeség azonban feltartóztathatatlannak találta ezt a fejlődést s a nagybirtokot képviselő felsőtábla is elfogadta a rendek nézetét, úgy, hogy a kormány csak népszerűtlenné tette volna magát egy kilátástalan ügy miatt, ha ezek után is útjába áll az örökváltság megvalósításának. Mélyreható átgondolások eredménye volt ez az elhatározása. Öncsalás nélkül felismerte, hogy a régi társadalmi rendre, a magyar alkotmány alapjára halálos csapást mért az országgyűlés javaslata, mert a megváltás gondolata magánjogi tekintetben ellentétben állott az ősiség elvével, az arisztokratikus rend pillérével, de közelről érintette a fiscalitást is, a magvaszakadt családok megöröklését az uralkodó által. A királyi jog újabb darabját kellett volna ismét feláldozni, amire a kormány nem tudta magát elszánni a nélkül, hogy legalább félmegoldást ne keressen. Ilyen félmegoldásnak ígérkezett az az elgondolás, hogy a jobbágy által lefizetett megváltási összeg letét gyanánt kezeltetik, a földesúr csak a kamatokra tarthat igényt; ezt viszont a rendek nem fogadhatták el, hiszen rosszabb helyzetbe kerültek volna, mint előbb, s nem állott volna módjukban a magánbirtokuk felszerelése sem, amire pedig a magyar földbirtoknak égető szüksége volt. Elvi nehézséget okozott a társadalompolitikai meggondolás is. Ha a jobbágyság nagyobb tömegben váltja meg a terheit, új osztály keletkezik, — a nemesinél szabadabb birtokkal — s az vagy magára marad, minden felsőbb irányítás nélkül, vagy pedig az amúgy is ellenzéki megyék befolyása alá kerül, s ekként lehetetlenné teszi a kormányzást Magyarországon. A hűbéri világ felbomlását nem késleltethette a földesúri bíráskodás fenntartása sem; osztrák földön szerzett tapasztalatok megtanították a bécsi államférfiakat, hogy a nemessség elhanyagolja a törvénykezést, sőt szabadulni

akar tőle, mihelyt ebből a nagy jogából nem lesz kézzelfogható haszna.

A javasolt reform következményeként elkerülhetetlennek tartotta a kormány az arisztokratikus társadalmi rend lehanyatlását is. A terheitől megszabadult parasztbirtok értéke véleménye szerint előreláthatólag magasabbra emelkedett volna, mint az ősiségtől és fiscalitástól kötött, végnélküli perektől fenyegetett nemesi birtoké; félős volt tehát, hogy a nemesség iparkodik saját kezelésben lévő birtokát is hűbéres telkekre osztani és eladni, így vagyona lassan a meggazdagodó parasztság kezére megy át, s vele az arisztokrácia elveszti a társadalmi állását is. A szabadságharc és Ferenc József abszolutizmusa alatt úgy alakult a helyzet, hogy mindezen aggályok jogosultságát nem lehet megállapítani. *Elvben* kifogástalan volt a kormány okoskodása, mikor az örökváltságtól az arisztokratikus rend felbomlását várta; tévedése gyakorlati természetű volt, mivel a magyar parasztság anyagi erejét az osztrákéval mérte s bizonyára túlbecsülte. Alkotmányos kötöttségétől megszabadulva sok nemesi birtok cserélt gazdát, de csak kis része mehetett át a parasztosztály kezére, mert egyébként egészségesebb lenne manapság az ország birtokelosztása.

A kormány gyakorlatias érzékét dícséri, hogy ha már az örökváltságot nem tudta feltartani, legalább előzőleg szabályozni szerette volna a kisbirtoknak magánjogi és politikai helyzetét. Szívesen választotta volna azt a középutat, hogy a megváltási képesség egyelőre egész községekre terjedjen ki, magánosokra pedig csak jelentékeny fenntartásokkal. A kormány gazdasági szakértője, Kübeck volt az egyetlen, aki túlmenve az elvi aggályokon kapcsolatba hozta az örökváltság ügyét az időszerű politikai kérdésekkel. A reformtól ő is a királyi hatalom átmeneti gyengülését, a földbirtokos nemesség lehanyatlását és erős demokratikus elem kifejlődését várta, sőt a felszabadult parasztságnak a polgársággal és a parasztnemességgel való összeolvadásával is számolt, vagyis a «forradalmi» országokéhoz hasonló demokrácia létrejöttével. A dinasztiára nézve

végeredményben mégsem tartotta veszélyesnek a fejlődés irányát, mivel az uralkodó elsősorban Ausztriából merítette erkölcsi és anyagi erejét, ekként nyugodtan kivárhatta a helyzet kiérését, amíg a hatalmában fenyegetett nagybirtok újból szorosan a trón körül csoportosul, a parasztság pedig bevonul az ipari életbe s ezzel megszűnik a tehetősebb polgársággal való érdekközössége. Okoskodása szerint a társadalmi élet elatomizálása a királynak biztosít döntő befolyást, ami bizonyos fokig be is következett volna. A középutat egyébként nem tartotta Kübeck célszerűnek, mivel egész községek könnyebben megválthatták magukat, s az új parasztosztály ezen az úton hamarább létrejöhetett, mint az egyéni megváltás segélyével. Az ő fínoman kigondolt elméletében is több számítási hiba volt. Ha minisztertársai túlbecsülték a parasztság anyagi erejét, Kübeck viszont túlértékelte a magyar polgárság jelentőségét, s meg kellett volna gondolnia, hogy egy széles társadalmi osztály betörése a politika területére előbb-utóbb szétzúzza a régi magyar alkotmányt, mielőtt az uralkodó és a nagybirtok szövetsége állandóságot hoz a régi formák kitágult életébe.

Kolowrat liberális hírnevének alaptalanságát és a kamarillának javarészt arisztokratikus jellegét mutatja, hogy a belügyminiszter elleneszegült a magyar társadalom reformjának. Különösen figyelemreméltó, hogy érvei között szerepel a magyarországi fejlődésnek az osztrákra várható hatása is. Ő, aki az osztrák intelligencia fronde-ja előtt szeretett liberális színben mutatkozni, alapjában véve a legkonzervatívabb elveket vallotta; ellenben a liberalizmustól gyűlölt és üldözött Metternich eszközölte ki Mailáth országbíró segítségével az örökváltság engedélyezését, a juste milieu legnagyobb tettét. A nem-nemesek személyi és vagyoni biztonságáról szóló törvény is csak azért szenvedett halasztást, mert küszöbön állott a büntetőtörvénymunkálat letárgyalása, ahová a javaslat szervesen tartozott.

Nem lehet a kérdés tárgyalását lezárni egy, a kormányra igen jellemző tünet megemlítése nélkül. Az örökváltság

törvénnyé vált, s a humánus ellenzéki vezér, Bezerédj István egyike volt az elsőknek, akik jobbágyaikkal szerződést kötöttek az úrbéri terhek megváltásáról. Mikor az ügy a bécsi központ elé jutott, az államtanács referense nagy határozottsággal követelte, hogy a király és az örökösök joga biztosíttassék a megváltási összeg letétbehelyezésével. A magyar viszonyokkal ismerősebb tanácsosoknak kellett a kormányt felvilágosítani, hogy ilyen eljárást nem szabad megkísérelni, mert nem lenne törvényes alapja. Így jött rá az államértekezlet, hogy gyakorlatban vége volt az ősiségnek, vége a fiscalitásnak, s tulajdonképpen az ősi magyar alkotmánynak is. Egy minden következményeivel átgondolt kérdésnél is megeshetett tehát, hogy a törvény meglepetést jelentett.

Valami különös ingadozás jellemezte a kormány társadalompolitikáját, amelyet részben az arisztokratikus rend fenntartásának vágya, részben a fejlődés elemi erejének felismerése befolyásolt. Bármily kilátástalan volt a küzdelem, legalább az elvhez, a társadalmi rend elengedhetetlen elemeinek névleges átmentéséhez ragaszkodott görcsösen, s vele az öregebb magyar konzervatív nemzedék. Ez utóbbinak szószólója, József nádor, még 1843-ban is erőteljesen lándzsát tört az ősiség fenntartása mellett; elítélte azokat, akik az ősrégi birtokjogi elv megszüntetését kívánják, abban a reményben, hogy letörleszthetik az adósságukat, mert a kötöttség megszüntetésének a földbirtok mobilizálása lesz a következménye, a magyar földnek idegenek és felkapaszkodottak kezére jutása. A birtokjogi terhek rendezését, olcsóbb hitelt, nagyobb piacot kívánt tehát, s gondolatainak elég ereje volt ahhoz, hogy a kormány komolyan foglalkozzék a magyar földbirtok tehermentesítésének problémájával.

Olyan kérdésekben, amelyek az országgyűlésnek és többnyire a magyar hatóságoknak egyhangú kívánságát fejezték ki, tett a kormány engedményeket a társadalompolitika terén, de egyebekben szívósan védte a régi formákat. Az 1844. évi törvényjavaslatot a nem-nemesek birtokképességéről szintén kedvezőtlenül fogadta, még pedig

nemcsak elvi okokból, az ősi alkotmány újabb áttörése miatt, hanem azért is, mert a nemesi osztály elszegényedésének újabb elemét fedezte fel benne. A polgárság és a parasztság anyagi erejét éppúgy túlbecsülte, mint 1840-ben, s féltette a nemesi birtokot, hogy hamarosan átcsúszik a nem-nemesek kezébe. Az így keletkezendő új földbirtokososztály politikai elhelyezkedésére viszont lehetetlen volt megoldást találni, a régi alkotmányon belül. Meggyőződése ellenére mégis több okból engednie kellett a kormánynak. Mint a kancellár és Hartig meggyőzték, az elvi ellenállás céltalan volt, hiszen a nem-nemesek már előbb is különböző jogcímeken hozzájutottak a nemesi birtokhoz, s külföldi példák egyáltalában nem igazolták azt a túlzott félelmet, hogy arisztokratikus társadalmi rend és nemnemesek bitrokképessége nem állhat meg egymás mellett. Régi mulasztásokra való figyelmeztetések is engedékenységet ajánlottak. A nemesi birtok rossz helyzetének nemcsak a két évtizeddel előbb lezajlott súlyos mezőgazdasági válság s az abból eredő eladósodás volt az oka, hanem az ilyen birtokok értékének alacsony volta is. Ezzel szemben feltehető volt, hogy ha a vevőközönség a polgárság és a parasztság bevonásával megnövekszik, nagy mértékben emelkedik a föld ára s némi megkönnyebbülést hoz az eladósodott osztályra. A politikai okosság azt parancsolta tehát, hogy ha már úgyis lehetetlen feltartóztatni a magyar földbirtok és a magyar társadalom bomlásának processzusát, a kormány ne tegye végsőkig való ellenállással még nehezebbé a helyzetet. Tagadólagos politikával, az élet megállításával úgysem volt remélhető a legcsekélyebb eredmény elérése sem, ellenben a parasztság nagy tömegei elidegenedtek volna bécsi védőiktől, ami évszázados hagyományok és jól felfogott érdekek feláldozásával volt egyértelmű.

Hasonló eszmemenet és hasonló elvek bírták rá a kormányt, hogy nagyobb nehézségek nélkül beleegyezzék a nem-nemesek hivatalképességének törvénybeiktatásába. Ezen a részen egyelőre kevesebb veszély fenyegetett, mint a jobbágybirtok felszabadulásánál és a nem-nemesek

birtokképességének megadásánál. A megye még a nemesség kezében volt, s a kormány nem kételkedett, hogy a régi uralkodóréteg nem fog sietni polgárokkal vagy parasztokkal betölteni a tisztségeket ; ha pedig egy-egy pályázó erkölcsi kiválóságánál fogva magasabb tisztséghez jutott, a királynak megvolt a joga, hogy nemesítse, s ezzel tapasztalás szerint a rendi-konzervatív társadalmi rend féltékeny őrévé tette. Nem szabad azonban említés nélkül hagyni, hogy kormánykörökben, de lagalább is a kancelláriánál számoltak már a régi rendi alkotmány lassú átalakításával is reprezentatív értelemben ; a polgárság és a parasztság anyagi helyzetének javulása és súlyának megnövekedése ezt bizonyára magával is hozta volna forradalom nélkül is. Az új rendszer az anarchia felé közeledő adott viszonyok között nem is tűnt fel már félelmesnek. A hűbéri rendszer magában omlott össze, s a kormánynak nem volt többé létérdeke, hogy a fejlődésnek mindenáron útjába álljon.

A bécsi jobbágyvédő hagyományok ismeretében joggal feltűnhetik, hogy a negyvenes években mennyire kiengedte a kormány a kezéből a nem-nemes birtokok védelmét és érdekeinek képviseletét. Mikor Kübecknek végre sikerült a Magyar Földhitelintézet felállítására egy bécsi bankkonzorciumot megnyernie, ez a parasztság vagyonjogi helyzetének bizonytalanságára hivatkozva nem volt hajlandó egyes nem-nemeseknek kölcsönt nyujtani, csupán egész községeknek. Felesleges bővebben rámutatni, hogy az olcsó hitel megtagadása milyen hátrányos helyzetbe hozta volna a parasztföld birtokosát a nemesi földesúrral szemben s mennyire megnehezítette volna az új birtokososztály kialakulását. Ha a kormányt ilyen, elveiből fakadó politikai meggondolás vezeti, eljárása érthető, bár mindenesetre elítélendő ; azonban mindenképpen menthetetlen, hogy egy tagja sem emelt szót a legnépesebb osztály érdekében s egyszerűen tudomást vett ilyen súlyos következményekkel járó megszorítást.

A földbirtok tehermentesítése.

Annál magasabbra kell értékelni, hogy sok buzdítás, az öregebb és fiatalabb konzervatívek ismételt figyelmeztetései után a kormány végre pozitív irányban kezdett foglalkozni a nemesi földbirtok helyzetével. József nádor és Apponyi György egyaránt figyelmeztették, hogy a régi alkotmány alappillérjeinek, mint az ősiségnek és a fiscalitásnak a fenntartása, valamint a nemesség ellenzéki szellemének megváltoztatása csak pozitív reformok útján érhető el. Magyar konzervatív felfogás szerint a nemesség azért lett ellenzéki és azért tért a törvénytelenség, az önsegély útjára, mert kétségbeejtő anyagi helyzetben volt ; azért törekedett az ősiségnek s ezzel a régi társadalmi rendnek a megszüntetésére, hogy növelje birtoka értékét s olcsó hitel felvételével megszabaduljon nyomasztó adósságaitól. Több alkalommal esett már szó róla, hogy miként igyekezett a régi rendszer a nemesi birtokot tehermentesíteni, miként határozta el magát a közös vámterület előkészítésére és a földhitelintézet felállítására, valamint a forgalom javítására, s miként törekedett Apponyi az 1847. évi országgyűlés előkészítésénél az olcsó hitel magánjogi feltételeit törvényjavaslatokba foglalni. Kétséges, hogy mindezek az átgondolt és mélyreható reformtervek megvalósulásuk esetén megmentik-e a régi rendszert, azonban a földesúri birtok terheinek rendezése s ezzel kapcsolatban a mezőgazdasági termelés fokozása mindenesetre lehetővé vált volna.

A negyvenes évek összeomlással fenyegető társadalmának reformja azzal a tanulsággal szolgált a kormánynak, hogy elvi álláspontját ki kell egyeztetnie a politika követelményeivel s nem szabad csökönyösen útjába állania feltartóztathatatlan folyamatoknak. Így politikai szempontok érvényesültek a polgárság helyzetének rendezésére irányuló reformtörekvéseknél is.

A polgári osztály politikai helyzete.

A polgári osztály anyagi erejének csekély voltával tisztában volt a kormány is, de háborús időkben mégis

nagyra értékelte, mert a városok pénzbeli segélyét aránylag gyorsan és ellenmondás nélkül sikerült megszereznie. A polgárság erkölcsi jelentősége jóval nagyobb volt a gazdaságinál ; ez az elem kormányhűség szempontjából megbízható volt, s többségének német nyelve és műveltsége az összbirodalmi politika értékes elemévé avatta. Minél határozottabban ellenzékivé vált a nemesség hangulata, annál fontosabbnak látszott a polgárok politikai súlyának emelése és a kormány érdekében való kihasználása.

A reform feltétele a polgárság közjogi helyzetének tisztázása lett volna. A városoknak ugyanis különleges állásuk volt : mint az «uralkodó jószágai» a kamara és a helytartótanács, a pénzügyi és a közigazgatási hatóság együttes felügyelete alatt állottak. A helytartótanács több ízben kísérletet tett saját hatáskörének kizárólagossá tételére, de mindig sikertelenül, mert Bécsben a központi hivatal jellegét viselő, kormányérdekeket védő kamarát jótékony ellensúlynak tartották a magyar rendi érdekeket képviselő helytartótanáccsal szemben.

Nagy előnyt jelentett volna a kormányra nézve, ha a polgárság az országgyűlésen érvényre tudja juttatni számának és műveltségének megfelelő politikai súlyát, erre azonban nem volt lehetősége, mivel az egész polgári osztály s a városok lakossága csupán egyetlen szavazattal rendelkezett, mint a káptalanok követei is. A városok és a káptalanok már 1830-ban kérték a királyt, vétesse elsősorban tárgyalás alá az országgyűlés rendezését és védje meg jogaikat. Országgyűlés nélkül lehetetlen volt bármilyen intézkedést foganatosítani, mert tételes törvény nem rendezte a polgárság szavazati jogát, a szokásjog pedig nem támogatta az igényüket. Mint oly sok más esetben, a városok kérdésében is megbosszulta magát Ferenc vonakodása a szerves reformmunkálatok idejében való letárgyaltatásától. A polgárság tovább panaszkodott, a kormány pedig tovább hagyta elintézetlenül a kérését, mindaddig, amíg a magyar konzervatívek fel nem vették reformprogrammjukba a városok politikai állásának megjavítását. Mailáth Antal az 1840. év utolsó napjaiban be-

nyujtott nagy reform-memorandumában felszólította a kormányt, hogy saját érdekéből cselekedjék már, de ő sem titkolta el, hogy a kérdés megoldása bonyolultnak ígérkezett. Míg ugyanis az ellenzék sem zárkózott el a belátás elől, hogy a városok állása tarthatatlan és méltánytalan, maga a polgárság is elismerte, hogy bizonyosfokú belső demokratizálódás, a választási jog kiterjesztése nélkül nem tarthat igényt nagyobb politikai érvényesülésre. Éppen ez a körülmény okozta a legnagyobb nehézséget. A kormány elvi ellensége volt minden demokratizálódási folyamatnak s a mellett számolnia kellett a polgárság helyzetében történt nagyfokú eltolódással is. A városokba is behatolt ugyanis az idők szelleme, a liberalizmus eszmeáramlata, s azonfelül gyors ütemben haladt elmagyarosodásuk. Tíz évvel előbb a polgári osztály még csaknem zártan sorakozott volna fel a konzervatív német kormány mögé; 1840 után már kétséges volt, hogy hajlandó lesz-e Bécs politikáját támogatni az ellenzéki liberális nemesség ellenében. Ilyen viszonyok között a magyar konzervatívek nyomásának volt köszönhető, hogy a városok ügye egyáltalában felvétetett az 1843. évi országgyűlés tárgyai közé.

A kezdeményezést már csak azért is kénytelen volt kezébe venni a kormány, mert a türelmetlenkedő rendek felsőbb irányítás hiányában elkezdtek erről a problémáról tárgyalni. Az országgyűlés előkészítésénél a legfőbb magyar méltóságok a reform feltételeként kívánták, hogy szűnjék meg a kamara befolyása a városokra, s a polgárság választójoga szélesebb körben érvényesüljön, még pedig közvetett választás alapján, amit Bécs is kevesebb aggodalommal nézhetett volna. Kívánságukat megokolttá tette, hogy a két hatóság alá tartozás következtében elhúzódott a városok ügymenete s számolniok kellett a közvéleménynek régóta megnyilvánuló hangulatával. Felfogásuk szerint a demokratikus szellem terjedését nem lehetett ugyan feltartóztatni, de még mindig jobb lett volna, ha a király állapítja meg teljhatalommal a választási rendet és ekként irányítólag hat a polgárság politikai fejlődésére, mint ha a liberális rendekre bízza a megoldást.

Azonban bármily észszerű és óvatosan konzervatív volt a magyar államférfiak javaslata, nem talált meghallgatásra ; az osztrák tanácsosok, főleg Kübeck és Purkhart, mereven ragaszkodtak a kormány befolyását biztosító kamara jogkörének megőrzéséhez, s az ekként érvényesülő felsőbb nyomástól a polgárság lényegéhez illő demokratikus szellem visszaszorítását remélték. Mindamellett a választójog rendszerének reformját a bécsi központ sem tartotta tartósan elodázhatónak, hiszen neki is be kellett látnia az olyan helyzet tarthatatlanságát, hogy egyes városokban a polgári tömegek megkérdezése nélkül csupán a tanács küldötte a követeket az országgyűlésre.

A rendek már a multban is bizonyos joggal hivatkoztak rá, hogy a városok követei nem a polgárság egyetemének, hanem a kamarának, illetve a városi tanácsnak az érdekeit képviselik, előrelátható volt tehát, hogy az országgyűlési szavazat kérdése nem lesz elválasztható a városok belső szervezetének reformjától. Kübeck mégis csökönyösen védte a maga jogi álláspontját s követelte, hogy a polgárság nyerje el a rendi rendszerben neki méltányosan kijáró helyet és befolyást, függetlenül minden demokratikus reformtól. A sok vonakodásnak és tárgyalásnak eredményeként végre még a jogi alapban sem tudtak megegyezésre jutni a korona osztrák és magyar tanácsosai ; az előbbiek azt vitatták, hogy a városok választási rendje egyszerű uralkodói kiváltság, amit a király egyoldalúlag rendezhet, a magyarok viszont, a magyar közjog szellemének megfelelő módon, az országgyűlésnek akarták ezt a jogot is fenntartani. Ezzel oly bonyolulttá tették a kérdést, hogy maga a nádor is — aki pedig kezdettől fogva sürgette a polgárság politikai helyzetének rendezését, de egyben erélyesen védte a magyar közvélemény álláspontját is s a politikumot nem tartotta elválaszthatónak a belső rendezéstől — kénytelen volt azt javasolni, hogy ha már a király előbb el nem intézte, hagyja nyugodni egyelőre ezt a fontos társadalompolitikai kérdést.

Számos esetben megfigyelhető volt, hogy a kormány határozatlansága miként kényszerítette a magyarságot

az önsegély útjára. A polgárság politikai állásának rendezése a negyvenes évek elején már égető szükség lett volna, de mint a fentebbiekből kitűnt, a gyakorlati szükséget elméleti jogi viták terére vitték. Elsekélyesítették az ügyet, aminek az lett a következménye, hogy most a városok, az addig tartózkodó és kormányhű városok is arra a meggyőződésre jutottak, hogy nem a nemesség akadályozza politikai érvényesülésüket, hanem a felsőbbség közönye, tehát maguk vették a kezükbe sorsuk intézését. Székesfehérvár járt elől példaadással. Új helyhatósági jogszabályt alkotott, amely szerint az egész polgárságnak joga volt résztvenni a követválasztásban ; ezt azzal a megjegyzéssel terjesztette fel, hogy ha a királytól nem kap választ, ilymódon fog már a legközelebbi országgyűlésre választatni. Máskor nagy felháborodást váltott volna ki Bécsben az ilyen önkényes lépés, ebben az esetben szinte megkönnyebbüléssel fogadták. A városnak kétségbevonhatatlan joga volt jogszabályok alkotására ; ami a lényeget illeti, azzal a kormány ugyan nem lehetett megelégedve, de kitűnő ujjmutatást nyert belőle a jövőre. Felmerült ugyanis az eszme, hogy rá kell a városokra bízni, rendezzék egyenkint, saját belátásuk szerint a politikai berendezésüket, mert egy várossal szemben könnyű volt fellépni, s a király megszabadult volna a kellemetlen gondtól, hogy választási törvényt kelljen kiadnia, ha ideiglenes alakban is. A kancelláriának kellett erőteljesen fellépnie, hogy felrázza a kormányt dermedtségéből, s neki volt köszönhető, hogy a király mégis kiadott egy választási provizóriumot. Az 1827. évi bizottsági munkálaton alapuló választási rendet egy-két évvel előbb még hálával fogadta volna a legtöbb város, de magukra hagyatva gyors radikalizálódás áldozatai lettek, s nagyobb részük túlhaladt azon, amit előbb még teljesülhetetlen álomként kívánt. Kézzelfogható példája volt az is a kormány «Unterlassungssünde»-inek, a tehetetlenségből eredt mulasztási bűnöknek, amelyek jobban előmozdították a radikális szellem terjedését, mint minden elméleti izgatás.

Az 1843—44. évi országgyűlés megkezdődött anélkül,

hogy a kormánynak kidolgozott javaslata, vagy akár kialakult nézete lett volna a polgárság állásának rendezéséről. Erre maguk a városi követek dolgoztak ki egy törvényjavaslatot, de az hat hónapig elintézetlenül feküdt. A konzervatívek is annyira tájékozatlanok voltak a kormány felfogása felől, hogy még az országbíró is az ellen szavatott. Az alsó- és a felsőtábla egyezkedett egymással, a törvényhozás másik fontos alkotórészének, a koronának szenvedőleges tartózkodása mellett. Ez volt az egész forradalom előtti kormánypolitika alapvonása: a tehetetlenség; a rendszert nem az ellenzék és a liberalizmus, hanem az önmaga elaggása döntötte meg. Az osztrák államférfiak, Metternich vezetése alatt, állandóan azon háborodtak fel, hogy a király jogait semmibe se veszik; politikájuk célja egy darabig az uralkodói jogkör helyreállítása, később, szerényebb fogalmazásban, legalább a megcsorbított jogkör megtartása volt. Ők azonban a kétségbe nem vont jogot sem tudták érvényre juttatni, olyan esetben sem, amikor kedvező körülmények kezükre játszották a döntés lehetőségét. Feltűnőnek lehet-e találni, ha az országgyűlés után a csalódott polgárság csakugyan közeledett a liberális ellenzékhez s attól remélte érdekeinek védelmét? Igaz, hogy a rendektől sem várhatott nagyobb engedményt, mint az 1844-ben javasolt volt, mert ebben a tekintetben a konzervatívek egyetértettek a liberálisokkal, de legalább a lesüllyedt tekintélyű kormányt nyugodtan figyelmen kívül lehetett hagyni, abban a meggyőződésben, hogy ez úgysem tud majd ellenállni az országgyűlés nyomásának.

Kolowrat ebben a kérdésben is a szélsőséges álláspontot foglalta el s megkísérelte, az egész ország hangulatával szemben, különválasztani az egymással szorosan összefüggő két kérdést, az országgyűlési szavazatét és a belső rendezését. Ő is hajlandó lett volna minél több országgyűlési szavazatot biztosíttatni a városoknak, másfelől azonban védelmébe vette a céh-oligarchián felépülő egészségtelen régi rendet. Nemcsak állítólagos liberális nézeteit mutatja mindez kedvezőtlen színben, hanem elárulja azt a törekvését is, hogy a lehetőséghez képest megakadá-

lyozza a békés megegyezést kormány és rendek között. A két probléma szétválasztásával mindenesetre meddőségre kárhoztatta volna a kormány a tárgyalásokat, mert nem volt a törvényhozásnak olyan tagja, megyei követ vagy mágnás, liberális vagy konzervatív, aki hajlandó lett volna bizonyosfokú demokratizálás nélkül kiterjeszteni a városok politikai jogait. Mikor az 1847. évi országgyűlés előtt újból tárgyalás alá vették a kérdést, az Apponyi vezetése alatt álló kancellária mindkét oldalát együtt tárgyalta le, s az államértekezlet sem tartotta azokat szétválaszthatóknak. A döntő értekezleten azonban hiába küzdött Apponyi, hogy királyi javaslat küldessék a rendekhez mind a szavazati jog, mind a belső rendezés ügyében: a mind konzervatívabb elveket valló Kübeck, Kolowrat segítségével, el tudta érni, hogy a szavazati jog erőteljesen követeltessék, de a belső rendezésről ne tegyen említést az uralkodó. A megokolás pillanatnyi értékű politikára vallott; attól tartott ugyanis a kormány, hogy a politikailag éretlen, műveletlen tömegek bevonása olyan kihágásokra vezethet, mint a megyéknél, s hogy a polgárság mihamarább az ellenzék zsákmányává válik. Hiába hivatkozott Apponyi magának a polgárságnak belső rendezés utáni vágyára, hiába iparkodott meggyőzni a kormányt, hogy a magisztrátusoknak nincsen tekintélyük, sőt az 1844. évi országgyűlés után bátorságuk sem, hogy a népakaratnak útjába álljanak: Kolowrat a demokratizálás veszélyére hivatkozva, ellene döntette el a kérdést.

Közvetlenül a forradalom kitörése előtt, 1848 januárjában az országgyűlési tárgyalások menete mégegyszer arra késztette a nádort, hogy felszólaljon a városok rendezése miatt. Kolowrat mindenekelőtt képtelenségnek nyilvánította, hogy a kisebb városok a megyék vezetése alá kerüljenek, s így ipar és kereskedelem bevonassék az ellenzék által keltett zavarokba, a belső rendezést pedig úgy vélte veszélytelenül megoldani, ha valamiképpen, esetleg magas választási cenzus útján, a szélesebb néprétegeket távoltartják a politikai élettől. Végre Apponyi Kübeckkel való tárgyalások után le tudta győzni a kormány ellen-

állását, el tudta fogadtatni a választások nyilvánosságát, a szavazók számára nézve körülbelül a törvényhozás álláspontját, s megegyezés jött létre az országgyűlési szavazatok számáról is. Ez a megállapodás reményt nyujtott a megoldásra, s reményt nyujtott egyben a polgári osztály politikai állásának, bár elkésett, de kielégítő rendezésére. Kolowrat áldatlanul magyarellenes és elfogultan arisztokratikus működésének kell elsősorban felróni, hogy a megoldás olyan időpontban következett be, amikor gyakorlati haszna alig lehetett, mert Kübeck volt ugyan a merev konzervatív elv csökönyös szóvivője, de a belügyminiszter erőteljes támogatása nélkül neki nem lett volna elég hatalma Apponyinak egyébként csaknem korlátlan befolyását még a tizenkettedik órában is visszaszorítani.

A szellemi proletariátus.

Ha későn is, a kormány mégis rájött, hogy a társadalmi átalakulás folyamatát nem megállítani, hanem irányítani az ő kötelessége. Az országot rázó nyugtalanság gazdasági okait sem ismerte fel idejében, a szellemi tényezők hatása pedig még tovább maradt homályban előtte, bár ezek a hatások bizonyára jelentékenyek voltak. Felismerésének határát az a megállapítás képezte, hogy a magyar szellem állandó nyugtalanság állapotában van, de a nyugtalanság társadalmi hordozóiról és kiküszöbölésének módjáról a magyar konzervatív politikusoknak kellett gondoskodniok.

Már Ferenc korában felmerült a panasz, elsősorban a tapasztalt József nádor ajkán, hogy a szegényebb ügyvédek az izgatás mozgatói, ők lopják bele az elégületlenséget a különböző néposztályokba, s ebben a tényben lelhető fel a kitöréssel fenyegető társadalmi betegség végoka. Pontos kutatások bizonyára ki fogják deríteni, hogy az ipar hiányában tisztán mezőgazdaságból élő országban hatalmas intellektuális proletariátus volt, amely a politikai életben való szerepléstől várt megélhetést és pályát. Horvátországban is hasonló lehetett a helyzet. Amiként magyar földön ez a létéért küzdő, vagyon és jövő nélküli

intellektuális osztály saját nyugtalanságát a politikai mozgalmakban iparkodott kiélni, éppúgy lettek a melléktartományokban a műveltebb foglalkozásnélküli egyének a nyugtalanság kovászai, a pánszlávizmus terjesztői. A helyzet komolyságát bizonyára helyesen ismerte fel az a bizalmas tanácsadó, aki az összes délszláv tartományok egyesítését azért is szükségesnek tartotta, hogy a horvát intelligencia az így nyert szűzi területeken megélhetéshez jusson. Világos volt, hogy az ország műveltségének rétegződésében, az oktatás szellemében és anyagjában is (a leglényegesebb baj a gazdasági élet felépítése volt) valahol hibának kellett lennie, de saját jószántából nem gondolt a kormány ily mélyenfekvő elemek felkutatására.

Az állam és az egyház viszonya. A protestánsok.

Világosabbak voltak ellenben Bécs előtt is a magyarországi zavaros viszonyoknak és a protestánsok nyugtalanságának az összefüggései. Ferenc kormányának nem volt ugyan oka, hogy a protestánsok hűségében kételkedjék, de azért nem aludt ki az osztrák államférfiak lelkéből a gyanú, hogy a nemzetnek ez a számos és értékes eleme különösen II. József kora óta a birodalom és a rendszer érdekeire veszélyes elveknek hódol. Ilyen figyelmeztetésekben nem is volt hiány. Még 1842-ben is azt írta egy jelentő, hogy a kálvinizmus a forradalmiság magva, mint mindenütt Európában, ahol nem tudott uralomra jutni, s hogy a protestantizmus nem a lelkiismeret szabadságáért vagy az egyenjogúságért küzd, hanem kiváltságos elbánásért. Felhívták azonban a kormány figyelmét egyidejűleg arra is, hogy a protestánsok jobb iskoláik révén a lakosság öntudatosabb, műveltebb rétegét alkotják, amiben volt bizonyos titkolt szemrehányás is, mivel a katolikusokat lehetőleg elzárta a kormány a külfölddel való érintkezéstől s elhanyagolta a szemináriumok ellenőrzését, míg a protestáns tanulóknak mégis meg kellett engednie a külföldi egyetemek látogatását, már csak abból az okból is, hogy ottani ösztöndíjaik veszendőbe ne menjenek.

A már említett 1842-i memorandumból, amelynek a

szerzője művelt, valószínűleg szláv nemzetiségű egyén lehetett, kiderült, hogy miért nem is lehetnek a protestánsok az uralkodó rendszer hívei. A szerző véleménye szerint a protestáns politikai műveltségnek lényeges része ugyanis a német liberális irodalom felületes élvezésén, újságokon, röpiratokon Rotteck—Welcker Staatslexikon-án alapúlt; ezek a liberális protestánsok lettek volna megítélése szerint a fanatikus magyarizmus hívei s egyben ellenségei a katolikus egyháznak, valamint az osztrák lényegnek és kultúrának, tehát előkészítői a szeparatizmusnak. A kormány pártjának zömét a memorandum-író szerint a katolikus papság, az erősen katolikus-egyházias érzésű elem és a katolikus szlávság alkotta, míg a megbízhatatlan görögkeletiek inkább a protestánsokkal rokonszenveztek.

A memorandum aligha mondott sok újságot a bécsi központnak. Fontossága inkább abban rejlett, hogy komoly, országos jelentőségű reformeszmék kiérésének idején rendszeresen egybefoglalta újólag mindazt, amit a kormány tanácsadói és tagjai elszórva már évek, sőt évtizedek óta hangoztattak. Ilyen dogmává merevedett nézetek voltak, hogy a protestánsok elvi forradalmárok, hogy a magyar nyelvi és nemzeti mozgalom elsősorban az ő művük s azon keresztül az ország elválasztását készítik elő a birodalomtól, míg a katolikus egyház és a katolikus szlávság a kormánynak és a rendszernek megbízható támasza. Életbevágón fontos politikai indokok tanácsolták tehát a kormánynak, hogy a birodalom és a rendszer érdekében rendezze az állam és az egyház viszonyát s iparkodjék kielégíteni a protestánsokat, akik úgysem engedték volna magukat megfélemlíteni.

Az állam és az egyház viszonyának rendezése egy államférfiút érdekelt közelebbről, az államkancellárt. Mint már említettük, nem pozitív vallásos meggyőződés vezette ezirányú törekvéseit, hiszen fiatalabb korában aligha volt egyéb, mint racionalista deista, de elvei kiérésének idején világossá vált előtte, hogy a monarchikus rendszernek a saját érdekében szövetkeznie kell az autoritativ berendez-

kedés örök mintaképével, az egyházzal. Ez a felismerés korábbi keletű lehetett, mint vallásos meggyőződésének megerősödése, amiben része volt hitbuzgó harmadik feleségének is. Ferenc életében azonban hiábavaló volt minden fáradtsága, hogy az egyház felett gyámkodó jozefinizmust enyhíthesse, mert az öreg uralkodó, bár kifogástalan vallásos életet élt, éppúgy át volt itatva a jozefinizmussal, mint hivatalos környezete. Élete végén azonban mégis elfogta a kétség egyházpolitikai irányának helyessége iránt s a halálos ágyon meghagyta utódának, igyekezzék az egyházzal megegyezésre jutni. Metternich lett volna hivatva az uralkodó utolsó akaratának végrehajtására, de nem rendelkezett elég eréllyel a jozefinista ellenállásoknak, főleg Kolowrat határozott ellenállásának leküzdésére. Még a katolikus egyház magyarországi vezetőinek szellemében is félreismerhetetlen volt a jozefinista nevelés hatása. Az eredmények ehhez mérten igen csekélyek voltak a régi egyházpolitikai irány megváltoztatásában. Így Ferenc utolsó ténykedései közé tartozott a püspököknek a lelkipásztorokhoz és hívekhez intézett pásztorleveleinek feloldczása a fejedelmi ellenőrzés alól, de ez után a nem lényegtelen engedmény után Metternich minden fáradozása ellenére, hosszabb ideig nem következett újabb lépés. 1846-ban a magyar kancellária tett fontos javaslatot a hercegprímás és Lonovics püspök meghallgatása után a magyarországi püspökök és a Szentszék közötti közlekedés könnyítésére ; a közvetlen érintkezés Rómával a lelki, a hierarchikus, a dogmatikus és a fegyelmi ügyekre terjedt volna ki — bizonyára nem sok, de mégis nagy haladás a fennálló rendszerrel szemben. Azonban Jüstel József Alajos, az államtanácsban az egyházi ügyek referense, csak 1848 áprilisában kapta a kezei közé a felterjesztést, amikor a viszonyok teljesen megváltoztak volt ; addig valószínűleg Kolowrat tartotta vissza a kabinetben az ügyet.

A magyarországi helyzet alakulása állandóan növelte a kormány szemében a papság politikai jelentőségét. Az ókonzervativ gróf Cziráky országbíró az elsők között mutatott rá Ferenc halála után a rend felbontásának s a biro-

dalomtól való elhidegülésnek okai között arra is, hogy az ellenzéki szellem rendszeresen támadja az egyházat, mint a régi, tekintélyen alapuló rendszer főtámaszát. A fő nélkül maradt kormánynak a magyar viszonyok rendezéséről tartott első tanácskozásán már elhatározták, hogy ki kell használni a klérus tekintélyét a rend helyreállítására ; a püspököknek szánták Bécsben azt a feladatot, hogy a megyékre felülről mérséklőn hassanak, míg a papságnak a közgyűléseken kellett volna a lojális álláspontot képviselnie. 1836-tól kezdve a politikai iránynak minden rendszeres megszabása a konzervatív párt támaszai közé számította a katolikus papságot és számolt is mérséklő befolyásával mind a megyékben, mind az országgyűlésen, ellenben úgyszólván semmit sem volt hajlandó tenni a kormány e nélkülözhetetlennek tekintett politikai elem megerősítésére. Pedig ismeretes lehetett Bécs előtt több kedvezőtlen tünet, így a papnevelés elhanyagolt volta. Mailáth kancellár nem késett a központnak tudomására hozni, hogy a szemináriumok elhanyagoltak, a zágrábi szeminárium pedig egyenesen a pánszlávizmus melegágyának bizonyult, mindamellett szerves rendezésre nem is gondolt a kormány. Ha az egyház felsőbb védelemre szorult, mint Lajcsák püspök ismeretes körlevelének ügyében, a belátáson és a jóakaraton győzedelmeskedett a megyéktől való félelem. Ismételten szóbakerült a káptalanok tarthatatlan helyzete a törvényhozásban, de erőteljes nyomás hiányában a kormány még a rendezés megkísértésére sem tudta elszánni magát. Ha az egyház is az önsegély útjára tér, vagy Bécs háta mögött az ellenzéki rendekkel igyekezik megegyezni, ilyen lépés talán tevékenységre bírta volna a központ államférfiait, akik saját kezdeményezésig még önmaguk érdekében sem tudtak felemelkedni.

A protestánsok sérelmeinek elintézését is csak azért tekintették halaszthatatlan szükségnek, mert azok az országgyűlések sikerét veszélyeztető szenvedélyes vitákra adtak alkalmat. Az ösztönzés e téren is a magyar konzervatívektől indult ki. Kevéssel Ferenc halála után az erős katolikus érzésű gróf Cziráky vetette szemére a kormánynak,

hogy semmit sem tett ennek a közvéleményt mérgező ügynek az elsimítására, s ugyanígy tett néhány évvel később Mailáth kancellár is. Az utóbbinak szemrehányásai nem voltak már egészen jogosultak. 1840 decemberében a király visszaküldötte újabb tárgyalás végett az 1797-ben (!) felterjesztett protestáns konzisztoriális aktákat, s ugyanebben az évben döntő jelentőségű lépés történt a kormány részéről. Metternich vette végre a kezébe ezt az elmérgesedett ügyet. A prímás és a kancellár javaslatára Lonovics József csanádi püspököt a magyar főpapok beadványával kiküldte Rómába, hogy a Szentszékkel tárgyaljon a vegyes házasságok ügyéről. Az 1843. évi országgyűlés küszöbén is az államkancellár szabta meg a kormány politikai irányát, amely kizárt minden állami kényszert s a vegyes házasságokból származott gyermekek vallásának megállapítását a szülők megegyezésére bízta, azzal a bölcs megokolással, hogy a törvényes intézkedés okvetlenül sértené az egyik felet. Ez a kifogástalanul liberális elv érvényesült Metternich felfogásában akkor is, amikor Jüstel államtanácsi referenssel szemben az áttérések ügyében a reciprocitás elvét fogadta el a katolikusok és a protestánsok között, miként gróf Hartig is. Nem érdektelen azonban rámutatni, hogy az államkancellár tekintettel volt a katolikus egyház érdekeire s megnyugtatta a tapasztalás, hogy sokkal többen tértek át a protestantizmusról a katolikus vallásra, mint fordítva, tehát a katolicizmus kára nélkül megvalósíthatónak látszott előtte a kölcsönösség elve, míg a jozefinista Hartig és Kolowrat csupán a protestánsok ügyeire való kiterjedtebb befolyás reményében vallották a kölcsönösség elvét. A reverzálisok kérdésében a kormány, a kancellária tanácsára, nem volt ugyan hajlandó tételes törvény alkotásához beleegyezését adni, de így is sikerült az államkancellár közbelépésének nyugalmi állapotot teremteni ebben a súlyos válságokkal fenyegető vitában. Érdemét nem csökkenti, hogy a tizenkettedik órában, a veszély nyomása alatt cselekedett, mert kétségtelenül jóakarat és méltányosság vezette működésében.

A görögkeletiek áttérésének az ügye inkább politikai

elemei következtében érdekelte a kormányt. A metropolita két püspöktársával még az országgyűlés folyamán megjelent Bécsben s kérte, hogy a protestánsokra vonatkozó áttérési törvényt terjesszék ki a görögkeletiekre is. A kormány többsége határozottan a kívánság megadása ellen nyilatkozott ; ezt formális okokból tette, mivel az országgyűlésen csakis az 1791-i *protestáns* törvény megváltoztatásáról volt szó, de a mellett nem tudott szabadulni az aggodalomtól sem, hogy a szertartásaikban úgyis rokon görög katolikusok tömegesen áttérnek a görögkeleti vallásra. Az unió pártolása a sizmatikusok között régi hagyománya volt a bécsi politikának, mint az orosz befolyás leghatékonyabb ellenszere. Egyes miniszterek azonban másként ítélték meg a kérést. Gróf Hartig és vele a szlávbarát Kolowrat éppen az orosz veszélyre való tekintettel ajánlották a kielégítését, s úgy látszik, Metternich sem hitt abban, hogy a görögkeletiek kívánságát hosszabb ideig meg lehet tagadni. Az államkancellár azonban legalább azt akarta elérni, hogy a görögkeletiek ne a magyar törvényhozásnak legyenek lekötelezve ezért a fontos engedményért, hanem a kormánynak. Ezt a célt el is érte, mert a király két év mulva teljhatalmából rendezte a görögkeletiek áttérésének az ügyét, amivel sikerült a magyar ellenzékkel kacérkodó szerbek lojális érzését jelentékenyen megerősíteni.

Az oktatásügy reformja.

A magyar társadalom kiegyensúlyozására a protestáns kérdés rendezése mellett egyik legfontosabb pozitív intézkedés az oktatásügy reformja lett volna. A közvélemény is óhajtotta a reformot, hiszen elavult volt az egyetem, az akadémiák és a középiskolák oktatási rendszere, rendezetlen volt az elemi oktatás anyaga, hiányos a tanítóképzés, s teljesen hiányzott az ipariskola, az egész nemzettől óhajtva várt iparosodás egyik feltétele. Azonban az oktatás reformjának ügyét bonyolulttá tették a magyar nyelv és nemzetiség terjesztésével való összefüggései, mert a rendek e programmpontjuk megvalósításában nem vol-

tak hajlandók lemondani az iskola segítségéről. Viszont a kormány minden befolyását latba vetette, hogy megakadályozza a magyar tanítási nyelv bevezetését és fenntartsa a latin nyelv uralmát mindaddig, amíg a rendek ostroma elől lehetetlen lesz majd kitérnie.

Az 1840-i királyi ígéret beváltásaként Mednyánszky Alajos báró, a budai tanulmányi bizottság elnöke, hatalmas tanulmányt készített a magyar oktatásügy szerves reformjáról. Végképpen elszakadt a rendi Magyarország elavult eszméitől s nagy műveltséggel és gyakorlati érzékkel igyekezett a magyar közoktatás ügyét az európai viszonyoknak megfelelően átszervezni. A humanisztikus oktatás mellett figyelemmel volt az iskola gyakorlati céljaira, a nagy tömegek szükségleteire is, s rendszerét a magyar társadalom szükségleteihez idomította. Mint ismeretes, Mailáth kancellár is kívánatosnak tartotta, hogy a nyomora miatt lázongó szegény nemesség az iparos pálya felé irányíttassék ; e nagyszámú népelemnek, valamint a polgárságnak szükségleteit kívánta Mednyánszky ipariskola emelésével kielégíteni, a nép műveltségét pedig a népiskolák és a tanítóképzés reformjával, továbbá vasárnapi iskolák szervezésével emelni. A népiskolák tanrend-tervezete különösen tanulságosnak ígérkezett, de nagy hibája volt a kormány szemében, hogy a nem magyar lakosságú vidékeken, magának a népnek és a közigazgatásnak az érdekében, be kívánta vezetni a magyarnyelvű írás és olvasás tanítását is. Mednyánszky már halott volt, javaslata azonban még mindig egyik hatóságtól a másikhoz vándorolt ; átalakításokon ment át, de meg nem valósíttatott, éppen a nyelvi kérdés miatt. Kevés őszinteség vezette az osztrák hatóságok ítéletét, mert ugyanakkor, amikor állítólag a kisebbségek érdekében megakadályozták az állam uralkodó nyelvének általános tanítását, a horvát iskolába szívesen bevezették volna a német nyelvet. Ezen a ponton megfeneklett a magyar népiskola reformjának ügye, s Apponyi György sürgetései sem tudták az ország érdekében kierőszakolni a döntést. Szerencsésebb volt Mednyánszky másik javaslatának, a tanítóképzés

reformjának a sorsa. A tervezet határozottan kitűnő volt ugyan, de azért Bécsben kísérletet tettek az osztrák tanítóképzésnek mintául való elfogadtatására mindaddig, amíg ki nem derült, hogy az osztrák intézetek igen rosszak, tehát nem szolgálhatnak mintaképül. 1842-ben a király elfogadta legalább ezt a javaslatot, s ezzel megindulhatott a magyar népiskola munkásainak korszerű kiképzése.

A népiskolai reform ügye elsősorban Kolowrat ellenállásán bukott meg, s ugyancsak az ő politikája fenyegette sikertelenséggel a középiskolai oktatás reformját is. Bármennyire sajnálkozott a kormány a latin nyelv ismeretének hanyatlásán, ezt a folyamatot nem tudta többé feltartóztatni. A konzervatív nézetű méltóságok, a nádor és az országbíró, sőt az államtanács magyar tagjai egyöntetűen úgy jellemezték a magyar állapotokat, hogy az ifjúság nem tud már latinul sem beszélni, sem fogalmazni, tehát a holt nyelv erőszakos megtartása a tanítás segédeszközéül csak kárára lehet a magyar műveltségnek. Az 1839—40. évi országgyűlés hatása alatt megindult a tapogatódzás, vajjon hány középiskolába lehetne bevezetni a magvarnyelvű oktatást a tudományos képzés kára nélkül ; a szakkörök nyilatkozatai alapján a magyar hatóságok egyhangúan a mellett voltak, hogy 44 gimnáziumban rögtön, 17-ben pedig fokozatosan végrehajtható a reform. Kolowrat összeszedte minden befolyását ez ellen a magyar ügy ellen s sikerült is elérnie, hogy az 1842. évi királyi döntés csak az akadémiákon s a jogi tanulmányok terén nyitott teret a magyarnyelvű oktatás előtt, a többi intézeteknél várakozó álláspontot foglalt el. A tanterv reformja is elakadt, mivel itt is érvényesíteni akarták az osztrák tantervvel való megegyezést, miként az egyetemi fokon, az osztrák iskolák tanterve azonban éppen átalakítás alatt volt.

A királyi döntés ellene mondott az észszerűségnek, mert azt kívánta, hogy latinnyelvű középiskolák végzése után magyarul folytassák az ifjak tanulmányaikat a főiskolákon, de azonfelül a magyar nyelv oly világos háttérbeszorítását juttatta kifejezésre, hogy a közvélemény felzúdulása aligha váratott volna magára. József főherceg

adott újból kifejezést a magyarság aggodalmának s követelte igen erélyes hangon a jogos várakozások kielégítését. A magyarellenes irányzatnak viszont ismét Kolowrat volt a szóvivője. Ő sorakoztatta fel hatalmas hozzászólásaiban mindazokat az érveket, amelyektől hatást remélhetett. Hivatkozott a magyar műveltség érdekére, mert ezt csupán a latin nyelv kapcsolta szerinte az európai kulturális közösségbe ; hivatkozott a latin nyelv alkotmányos voltára, a régi törvények megértésének szükségére, az évszázados hagyományokra : de mindezek az érvek csak részben leplezték a főcélt, a magyarországi kisebbségeknek, németeknek és szlávoknak a védelmét, akiknek az elmagyarosodását a belügyminiszter érzékeny csapásnak tartotta a birodalmi eszmére. Írásaiban visszatérnek mindazok az érvek, amelyeket a kifejlett nemzetiségi röpiratirodalomból felhasználhatott, azonban őszinteséghiányát mutatja, hogy a latin iskolázás által a magyar nemzetiségnek okozott végtelen kár ellen egy szava sem volt. Hasonlóképpen komolytalan és nem őszinte volt az ízig-vérig arisztokrata belügyminiszternek az a demokratikus ízű kijelentése, hogy a kisebbségi szülők súlyos áldozatokat hoznak gyermekeik műveltségéért s mindamellett néhány százezer magyar nemes nyelvi érdekeihez kell igazodniok, mert miként az elmondottakból kitűnt, a demokratizálódásnak ő volt a legmakacsabb ellenzője. Utolsó kísérlete volt ez az ausztroszlávizmusnak a magyar nemzetiség kibontakozásának megakadályozására és Magyarország nemzeti műveltségének megbénítására. Végül ismét Metternich lépett fel vetélytársa tarthatatlan álláspontjának megdöntésére s kieszközölte, hogy 1844-ben a király negyvennégy középiskolában rögtöni hatállyal, tizenhétben pedig fokozatosan elrendelte a magyar tannyelv bevezetését, hasonlóképpen az egyetemi és az akadémiai tanulmányokba is, egyes teológiai tárgyak kivételével. Kolowrat ellenállásának időszerűtlenségét bizonyítja, hogy a nem-magyar vidékek több középiskolája is önszántából rögtön bevezette a magyar nyelv használatát.

A protestáns iskolák ügye nagyjából a királyi (kato-

likus) iskoláké után igazodott. A kálvinista iskolák tanítási nyelve ugyanakkor vált magyarrá, amikor a katolikusoké, a felvidéki luteránus iskolákban pedig részben megmaradt a német tanítási nyelv. A magyar nemzetiségre nem csekély veszélyt jelentett, hogy a görögkeletiek iskolaügyére úgyszólván semminemű befolyása sem volt a törvényhozásnak, sem a magyar hatóságoknak. A román területen a szláv és román nyelv között folyt a harc — a magyar tekintetbe sem jött — és sok gondot okozott a kormánynak a román kultúra csiráinak megvédése a szerb elnyomás ellen. E két nemzetiség nagy tömegei érintetlenek maradtak a magyar műveltségtől, érintetlenek a nyugati műveltség és a magyar nemzeti gondolat kibontakozó összhangjától, ami később a magyar nemzeti állam szilárd alapzatává lett.

A társadalom kiegyensúlyozása a nemzetiség jegyében csak részben sikerült. A legszebb eredményt kétségtelenül a katolikusok és protestánsok közötti ellentétek elsimítása jelentette, amiben nagy érdeme volt Metternichnek, de kimutathatólag az ő érdeme volt az is, hogy a magyar nyelv évtizedekig tartó visszaszoríttatás után végre elfoglalta méltó helyét a magyar oktatásügyben. Kolowrat és köre — a vallási és a nemzetiségi politika terén nem egyszer segítőtársuknak bizonyult a jozefinista gróf Hartig is — mitsem tett azért, hogy a monarchia érdekével ellenkező vallási viszályok elsimítását előmozdítsa. Minden erejüket megfeszítették a magyar nemzetiség kifejlődésének meggátlására. Ennyiben határozható meg a kamarilla szerepe a reformkorszak szellemi életében.

Az új eszmék hódítása.

A monarchia szellemi élete, az egész kor életformája alig képzelhető el a rendőrállam fogalma nélkül. Ferenc halála ebben a tekintetben is kevés változást hozott, mert utódának gyámjai egyetértettek a régi rendszer e sajátos vonásának megőrzésében. Bizonyos különbség csak a két korszak gyakorlatában volt tapasztalható ; elvileg Metternich és Sedlnitzky ugyanolyan szigorral verték volna bék-

lyóba a szellemet, mint Ferenc tette, de a kivitelben csődöt mondottak elgondolásaik. Hiába állottak a vámhatárok a könyvvizsgálattal, hiába a cenzúra, hiába a rendőrség kiépített szervezete, mert a júliusi forradalom által felrázott lelkek nyugtalansága áttört minden korlátot. A szabadság eszméje bevonult az elanyagiasodott életbe, s megkeserítette alantas örömeit. Osztrák földön kézrőlkézre adták az arisztokrata költő verseit, aki a megszemélyesített Ausztriával szabadságért kopogtatott Metternich ajtaján. Az államkancellár azonban egész életében lenézte a tömegek hangulatát. Kora haladtával mind csökönyösebbé vált elméje az új gondolatok befogadása ellen ; dogmatikus elzárkózottsággal hitte, hogy a világon csak a jó és a rossz elve, az építésé és a rombolásé áll szemben egymással, középút nélkül, s a jó a fennálló, az általa képviselt világrend. Üres és hiú agyak megnyilatkozása volt előtte a liberálisok minden vágya s a forradalom rémét sejtette az önsorsuk intézésére vágyó osztályok minden kívánsága mögött. Végzetes tévedést követett el, amikor elutasította magától a konzervatív haladó elvnek idejében jelentkező híveit, akik az uralkodóházhoz és az összbirodalomhoz való hűségük hangoztatása mellett európai eszmékkel akarták megtermékenyíteni az elaggott és elgyengült társadalmat, amikor elutasította a legnemesebb szándékú embert, Széchenyi Istvánt. Később maga is iparkodott a kigúnyolt kéretlen tanácsadók eszméit a birodalom és a rendszer érdekében megvalósítani, de akkorra már radikalizálódott a közszellem, elsősorban Magyarországon. Maga ugyan azt hangoztatta, hogy ő a konzerválásnak és az óvatos haladásnak, nem pedig a merev megállásnak a híve ; ha ez igaz lett volna, ha csakugyan segített volna megvalósítani a tory-elvekkel összeférő reformokat, nem kellett volna dicstelen körülmények között elpusztulnia a régi rendszernek. Ő azonban, amíg ehhez a kísérlethez elég ereje volt a kormánynak, a mélyen fekvő szellemi és gazdasági forrásokból eredő társadalmi nyugtalanságot nem az átalakításra szoruló elemek reformjával, hanem elnyomással, a rendőrséggel óhajtotta eltüntetni a világból. Többnyire

nem ismerte fel a szükségleteket ; amikor azonban oly hangosan jelentkeztek, hogy nem lehetett többé látatlanná és hallatlanná tenni őket, vonakodott kielégítésükre sietni; előbb behódolást, meghúnyászkodást követelt, nehogy úgy lássék, mintha a kormány nyomás alatt cselekednék és így gyengeség jelét adja. Azonban ez az önáltatással és hiúsággal párosult gyengeség jellemző vonása volt a régi rendszernek s ennek elfedésére is a rendőrség lett volna hivatva feltűnést keltő, brutális eszközeivel.

A rendőrség és a hírszolgáltatás.

A magyarországi nyugtalansággal szemben szinte természetes lett volna az osztrák földön bevált rendőri rendszer alkalmazása. Az akadályok azonban oly nagyok voltak, a hirhedt rendszerrel szemben oly leplezetlenül nyilvánult meg a nemzet ellenszenve, hogy még Ferencnek sem volt bátorsága a rendőri intézmény átültetésére. Metternich, de mellette a nem kevésbbé autokratikus hajlamú Kolowrat is, nem egyszer csodálkozva eszméltek rá, hogy mily nagy a különbség a monarchia két fele között a szellem kötöttsége tekintetében. Ausztriában minden politikai ízű megnyilatkozás, még a bizalmas szó is, mihamarább a rendőrminiszter s az ő révén a kormány tudomására jutott, Magyarország viszont nem tűrte a közélet nyilvánosságának és szólásszabadságának a megszorítását. Mikor Ferenc 1833-ban az államértekezlet tanácsára József nádort felelősségre vonta a kaszinók elterjedése miatt, olyan választ kapott, amelyből kiderült, hogy a rendőrség elnyomó szerepkörének jelentékeny részét Magyarország sohasem fogja tűrni. Egy szabad alkotmánnyal és rendi képviselettel bíró országban, írta bátyjának a nádorfőherceg, nem lehet politikai visszaélésnek nyilvánítani az ország viszonyairól és a közügyekről való barátságos beszélgetést, vagy a törvényhozás és a közigazgatás tárgyai felőli eszmecserét, a hírek kicserélését. Osztrák értelemben vett államrendőrség összeegyeztethetetlennek látszott tehát magával az alkotmány lényegével.

A rendőrség azonban Ausztriában a kormánynak leg-

fontosabb hírszolgálati szerve volt, s ezirányú tevékenységének pótlásáról nem gondoskodott a magyar politikai berendezkedés. Ugyancsak József főherceg hívta fel a kormány figyelmét, hogy mivel nem volt Magyarországon megszervezett rendőrség, s mivel a hatósági felügyelet hiányosan működött, a megyei tisztviselők pedig a pártok kezében voltak, alig lehetett pontos tudomást szerezni a politikai élet megnyilatkozásáról. Hiába büntetett néha Ferenc kormánya brutális szigorral, a lényegen nem tudott segíteni : a magyar politikai életről nem volt még félig-meddig megbízható értesülése sem, a rendőrséget pedig, mint intézményt, nem tűrte meg a magyar közvélemény. Alkalomszerű pótlások alig tudtak segíteni ezen a hiányon ; így Ferenc gondoskodott titkos jelentőkről, akik az országgyűlések lefolyását, hangulatát, a pártviszonyokat eléggé híven ismertették, viszont Reviczky kancellár csak 1832 végén, a hosszú országgyűlésen alkalmazott szép javadalmazás mellett ilyen egyént, hogy végre a kancellária is tudomást szerezzen a kulisszák mögött történtekről.

Amit a politikai élet rendszeres megfigyelése terén elmulasztott a kormány, iparkodott Ausztriában bevált apró, de annál gyűlöltebb eszközökkel pótolni. Felbonttatta a magánleveleket, s Kolowrat buzgón javasolta, hogy Pest-Budán is építsék ki a titkos postai szolgálatot. 1835 elején a magyar kamarának az egész ország területén elszórt hivatalnokai utasítást kaptak, hogy jelenjenek meg az országgyűléseken, s azok lefolyásáról küldjenek jelentést, azonban egyidejűleg parancsot kapott a rendőrminiszter is, hogy a titkos szolgálat megszervezésével törekedjék pontos értesüléseket szerezni az országgyűlésről, a törvényhatóságokról és az ifjúság szelleméről. A rendszeres megfigyelésnek — de nem a rendőri elnyomásnak — mindezek a csirái Ferenc életének utolsó idejében bontakoztak ki, Reviczky kancellár buzgó együttműködése mellett, Metternich és Kolowrat elveinek megfelelő módon. Nem is annyira a rendőrséget iparkodott kihasználni a kormány, mint inkább a postát. Így a megyék ellenállásra buzdító «rossz szellemű» körleveleinek továbbítását megtiltotta, vagy leg-

alább elhalasztatta, de ez az intézkedés csak eleinte vált be; később megszokták a törvényhatóságok hasonló iratainak megbízható úton, hajdúk által való továbbítását. A kevés haszon nem érte meg a közvélemény felháborodásával járó erkölcsi kárt.

A rendőri szolgálat további kiépítése elsősorban Metternich kezdeményezésére történt. Ő sürgette, hogy az 1832—36-i országgyűlés ellenzékének vezető férfiait a berekesztés után is ellenőriztesse a rendőrminiszter, őhozzá futottak be az adatok a jurátusok, Kossuth és a többi «Staatsverbrecher» ellen. Ugyancsak az ő tájékozatlanságának pótlására szolgált a rendőri megfigyelők politikai tanácsadó szerepének kiépítése is. A jelentések különböző értékűek voltak; az országgyűlés folyásáról néha kitűnő megfigyeléseket nyujtottak, de voltak közöttük nagy számmal értéktelen, aljas rágalmazási hajlamból, beteges becsvágyból és korlátolt felfogásból eredő szörnyszülöttek is, amelyeknek naivitását és korlátoltságát nem egyszer csak aljasságuk múlta felül. Igen tapasztalt, jó megfigyelőnek mutatkozott a magyarországi titkos szolgálat tényleges vezetője, Ferstl Lipót kormánytanácsos, aki jelentékeny befolyást gyakorolt a kormány magyar politikájának irányára. Jelentőségének klasszikus példája az a jelentés, amelyet 1837 tavaszán, a nádor halálosnak látszó betegségének idején küldött be, egészen pontosan megfogalmazott tanácsokkal a kormány számára, hogy mit cselekedjék, ha ez a szinte kívánatosnak feltüntetett haláleset beállana; az államkancellár erre a minden magyar olvasót mélységesen leverő jelentésre azt írta, hogy az mindenben megfelel az ő felfogásának, s okulás végett megküldötte az államértekezlet többi tagjának is.

A politikai élet megfigyelése akkor nyert rendszeresebb formát, amikor a kormány 1834-ben elhatározta magát a legkülönbözőbb forrásokból beérkezett hírek összeszerkesztésére egy Informationsbureau keretében s amikor ebből az intézményből 1837-ben kivált a Magyarországra és Erdélyre vonatkozó adatok gyüjtésével megbízott külön osztály. A rendőri szolgálattal tisztában levő néhány egyén,

— közöttük Pratobevera Alfonz, az államtanács hivatalnoka játszott fontosabb szerepet — úgyszólván minden kritika mellőzésével, topográfiai sorrendben egymás mellé raggatta mindazokat a jelentéseket, amelyek a rendőrminisztériumtól, a kamarától, a haditanácstól, az államkancelláriától vagy esetleg Kolowrat kabinetirodájától hozzájuk kerültek s litografált füzetekben közölte azokat az államkancelláriával, az államértekezlet és az államtanács tagjaival. Ezek a füzetek, bár szellemük torz és elfogult, becses elemek voltak a magyar politikai élet megfigyelése terén s kiegészítették a rendőrminiszter és a kamaraelnök rendszeres jelentéseit a magyarországi helyzetről.

Mivel a kormánynak nem voltak törvényes szervei, amelyek Magyarországról, főleg az egyes politikusokról megbízhatón és rendszeresen tájékoztatták volna, s mivel a magyar közvéleménnyel közvetlenül úgyszólván nem érintkezett, kétségtelenül jogosult lett volna megfelelő hírszolgálat kiépítése, ha az megfelelő, felelősségüknek tudatában levő személyekre bízatik. A kormány hírszolgálata azonban kevés ilyen emberrel rendelkezett s azok működését is megbénította a kitűzött cél, a politikai üzelmek kizárólagos megfigyelése. A gondolat a forradalmi mozgalmaktól való félelelemnek köszönhette megszületését. Minden adat összevetése után is soványak maradtak ezek a jegyzetek, pedig kiterjeszkedtek minden elemre, a lengyel forradalom hatására és az osztrák tartományok «destruktív» köreivel való összeköttetésre, vagy a külföldi forradalmi elemeknek, főleg a «Giovine Europa»-nak állítólagos izgatására magyar földön. A komikum erejével hat, hogy a buzgó rendőri megfigyelők tekintélyük emelésére egy-egy jelentéktelen adatból mi mindent tudtak kikövetkeztetni. Így az autochton magyar mozgalmakban három külön párt működését vélték felismerhetni ; az első állítólag a királyi jogokat igyekezett mindinkább megnyirbálni, Magyarországot Galiciával és Erdéllyel egyesíteni, a magyar csapatokba nemzeti szellemet oltani és Magyarország számára Ausztriától méltánytalan kereskedelmi előnyöket kicsikarni ; a második már a pragmatica sanctiót kívánta

felborítani és Magyarországot az osztrák tartományoktól elválasztani; a harmadik pedig egyenesen demokratikus köztársaság kikiáltását tűzte ki feladatául. Az első irány meghatározása torzított alakban fedi még valamiképpen a rendi ellenzék törekvéseit, de a másik kettő alaptalan agyrém. S milyen esztelen kitalálásokat jegyeztek fel, ha bizonyos fenntartás látszatával fedték is magukat: «állítólag» Pesten szabadkőműves-páholy van, amelynek a feje Széchenyi István; «állítólag» a nemzetközi propaganda szellemében forradalmi titkos társaságok alakultak; «egy feljelentés szerint» van egy titkos társaság, amelynek független magyar köztársaság megalapítása a programmja, stb. Ez a korlátolt és felelőtlen kiszolgáltatás a maga torzszülötteivel abból élt, hogy minden magyar gondolatot és tiszta szándékú egyént, ha nem volt a kormány feltétlen bámulója, a «Semper aliquid haeret» elvére gondolva, a legnagyobb hidegvérrel megrágalmazott. Szomorú hatása minden korlátoltsága mellett is számbaveendő a magyar politikai életről vallott felfogás kialakításában. Eszközei, a titkos jelentők és az agent provocateur-ök, gyakran a legalacsonyabb erkölcsi színvonalon álltak, mint a szerencsétlen jurátusok Júdása, Lapsánszky János, akinek a tartásdíját Sedlnitzky 1838-ban azzal a megokolással emeltette fel, hogy egészségét a kormány érdekében áldozta fel. Elvetemültségük nem torpant meg sem az erkölcsök, tisztasága, sem az egyén kiválósága előtt, szótáruk kifogyhatatlan volt a gyalázó jelzőkben, mihelyt az ellenzék férfiairól kellett jelenteniök. Ferenc korában mindenki gyanús volt, aki élt; az államértekezlet gyámkodó korszakának ilyen nagyvonalú rendőri politikára nem volt többé ereje, de legalább gyanakodott mindenkire, akire akár egy felszólítás, akár csak egy névtelen feljelentés következtében ráirányult a figyelme. Még Deák Ferenc sem tudta kikerülni ezt a sorsot; mikor 1839-ben Bécsben járt, a rendőrség figyelemmel kísérte minden lépését.

A fiatal konzervatívek fellépése némi javulást hozott ezekbe a tarthatatlan viszonyokba. A magyar közigazgatás reformjának 1844. évi tárgyalásánál felmerült az az

eszme, hogy a törvényhatóságok felelős vezetői, a főispánok köteleztessenek a kancellária s azon keresztül a kormány informálására. Hartig és Kübeck örömmel ragadták meg a gondolatot, sőt alkotási lázukban tovább is mentek : arra hivatkozva, hogy a kabinetbe érkező jelentések többnyire minden kritikát nélkülöztek, külön iroda felállítását javasolták, ahol a megbízható hivatalos jelentéseket haladék nélkül feldolgozhatják s ekként lehetővé teszik a kormánynak a gyors intézkedést. Ez az észszerűnek látszó javaslat később tovább módosult, külön információs iroda terve lett belőle, ahol az államértekezlettől, a rendőrminisztertől, az államkancelláriától és a haditanácstól kapott anyagot dolgozzák fel. különös tekintettel a forradalmi eszmékre. Ebben az új intézményben Ferstl neve mellett szerepel Wirkner Lajosé is, aki a kancelláriának volt ügyes tisztviselője és Metternichnek egyik bizalmi embere magyar ügyekben. Jellemző, hogy az új bizottság jegyzőkönyveit csak Lajos és Ferenc Károly főhercegek, a rendőrminiszter és az államértekezlet állandó tagjai olvashatták volna, magyar méltóság nem, sem a nádor, sem a kancellár. 1845-ben az uralkodó el is rendelte az új szerv felállítását s megszabta munkakörét és szervezetét.

Egy szervvel többet teremtett a kormány, a nélkül, hogy arra szükség lett volna. A magyar konzervatívek helyes elgondolása szerint a főispán lett volna a hivatalos tájékoztató, a kormány azonban visszaesett a régi hibába, s új hivatalt állított olyan jelentések számára, amelyekről józanabb tagjai, Hartig és Kübeck is elismerték enyhe kifejezéssel, hogy «nem összefüggő» képet szolgáltatnak. A valódi cél a kormány, közelebbről az államkancellár egy rögeszméjének kiszolgálása volt. Két gyanú kínozta ugyanis Metternichet régtől fogva : az ellenzék működése mögött egységes irányítást, egységes szervezetet sejtett, s feltételezte, hogy a liberális magyar ellenzék összeköttetést tart fenn az osztrák tartományokban is immár nyiltan fellépő ellenzéki mozgalmakkal. Főleg az utóbbi, fontosnak látszó összefüggés felkutatása lett volna az új

tájékoztató iroda feladata. Sedlnitzky ugyan utánajárt minden nyomnak, de már 1845 közepén kénytelen volt beismerni fáradozásainak hiábavalóságát: állandó központja nem volt az ellenzéknek, ha csak Deákot nem tekintették annak nagy tekintélyénél fogva. Arra is felesleges volt gondolni Sedlnitzky szerint, hogy az ellenzék *titkos* összeköttetést tart fenn a bécsi vezető körökkel, mert a legtitkosabb hírek kiszivárgását is megmagyarázta a bécsi magyar tisztviselők sűrű érintkezése rokonaikkal és barátaikkal, valamint a magyar arisztokrácia összeköttetése a monarchia legmagasabb köreivel. A kormány azonban ezentúl is hitt az ellenzéki központ létében, gyanakodva figyelte a magyar és az osztrák vagy cseh politikusok érintkezését egymással, de alapjában véve kidobott pénz volt, amit az irodára szánt, mert pozitív nyom nem akadt. Nem is akadhatott, hiszen a magyar politikai élet gyakorolt ugyan hatást az osztrákra és a csehre, de nem közös összeesküvések alakjában, hanem az ellenzéki szellem erőteljes megnyilatkozásával. 1838 után, Metternich erélyének ellanyhultával, a magyar közvéleményt már kevésbbé izgatták a rendőrség eszközei és útjai. Sedlnitzky jelentéseinek volt ugyan tájékoztató hatása, de tettekig azok sem ragadták többbé a kormányt.

A cenzura hatását is kevésbbé szenvedte meg a magyar szellemi élet, mint az osztrák. A magyar konzervatívek — egy-egy megcsontosodott kivételével, mint amilyen gróf Cziráky volt — kevéssé lelkesedtek a könyvvizsgálatért és a cenzúráért, ellenben szívesen felhasználták volna pozitív formában a sajtó hatalmát elveik terjesztésére. Az 1836-ban végleges formába öntött könyvvizsgálati és cenzúra-rendtartásnak kimutathatólag csekély eredménye volt s az újságok az egyes korszerű politikai kérdéseket nagy nyiltsággal tárgyalták olvasóik előtt. Könyvek kézirataival már nehezebb volt a cenzúra figyelmét kijátszani, de azért a röpiratirodalom szépen felvirágzott; a szerzők külföldön kinyomatták a műveiket s azok száz meg száz példányban éppúgy megtalálták az utat az országba, mint a divatos külföldi liberális művek.

Metternichnek kitűnő érzéke volt a sajtó befolyása iránt. Valószínűleg az ő elvei érvényesültek az államértekezlet 1836-i határozatában, a kormánypárti sajtó utáni vágy e megnyilatkozásában. Sedlnitzky is melegen pártolta az eszmét, s talán nem érdektelen jelezni, hogy mi mindent várt tőle az ő bölcsesége: a népuralom csábító dogmái, a liberálizmus vezetőinek bűnös törekvései, a filantropizmus ürügye alatt terjesztett demokratikus méreg elleni fellépést, tévedések és rosszakaratú híresztelések kiigazítását, az osztrák kormány rendeleteinek védelmét a fennálló rend ellenségeinek támadásával szemben, olyan cikkek közlését, amelyek növelik az alattvalók szeretetét az uralkodó iránt, előmozdítják az igazi műveltséget, emelik a jó és a helyes iránti érzéket. — Ez a hosszú programm a rendőrminisztérium szokásos kitételeit tartalmazza s a veleje az, hogy a lap a kormány szellemében működjék, mert az a helyes, az a jó, az alkalmas az uralkodó iránti szeretetet megalapozni, ami a kormány elveit védi a rosszindulatú támadások ellen. Az alkalmas embert meg is találta a központ Orosz Józsefben, a kitűnő tollú közíróban, aki jó pénzért vállalkozott a Jelenkor című lap szerkesztésére.

1841-ben kénytelen volt a kormány újból foglalkozni a magyar újságok ügyével. A fennálló cenzúra-rendeletek mellett már az is érthetetlen volt, hogy a lapok nyugodtan közölték az ellenzéki szellemű megyék felírásait, de még kellemetlenebb feltűnést keltett, hogy egyben közölték a helytartótanács válasziratait is, tehát olvasóikat felvilágosíthatták az ellenzék és a kormány között napirenden lévő harc menetéről. Egyelőre nem lett mindebből nagy baj, mert Sedlnitzky minisztériumának végtelen lassúsága és hanyagsága következtében egy évig elintézetlenül feküdt az ügy. 1842-ben a Pesti Hírlap demokratikus iránya került szóba, s a kormány most már a kancelláriát szólította fel, hogy ügyeljen az újságok szigorú cenzurázására. A fiatal konzervatívek vezető személyiségei is szívesen vették igénybe az államhatalom sujtó kezét, hogy annál zavartalanabbul szerezzenek híveket a saját elveik számára.

Nagy tévedéseket követtek el. Igaz, némi joggal mutattak rá a magyar sajtó izgató szerepére a nemzetiségi harc terén, de megfeledkeztek arról, hogy a zágrábi illir-pánszláv lap cenzora, Moyses István, egyike volt Gaj első híveinek, s éppen nem igyekezett megakadályozni a pánszláv tanok terjesztését. Metternich fellépése egy időre rendet teremtett itt is, de amit ő helyesen elgondolt, azt elrontották a magyar hatóságok : Moysest eltávolították a helyéről, de utóda, a magyarérzelmű Mácsik lehetetlenné tette magát s képtelen volt ellátni a hivatalát, mert nem ismerte a horvát irodalomban már elfogadott új irodalmi nyelvet. Az ő személyének volt köszönhető a horvátok követelése, hogy az egész horvát cenzúra-ügy vétessék ki a helytartótanács felügyelete alól. A Metternich által kierőszakolt rövid fegyverszünet egyébként igen kevés szerepet játszott a nemzetiségi harc történetében, mert a magyar újságok úgysem voltak hajlandók elkeseredett hangjuk érezhető mérséklésére.

A kormány tisztában volt a magyar sajtó jelentőségével az országot megrázó mozgalmakban, de azért nem gondoskodott róla, hogy megfelelő tudósításokat szerezzen ennek irányáról és hangjáról. Az államkancellár részére készült ugyan egy darabig rendszeres lapszemle a magyarországi újságokból, de 1843-ban azt is beszüntették, azzal a megokolással, hogy nem éri meg a ráfordított pénzt és fáradságot. Így csak időnkint, egy-egy feltűnőbb kisiklásra hívta fel a rendőrminiszter a kormány figyelmét s akkor is többnyire a cenzor részesült büntetésben, mint kiderült, rendesen ártatlanul, mert egyéb elfoglaltságai mellett nem jutott ideje az eléje terjesztett kéziratok alapos átvizsgálására.

Apponyinak a modern viszonyokon iskolázott szelleme mihamarabb a sajtó felé fordult, s egyik feladatának tekintette az ellenzéki szellemű újságok hatásának ellensúlyozását. A lapok megvásárlása, vagy legalább is megnyerése napirenden volt, bár a kormánynak előbb kevés szerencséje volt ezen a téren, mivel áldozatokkal sem sikerült közvetlen befolyást szereznie az újságok szerkesztésére.

A fiatal konzervatívek két vezéregyénisége, Jósika Samu és Apponyi György, Wirkner Lajos bevonásával 1845-ben új javaslatot dolgozott ki a magyarországi és az erdélyi sajtó felügyeletéről és irányításáról. Ők jól ismerték a magyar talajt ; tudták tapasztalásból, mily könnyen megtalálja az újságokban hirdetett eszme az utat a megyegyűlésekre és onnan az országgyűlésre. Azt a feladatot tűzték tehát a kormány elé, hogy vegye kezébe a közvélemény irányítását s igyekezzék minden módon hatni a tömegek hangulatára. Javaslatba hozták a cenzura erőteljesebb vezetését, esetleg reformját, a sajtó hatásának rendszeres megfigyelését az érvényesülésre törő eszmék megismerésének szempontjából, jó cikkek elhelyezését a külföldi lapokban, valamint a kül- és belföldi közönség rendszeres befolyásolását a kormány mellett. A sajtóban felmerült terveket és javaslatokat egy bizottság elé utaltatták volna, hogy a kisebb jelentőségű ügyekben maga döntsön, a fontosabbaknál pedig kikérje az államkancellár elhatározását. Metternich általánosságban el is fogadta ezeket a javaslatokat. Az első lépés megvalósításukra egy új újságcenzúra-rendelet tervezete volt, amelyet a magyar kancellár 1846-ban terjesztett a kormány elé, mint alkalmasat minden izgalom távoltartására a magyar közönségtől. 1847-ben megért az új sajtóhivatal terve is ; tekintélyes összetételében megnyugtató hatással lehetett a régi rendszernek még némi hittel bíró férfiaira, mert személyzetéhez tartozott volna egy államkancelláriai tanácsos mint elnök, két szerkesztő, két fordító és egy másoló. A józan Kübecknek ugyan voltak az új tervezettel, Metternich és Sedlnitzky elméjének szülöttével szemben bizonyos megokolt aggályai. Némi joggal tartott attól, hogy a kormány ilyen lépéssel csak beismeri a magyar sajtó hatalmának fontosságát, eredményt pedig nem várt tőle, mert a sajtóügy nem bírja el a bürokratikus kezelést. Ezért inkább egy szemle mellett volt, amely kritikailag tárgyalja mindazt, ami kül- és belföldön, újságban, folyóiratban és könyvben Magyarországról megjelent. Egy új hivatal, egy előreláthatólag sikertelen vállalkozás alapítása hozzátar-

tozott a kormány rendszeréhez a forradalom küszöbén. Az új iroda terve későn merült fel, éppúgy, mint az államkancellár által 1845-ben ajánlott cenzúra-főigazgatóságé és legfőbb cenzura-kollégiumé, amelynek nemcsak irányadó szerep jutott volna az egész birodalom könyvvizsgálatának vezetésében, hanem elvi tüntetés is lett volna egyszersmind a preventiv cenzura mellett, szemben Poroszország cenzura-ellenes törekvéseivel. Sedlnitzky hanyagsága következtében a tervezet már nem valósulhatott meg a forradalom előtt.

A rendszer tévedése abban állott, hogy a magyar újságoknak már egyszer élvezett szabadságát és ezáltal nyert irányító szerepét az elnyomatás eszközeivel akarta kiküszöbölni. Ideig-óráig, két országgyűlés között még csak el lehetett volna érni némi eredményt, de az országgyűlések fellépésének hatása alatt úgyis meg kellett volna hátrálnia a rendszeres tájékoztatáshoz szokott közvélemény előtt. Ha 1840 körül, amikor az ellenzéki sajtó példátlan népszerűsége megalapozódott, a kormány a reformok élére áll s reformeszméket hirdet a kormányhű lapokban, az ő sajtója is hatalom lehetett volna; csupán cenzurával, a gondolatok szárnyának megnyirbálásával, Ferenc rendszere sem tudott boldogulni, nemhogy erőtlen utóda a siker reményében vállalkozhatott volna ilyen feladatra.

A rendőrállam intézményeinek Metternich volt a legbuzgóbb pártfogója. Igaz, hogy Kolowrat sem szólalt fel ez ellen a rendszer ellen, sőt helyeselte a rendőrség működésének szellemét, de azért az utókor előtt az államkancellárnak kellett viselnie mindezért a felelősséget. Éppen ebben van közéleti szereplésének tragikuma magyar viszonylatban. Hiába volt számos esetben a — bár későn felismert — reform szószólója, hiába iparkodott emelkedett szempontból, tárgyilagosan vizsgálni a magyar helyzetet, hiába tett nagy szolgálatokat a magyar társadalom széttagoltságának gyógyításában és a nemzeti igények kielégítésében; hiába küzdött számos esetben Kolowrat és kamarillája ellen a magyar érdekekért: személye a magyar közvélemény előtt ellenszenves, emléke

szinte megvetett volt, mert joggal benne látták a kibontakozó szellemi élet megbénítóját, a rendőrállam rendszerének védnökét. Mikor a forradalom alatt a néphangulat fellángolt a «kamarilla» ellen, a népjogok, a szellem, a nemzetiség eltiprói ellen, az ő személyét tekintették a bukott világ lobogójának, jellegzetes megtestesítőjének, s elsősorban ellene fordult a felszabadulásukat túlságosan kiélő újságok és röpiratok dühe. Már csak ezért sem lehet személyét a kamarilla fogalmától különválasztani, s ezért kellett a kamarilla működésének ismertetésénél az egész haldódó régi rendszer életét megjeleníteni, alkotásait és botlásait személyi tekintet nélkül felvázolni.

Végszó.

A Habsburgok birodalmának története a mult század első felében gondolattörténeti egészet alkot, amelyet csak mesterségesen lehet külsőleges szempontok szerint részekre, fejezetekre bontani. Az egész korszak vezető gondolata, minden államférfi állandó gondja, akár Ferenc uralmának, akár az erőskezű uralkodó gyenge utóda felett gyámkódóknak volt a tanácsadója, ugyanaz volt : a monarchia nagyhatalmi állásának a megmentése. A legtehetségesebb Habsburgok egyike, Károly főherceg, megállapította a század elején, hogy Magyarország erejének alaposabb kihasználása nélkül az összbirodalom nem foglalhatja el az őt megillető helyet s ez a felismerés a mindenkori kormányok állandó gondolati kincsévé lett. Számtalan politikai iratban térnek vissza Magyarországgal kapcsolatban az ilyen kifejezések : «a monarchia fontos része», «az összbirodalomnak kimeríthetetlen erőforrások felett rendelkező országa», — hogy maguk után vonják a különböző elgondolásokat, miként lehetne ezeket a bőséges anyagi eszközöket a monarchia érdekében kihasználni. A harci lármától visszhangzó, válságos évek tapasztalásai parancsolólag követelték, hogy a birodalom problémája megoldassék.

II. József kísérletének összeomlása óta vajmi kevés volt a remény, hogy egy nagy, egészségesen megszervezett *állam* formájában nyerjen megoldást a kérdés. A monarchia létének egyik igen súlyos korszakában, a mult század első évtizedében, a pénzügyi nehézségek már-már döntő tettre, a magyar alkotmány gyökeres reformjára kényszerítették az uralkodót. A jozefinista hagyományok életereje bőségesebb volt, semmint gondolni lehetett volna, s csábító feladatnak tüntette fel az abszolutizmus bevezetését a birodalom keleti felében. Ferenc végül is lemondott az

államcsínnyel való kísérletezésről ; a jozefinizmus azonban nem volt halott, csak szunnyadott. Egyes elemei átitatták a következő nemzedékek lelki világát, s még mindig lehetőnek mutatták a birodalom két felének egymáshoz közelítését a német kultúra jegyében. A végrehajtás eszköze, a birodalom egységének biztosítéka a királyi jogok kiterjedt köre volt. Az állami élet hatalmas területeit engedte át az életképtelen rendiség a modernebb jóléti államnak s magától értetődő volt a gondolat, hogy ezeken a területeken, a társadalmi és a szellemi élet területén folytatódjék a kiegyenlítési folyamat a birodalom különböző részei között. A királyi jogoknak sértetlenül való megőrzése, erélyes védelme, erkölcsi kötelességévé vált az uralkodónak és kormányának, mert ezt kívánta a birodalom érdeke éppúgy, mint az uralkodóházé, A magyar belpolitika hosszú ideig csupán ebből a szempontból érdekelte a kormányt ; azért állott ellenségesen szemben az ellenzéki szellemű rendiséggel és a kibontakozó liberális-nemzeti mozgalommal, mert mindkettő fokozatosan engedményeket tudott kicsikarni a királyi jogok rovására.

Építő gondolat a birodalmi eszme megszilárdítására nem merült fel a kormánykörökben, csak a korszak végén, a magyar konzervatívek sugalmazása nyomán. Ekkor belátta Bécs, hogy maga követett el pótolhatatlan mulasztást, amikor a magyar és az osztrák gazdasági érdekeket a közbenső vámok fenntartásával elkülönítette egymástól s ezzel a magyar társadalmat nehéz anyagi helyzetbe hozta, mert ekként megerősödött a magyar lelkekben a különállás érzése. Termékeny gondolat lehetett az egységes vámterület megteremtése, valamint a német műveltségű, sőt nagyobb részében német származású és nyelvű polgárság megerősítése, de mindkettő későn foglalkoztatta a kormányt. Amíg a magyar rendek maguk kérték a közbenső vámvonal lebontását, vagy legalább is a teljes kölcsönössséget Ausztriával, az osztrák kormányzat utasította el magától ezt a gondolatot, részben kicsinyes kincstári aggályok miatt, részben pedig azért, mert a birodalom terheket vállaló részének kivált-

ságos állást kivánt biztosítani. Később rájött, hogy elhibázta a sorrendet: előbb a magyar társadalom anyagi erejét kell emelnie, hogy nagyobb terheket vállalhasson az összbirodalom érdekében, de akkorra már annyira kifejlődött a magyar nemzeti állam gondolatán belül a gazdasági autarkiára való törekvés, hogy a közös vámterület megalkotása a nemzet egy részénél nem talált volna kedvező fogadtatásra. Hasonló pótolhatatlan mulasztást követett el a kormányzat a polgári osztállyal szemben is, amelynek az érdekeit hosszú ideig elhanyagolta, fejlődését a magyar ipar és kereskedelem guzsbakötésével meggátolta; amikor végre ráeszmélt politikája elhibázott voltára és fellépett a polgárság védőjéül, ez az értékes társadalmi osztály túlhaladott már a birodalmi fejlődés folyamatán, rohamosan magyarosodott, politikai nézeteiben s anyagi életformájában elérkezett a magyar nemességgel való összeolvadás küszöbére.

A német kultúra, mint összekötő kapocs egyideig hatékonynak látszott. A szellemi élet kapcsolatainak kiépítése, a biedermeyer-életforma bevonulása a magyar földre, határozott nyereséget jelenthetett volna a birodalmi gondolatnak, ha a magyarság rá nem tért volna már szellemi téren is az autonomia útjára. Az öncélúvá lett magyarnyelvi és nemzetiségi mozgalom azzal fenyegetett, hogy elszigeteli az országot a monarchia keretein belül. Ez a meggondolás magyarázza meg a bécsi körök elkeseredett ellenállását a nyelvi reformok ellenében, ez magyarázza meg a gyűlölet és a félelem érzetének paroxismusát, amelyet a magyar nemzeti gondolat, a «magyarizmus» felkeltett. A kormánynak nem volt életképes ellenprogrammja e mozgalommal szemben; egyes államférfiak görcsösen ragaszkodtak ugyan a jozefinizmus hagyatékához, s elavult gondolkozásuk még mindig nem mondott le a reményről, hogy a német nyelv és kultúra az összbirodalom kittjévé válhatik. Másik részük az ausztroszlavizmusban kereste a magyarizmus ellenszerét. A faji egyénisége öntudatára ébredt, német műveltséggel átitatott katolikus szlávság felhasználása a magyar mozgalmak ellenében, a

szlávok egységének állítása a német megalapozottságú egység helyére, oly gondolatmenetnek lett megindítójává, amely később túlnőtt pártfogói vágyainak határán. Jozefinizmus és ausztroszlavizmus: e két irány magában foglalja a korszak egész politikai bölcsességét; hatásuk alól csak a nem-osztrák Metternich tudta mentesíteni magát. Az ő föderalizmus felé közeledő rendszere, amely az egységet a kormány és a legfőbb közigazgatási szerv egységében igyekezett megtalálni, lehetővé tette a birodalom minden nemzeti kultúrájának a fejlődését, s nem állott ellenségesen szemben a magyar nemzeti mozgalommal sem, ha csak nem azért, mert képviselői a fennálló társadalmi rend megbontását célzó eszmék szolgálatában állottak. Tulajdonképpen nem tudott tisztába jönni a kormány az egész korszak alatt azzal, hogy milyen határokig tűrheti a magyar nemzetiség természetes jogainak kifejlését. Amíg hatalmában állott, bénítólag hatott a magyar nemzeti törekvésekre, s mikor nem tudta feltartani többé őket, engedékenységéért nem számíthatott többé a nemzet hálájára. Az ellenállás miatt keserű ízűvé vált mozgalom a német kultúrát, a birodalmi egység egyik legfontosabb elemét végül csakugyan ellenségének tekintette.

Ekként minden magyar törekvés a birodalmi eszmével való ellentétbe torkollott. Pedig lett volna a kormánynak egy nagy fegyvere, amelynek alkalmazását kellő időben az egész magyarság éppúgy hálával fogadta volna, mint a vámpolitika reformját. A magyar társadalom reformvágyával anyagi eszközei nem állottak összhangban; az eladósodott földbirtok és a kicsinyes gondokkal küzdő magyar ipar és kereskedelem rászorult Ausztria fejlettebb gazdasági életének segítségére. Magyarország királya osztrák császár is volt; a császárnak a király segítségére kellett volna sietnie, osztrák tőkét alkalmaznia a magyar földbirtok tehermentesítésére, a közlekedési utak kiépítésére, egységesen kellett volna megszerveznie kereskedelmi és út-hálózatát, összekötni minden társadalmi osztály érdekét a birodalom nagyhatalmi állásával: ez lett volna a gyümölcsöző fejlődésnek, a Dunamedence korszerű kiépí-

tésének az útja. Erre is későn, a magyar autarkiás törekvések hatása alatt eszmélt rá a kormány, s ekként kiengedte kezéből ezt a hatásos fegyvert is.

Csupán negatív eszközökkel, ellenállással, kétséges jogok kihasználásával, rendőri szisztémával és az új gondolatok kiirtásával nem lehetett teremteni, de fenntartani sem. A régi rendszer a haladás gondolatát nélkülöző konzervatív rendet sokáig a birodalom létérdekének tekintette. Minden ellenkező véleménnyel szemben megállapítható volt, hogy a kormány által képviselt konzervatizmus csak kicsinyes javításokig tudott eljutni — azokat sem hajtotta végre idejekorán — de újat teremteni, a meglevő értékes elemeit továbbfejleszteni, építő konzervatív munkát folytatni: mindez távol állott tőle. Ha a magyar nemzeti törekvésekben birodalomellenes, elszakadásra vezető elemeket is sejtett, magának kellett volna a fel nem tartóztatható mozgalomnak élére állania, hogy azt termékenyebb, szervesebb fejlődés felé vezesse. A magyar reformgondolat nyugodtan átengedhette magát a liberalizmus irányításának, mert felülről nem kapott konzervatív szellemű ösztönzést. Amikor a magyar konzervatívek nyomása alatt a negyvenes években végre kiadta Bécs a jelszót, hogy a reformok ügyét maga akarja a kezébe venni s valóban értékes reformprogrammot dolgoztatott ki, el kellett maradnia az eredménynek, mert a nemzet az önsegély útjára tért, s politikai eszméit alig lehetett többé a rendszerrel összeegyeztetni.

A felsorolt mulasztási bűnöknek, a birodalmat összekötő kapcsolatok elhanyagolásának annál biztosabban az összeomlás útjára kellett vezetnie, mert a kormány a politikai okosságtól parancsolt legelemibb kötelességeit is elhanyagolta. A királyi jogok fenntartásáért küzdött, hogy azok segítségével megmentse a birodalom egységét, de minden tanács és intés ellenére semmit sem tett szervei tekintélyének emelésére, s úgyszólván ellenállás nélkül feladta a törvényhatóságokra való tevékeny felügyeletnek értékes jogát. Ezen a téren is a magyar konzervatívek fellépése tudott csak a felismeréstől a tettekig elvezetni,

mindenesetre későn, 1845-ben, amikor az eredmény kilátásai már erősen megcsappantak. Úgyszintén érthetetlen dolog, hogyan képzelte a kormány egyáltalában a kormányzás lehetőségét az ország ismerete nélkül. Igaz, a magyar kormányszervnek, a kancelláriának kötelessége lett volna a magyarországi viszonyok felől tájékoztatást nyujtania, de nem egy ízben kitűnt, hogy a Bécsben székelő kancellária maga sem ismerte kellőképpen az ország hangulatát, a magyarországi kormányszervben, a helytartótanácsban pedig nem volt bizalom, túlságosan rendi érdekekhez ragaszkodónak, később túlságosan magyar érzelműnek tartották. Ez a gyanakvási szellem, a bizalmatlanság a hivatalos és természetszerűen felelősséges szervek iránt, a rendszer egyik szembetűnő jelensége volt, s elvezetett a rendőri hírszolgálat kiépítésére. Tehát nem a főispán vagy más megyei tisztviselő és hatóság gyakorolt elhatározó befolyást a Magyarországról való helyzetkép kialakítására, hanem a kormány legtőbb tagja előtt is ismeretlenül maradt névtelenek — a rendőrminiszter kivonatosan, a jelentő megnevezése nélkül terjesztette fel a hozzá érkezett híreket, — s ez a kép eredetének megfelelően elfajult, hamis, sokszor rosszakaratú is volt. Mindamellett kormányintézkedéseknek, vagy legalább egyéni háborgattatásoknak forrásává válhatott, ami értékét nem emelte, ellenben a kormányrendszer iránt gyűlöletet oltott a lelkekbe. Természetes volt, hogy a nemzet küzdött a rendőri intézmény ellen, küzdött a cenzura ellen, amelyet felülről és alulról éreztetett hatások ingadozóvá, bátortalanná s éppen ezért nem egyszer igazságtalanná tettek.

Végzetes mulasztása volt a rendszernek, hogy ha már a birodalmi eszme megmentését tűzte ki célul, nem gondoskodott megvalósításának sem módjáról, sem eszközeiről. Az elmondottak után alig lehet kétséges, hogy Magyarország viszonyai hatással voltak az osztrák viszonyok alakulására, hogy a kormány Magyarországon nemcsak ottani állását, hanem az ausztriait is védte. Kötelessége lett volna tehát a Magyarországon felmerült áramlatokkal szemben tisztázni a maga álláspontját, tekintet nélkül arra,

vajjon a magyar fejlődés autonómiájának sérelmével teszi-e. Maga a tény, egy világos vonal, világos politikai irány kijelölése lett volna fontos, s egyben gondoskodnia kellett volna arról, hogy szándékai legalább megbízható hívei körében ismertek legyenek, s azok e gondolati mag körül csoportosulhassanak. Ezzel szemben számtalan volt a panasz, hogy senki sem ismeri a bécsi központ állásfoglalását — nem is lehetett ismerni, mert akárhányszor egyáltalán nem, vagy pedig túlkésőn alakult ki. A konzervatív párt programmjának fővonásai csak 1846-ban jegecesedtek ki a fiatal magyar konzervatívek sürgetésére, amikor már csak a jövő történetírója számára lehetett jelentőségük, s nem az időszerű politikai kérdések eldöntésére.

Annál feltűnőbb tünet ez, mert az életbevágón fontos problémákról alapjában véve a kormánynak minden tagja egyöntetűn alakította ki véleményét. Elvi eltérések nem voltak közöttük, ellenben igen nagy különbségek a szándékok tisztasága, a meggyőződés szilárdsága és a politikai becsületesség terén. Az a kép, amelyet a fentiek után a régi rendszer vezető embereiről, gondolataik és tetteik alapján ki lehet alakítani, nem ellenszenves. Sok jó szándék volt nagy részükben, sok becsületes meggyőződés, munkásság és hivatástudat. Vétkeik többnyire nem ferde szándékból, hanem az idők szellemének, az erőviszonyoknak helytelen felismeréséből fakadtak ; ernyedtségük a rugalmasság hiányából, tanácstalanságukból és tehetetlenségükből magyarázható. A legtöbb esetben csupán mulasztási bűnökről lehetettt szó ; igaz, hogy ezek a bűnök súlyosaknak bizonyultak s nemcsak a kormány tekintélyét tették tönkre, hanem aláásták az egész rendszert s végtelen károkat okoztak a birodalomnak.

Ezt a minden keménysége mellett is felmentő ítéletet nem lehet általánosítani. A magas erkölcsi színvonalon álló, humanizmustól átitatott férfiak mellett, mint amilyen Kübeck volt, vagy a szellemi és egyben társadalmi előkelőség képviselői mellett, működött egy kör, amelynek őszinteségében éppúgy kételkedni lehet, mint loyalitásá-

ban és módszereinek tisztaságában. Kolowrat állott a központban, körülötte pedig azok, akiket vagy a közös, elsősorban csehországi talajból fakadó meggyőződés, vagy a lelkiismeretlen kapaszkodás és a belügyminiszter hiuságának kihasználása mentesített az összkormány aggályaitól és előkelő felfogásától. Jellemző politikai tulajdonságuk a rivalizálásnak és az intrikának túlzása, a józan kiegyezés kerülése, tehát a jószándék hiánya. Módszerük az önálcázás, a homályban való rombolás, ellenfeleik tekintélyének lejáratása, amire fejük, Kolowrat nyujtott klasszikus példát az államkancellár elleni harcában. A birodalom problémáját az ausztro-szláv gondolat alkalmazásával gondolták megoldhatónak, de feltehetőleg azt is elárulták volna abban a pillanatban, amint megfelelő hatalmi eszközök függetlenítették őket. Talajuk nem a történeti jog, mint Metterniché és híveié, hanem az arisztokrata abszolutizmus ; társadalmi meggyőződésük éppoly arisztokratikus, mint az államkancelláré, a rendőrállam is megfelelt céljuknak, de azért taktikai szempontból rokonszenvet mutattak az új eszmék iránt, hogy a tömeghangulat egyeduralomhoz segítse őket. A nemzetiségi kérdést nem is akarták észszerűen megoldani, hogy a törzsekre atomizált birodalom felett annál biztosabban kiépíthessék rendszerüket. Ők voltak a magyar kérdés megmérgezői, s a magyar nemzetiség kifejlődésének esküdt ellenségei, ők használták ki a titkos kabineti utat a magyarság és saját vetélytársaik ellen, ők rágalmazták meg a magyar államférfiakat, mihelyt terveikkel ellenkező nézeteket férfiasan mertek képviselni. Kezükben volt az állások betöltése, a hivatalnokok sorsa, de hatalmukat sohasem használták ki becsületes és nagyvonalú elgondolások megvalósítására.

Ők voltak a régi rendszer belső felbomlásának előidézői, ők alkották a kamarillát.

TARTALOM

NÉVMUTATÓ

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 30 16 07 018 7